

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sultan CANBAŞ

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE KARAKTER İNŞASI

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sultan CANBAŞ

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE KARAKTER İNŞASI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİLEK

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Sultan CANBAŞ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yasin PİŞGİN (İmza)

Üye (Danışman) : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİLEK (İmza)

Üye : Doç. Dr. Şeref GÖKÜŞ (İmza)

Tez Başlığı: HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE KARAKTER İNŞASI

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 10/07/2023

Mezuniyet Tarihi :13/07/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “HZ. PEYGAMBER’İN SÜNNETİNDE KARAKTER İNŞASI” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Sultan CANBAŞ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

11 / 07 / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Sultan CANBAŞ
Öğrenci Numarası	202152103003
Anabilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Programı	Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİLEK
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Hız. Peygamber'in Sünnetinde Karakter İnşası
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2129265304
Rapor Tarihi	11.07.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %11 Alıntılar dahil: %27
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 118 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİLEK İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜNNET, KARAKTER VE İNŞA KAVRAMLARI

1.1. Sünnet Kavramı	6
1.1.1. Sünnetin Tanımı	6
1.2. Karakter Kavramı	7
1.2.1. Karakterin Tanımı.....	8
1.2.2. Hadislerde Karaktere Anlamca Yakın Olan Kavramlar	12
1.2.2.1. Huluk (خُلُق)	12
1.2.2.2. Fıtrat (فِطْرَة) (İstidat/Kabiliyet/Yaratılış).....	13
1.2.2.3. Nefis (نَفْس).....	15
1.2.2.4. Ruh (رُوح).....	16
1.3. İnşa Kavramı.....	18
1.3.1. İnşanın Tanımı.....	18
1.3.2. Hadislerde İnşaya Anlamca Yakın Olan Kavramlar	18
1.3.2.1. Eğitim/ Terbiye (تَرْبِيَة).....	19
1.3.2.2. Te'dib (تَأْدِيب).....	20
1.3.2.3. Hidâyet (هِدَايَة)	21
1.3.2.4. İrşâd (إِرْشَاد)	21

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE KARAKTER İNŞASI

2.1. Hz. Peygamber'in Karakter İnşasında Kullandığı Metodlar	23
2.1.1. Öğretim/Ta'lim Metodu	24
2.1.1.1. Takrir Metodu.....	24
2.1.1.2. Soru-Cevap Metodu.....	26
2.1.1.3. Temsil Metodu.....	27

2.1.1.4. İstişâre Metodu	28
2.1.2. Tedricilik Metodu	29
2.1.3. Kıssa ve Geçmiş Ümmetlerden Haberlerle İnşa Metodu	31
2.1.4. Yaparak-Yaşayarak Öğrenme Metodu	32
2.1.5. Tergib ve Terhib Metodu.....	33
2.1.6. Vaaz ve Öğütü İnşa Metodu	35
2.2. Akıl İnşası: Tefekkür	37
2.2.1. Akıl	38
2.2.2. Tefekkür.....	40
2.3. Kalbin İnşası: İman.....	42
2.3.1. Kalp	43
2.3.2. İman.....	44
2.3.2.1. Allah’a İman	45
2.3.2.2. Meleklerle İman.....	47
2.3.2.3. Ahirete İman	49
2.3.2.4. Kitaplara İman	53
2.3.2.5. Peygamberlere İman	54
2.3.2.6. Kaza ve Kadere İman	55
2.4. Davranışların İnşası: İbadet	58
2.4.1. Davranış.....	59
2.4.2. İbadet	59
2.4.2.1. Kelime-i Şehadet ve Zikir.....	61
2.4.2.2. Namaz	65
2.4.2.3. Oruç	71
2.4.2.4. Zekât	74
2.4.2.5. Hac.....	76
2.5. Hz. Peygamber’in İnşa Ettiği Karakterin Başlıca Özellikleri.....	80
2.5.1. Takvâ	80
2.5.2. İhlâs	81
2.5.3. Tevekkül	83
2.5.4. Sabır.....	84
2.5.5. Şükür.....	85
2.5.6. Dostluk/Kardeşlik.....	87
2.5.7. Doğru sözlülük (Sıdk)	88

2.5.8. Cömertlik.....	90
2.5.9. Hayırlı İşlere Koşmak.....	91
2.5.10. Allah'ın Emirlerine Uymada Ölçülü Olmak	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	98
Ö Z G E Ç M İ Ş	105

KISALTMALAR

b.	: İbn
bk.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
c.c	: Celle celâlühü
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: TDV İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
yy.	: Yayın yeri yok

ÖZET

Çalışmamız, Hz. Peygamber'in sünnetinde karakter inşasını konu almaktadır. Biz bu çalışmamızda “karakter” kavramını; sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği insan tipinin sahip olduğu ahlâkî özelliklerin bütünü, “inşa” kavramını ise bu bütünlüğün oluşturulmasında takip edilen süreç ve metod anlamında kullanacağız. Bu bağlamda “Hz. Peygamber'in Sünnetinde Karakter İnşası” ifadesi, İslâm'ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin oluşumunda sünnetin takip ettiği metodoloji anlamını ifade etmektedir. Çalışmanın amacı, hadisler ışığında Hz. Peygamber'in sünnetinde karakter inşasını tespit etmektir. Nitekim, Hz. Peygamber'in karakter inşasına dair önemli tavsiyeleri ve uygulamaları bulunmaktadır. Hadisler ışığında bu verilerin ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Çalışmamızla, sünnetin teorik olmaktan ziyade pratik bir nitelik arz ettiğini, Hz. Peygamber'in gerek nebevi gerekse de beşer vasfıyla, hayatı bir bütün olarak telakkî ettiğinden dolayı hayatın içerisinde bizzat aktif rol aldığını ve mümtaz niteliğinde pek çok düzenlemeler gerçekleştirdiğini, böylece de sünnetin, bireylerin yaşamlarına, karakterlerine nüfuz edebilen ve onlara şekil verebilen özelliği ile bir karakter inşa etmiş olduğunu doküman incelemesi, analiz ve sentez yöntemleriyle ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Sünnet, Hadis, Ahlâk, Karakter, İnşa

SUMMARY
THE FORMATION OF PERSONALITY IN THE PROPHET MUHAMMAD'S
SUNNAH

Our work, It is about character building in the Sunnah of the Prophet. In this study, we use the concept of “character”; we will use the whole of the moral characteristics of the human type that the sunnah aims to realize, and the concept of “building” as the process and method followed in the creation of this unity. In this context, The expression “Building of Character in the Sunnah of the Prophet” refers to the methodology followed by the Sunnah in the formation of the moral characteristics that Islam wants to bring to human beings. The aim of the study, in the light of hadiths, It is to determine the character construction in the Sunnah of the Prophet. As a matter of fact, The Prophet has important advice and practices on character building. It is important to reveal these data in the light of hadiths. With our study, we show that the sunnah has a practical rather than a theoretical nature, Since the Prophet considered life as a whole, both as a prophet and as a human being, he personally took an active role in life and made many outstanding arrangements, thus, the sunnah built a character with its feature that can penetrate and shape the lives and characters of individuals. We tried to reveal what he has done with document analysis, analysis and synthesis methods.

Keywords: Sunnah, Hadith, Morality, Character, Construction

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim'den sonra, dinin ikinci kaynağı olma özelliğini taşıyan sünnet, teorik olmaktan ziyade, pratik bir nitelik arz eder. Hz. Peygamber'in gerek nebevi gerekse de beşer vasfıyla, hayatı bir bütün olarak telakkî ettiğinden dolayı hayatın içerisinde bizzat aktif rol almış ve mümtaz niteliğinde pek çok düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Böylece de sünnet, bireylerin yaşamlarına, karakterlerine nüfuz edebilen ve onlara şekil verebilen özelliği ile bir karakter inşa etmiştir. Dolayısıyla sünnet, sadece bir tarihî veri olarak kalmamış, hayata ve sonrasına dair bir telakkî biçimi, bir duruş tarzı teşkil etmiştir.

İslâm'ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin oluşumunda sünnetin takip ettiği metodolojinin ortaya konması bu konunun çalışma alanı olarak belirlenmesinde başlıca âmil olmuştur.

Hız. Peygamber her şeyden önce ilahi inşaya direkt olarak mazhar olan ve aynı zamanda vahyin hedefleri doğrultusunda bireysel ve toplumsal karakteri inşa eden örnek karakterdir. Allah'ın inayet ve hidayetinin tecellisi olan Hız. Peygamber'in karakter inşasına insanın duyduğu ihtiyaç da izahtan varestedir.

İnsan maddî ve manevî boyutuyla olumlu ve olumsuz karakter özelliklerini bünyesinde barındırır. Sünnetin rehberliğinde bir inşa faaliyeti gerçekleştirilmediği takdirde olumsuz özellikler insan tabiatında hüküm sürmeye başlar. İnsanın erdemli davranışlara ulaşabilmesi ancak, onun fitratının olumlu ve olumsuz yönlerini dikkate alan bir inşa sistemi ile mümkün olacaktır. Hız. Peygamber, karakter dünyasının taşıdığı zafiyetleri ıslah; erdemleri ise inşa etmesi için ashâba rehberlik etmiştir. Ashâb-ı kirâm da bu rehberlik sayesinde kemâl mertebelerini kat edip yücelmiş; karakterleri, dünyaları ve ahiretleri inşa olmuştur.

Çalışmamız; bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında; tezin konusu, amacı, yöntemi, kaynakları ve literatür ile ilgili bilgiler ele alınmıştır. Kavramsal çerçeveyi oluşturan birinci bölümde; sünnet, karakter, huluk, mizaç (şâkile), fitrat (istidat/kabiliyet/yaratılış), ruh, garîze, şâkile, tabiat, inşa, eğitim/terbiye, hidâyet, irşâd ve benzer kavramlar tanımlanıp değerlendirilmiştir. Böylece karakter ve inşa kavramlarının alan ve sınırları belirlenmiştir. İkinci bölümde öncelikle, sünnette karakter inşasının anlaşılması için Hız. Peygamber'in karakter inşa ederken kullandığı metodlar hadislerle dayalı olarak anlatılmıştır. Sonra da hadisler üzerinde aklın, kalbin ve davranışların inşası ele alınmıştır. Böylece İslâm'ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin oluşumunda sünnetin takip ettiği metodoloji ortaya konmuştur. Daha sonra da Hız. Peygamber'in karakter inşa ederken kullandığı metodlar sonucunda sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği karakterin başlıca

özelliklerine hadisler ışığında değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca ele aldığımız konu hakkında elde ettiğimiz tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim süresince; akademik bilgi, tecrübe ve deneyimleriyle destek ve katkılarını esirgemeyen, görüş ve değerlendirmeleriyle araştırmamıza katkı sağlayan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİLEK'e şükranlarımı arz ederim. Ayrıca tez konusunun belirlenmesinde ve devam eden süreçte görüşlerinden çokça istifade ettiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Yasin PİŞGİN'e, ilmî birikim ve tavsiyeleriyle tezin oluşumuna katkısı bulunan Tez İzleme Kurulundaki değerli hocam Doç. Dr. Şeref GÖKÜŞ'e ve araştırmam esnasında bana değerli vakitlerini ve görüşlerini cömertçe sarf eden kıymetli hocam Öğr. Gör. Süleyman AYKUT'a şükranlarımı sunarım. Son olarak çalışmam boyunca maddi ve mânevî her türlü destekte bulunan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Sultan CANBAŞ

Antalya, 2023

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı, Kaynakları ve Yöntemi

Biz bu çalışmamızda “karakter” kavramını; sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği insan tipinin sahip olduğu ahlâkî özelliklerin bütünü, “inşa” kavramını ise bu bütünlüğün oluşturulmasında takip edilen süreç ve metod anlamında kullanacağız. Bu bağlamda “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Karakter İnşası” ifadesi, İslâm’ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin oluşumunda sünnetin takip ettiği metodoloji anlamını ifade etmektedir.

Araştırmamız, Hz. Peygamber’in sünnetinde karakter inşasını konu almaktadır. Kapsamını ise hadisler ışığında Hz. Peygamber’in sünnetinin karakter inşası açısından incelenmesi ve detaylandırılması oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı, hadisler ışığında Hz. Peygamber’in sünnetinde karakter inşasını tespit etmektir. Yani İslâm’ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin oluşumunda sünnetin takip ettiği metodolojiyi ortaya koymaktır. Ayrıca Hz. Peygamber’in karakter inşa ederken takip ettiği metodlar nelerdir? Bu metodlar sonucunda sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği karakterin başlıca özellikleri nelerdir? Bunları ortaya koymak ve bu alanda çalışma yapacaklara ışık tutmak tezimizin temel amacını oluşturmaktadır. Şunu da bilmekteyiz ki, Hz. Peygamber’in karakter inşasına dair önemli tavsiyeleri ve uygulamaları bulunmaktadır. Hadisler ışığında bu verilerin ortaya çıkarılması da önem arz etmektedir.

Çalışmamızla, Kur’ân-ı Kerim’den sonra, dinin ikinci kaynağı olma özelliğini taşıyan sünnetin, teorik olmaktan ziyade, pratik bir nitelik arz ettiğini, Hz. Peygamber’in gerek nebevi gerekse de beşer vasfıyla, hayatı bir bütün olarak telakkî ettiğinden dolayı hayatın içerisinde bizzat aktif rol aldığını ve mümtaz niteliğinde pek çok düzenlemeler gerçekleştirdiğini, böylece de sünnetin, bireylerin yaşamlarına, karakterlerine nüfuz edebilen ve onlara şekil verebilen özelliği ile bir karakter inşa etmiş olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu araştırmamızda karakter inşası için zengin bir muhtevaya sahip olduğunu düşündüğümüz hadislerin kullanılacak olması ve sünnetin inşa fonksiyonunun açarak, detaylandırmamız çalışmamızı özgün kılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in sünnetinde karakter inşasında kullanılan metodların tespit edilip bu metodlar sonucunda sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği karakterin başlıca özelliklerinin ortaya konması; eğitim, psikoloji, sosyoloji gibi karakter inşasıyla ilgilenen diğer alanlara da yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmamızla literatürdeki sünnetin karakteri inşa fonksiyonu boşluğunun doldurulması ve literatüre yeni bir zenginlik kazandırılması beklenmektedir.

Yöntem konusunda şöyle bir süreç takip etmeye çalıştık: Giriş bölümünde; tezin konusu, amacı, yöntemi, kaynakları ve literatür ile ilgili bilgiler ele alınmıştır. Kavramsal çerçeveyi oluşturan birinci bölümde; sünnet, karakter, huluk, mizaç (şâkile), fıtrat (istidat/kabiliyet/yaratılış), ruh, garîze, şâkile, tabiat, inşa, eğitim/terbiye, hidâyet, irşâd ve benzer kavramlar tanımlanıp elde edilen veriler analiz ve sentez yöntemiyle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece karakter ve inşa kavramlarının alan ve sınırları belirlenmiş olacaktır. İkinci bölümde yer alan Hz. Peygamber'in karakter inşasında kullandığı metodlar kısmında veri toplama ve değerlendirme yönteminden istifade edilecektir. Diğer alt başlıklarda ise öncelikle hadis kaynaklarında konuyla ilgili rivayetler toplanacak, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak analiz ve sentez yöntemiyle Hz. Peygamber'in sünnetinde karakter inşası ve sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği karakterin başlıca özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Özellikle *Kütüb-i Sitte* hadisleri incelenip, bunlarla ilgili şerhlere bakılacaktır. Hadis ilminin metodları çerçevesinde konu ele alınıp, sonuca ulaşılacaktır.

Yararlanılan kaynaklara gelince kavramsal çerçeveyi oluşturan birinci bölümde genellikle *TDV İslâm Ansiklopedisi* maddelerinden, sözlüklerden ve kavramlarla ilgili olan müstakil kitaplardan ve yeri geldikçe konuyla ilgili makalelerden yararlanılmıştır. İkinci bölümde ise bilhassa *Kütüb-i Sitte* hadislerinden yani Buhârî, (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîhlerin'den*, Ebû Dâvûd, (ö. 275/889) Tirmizî, (ö. 279/893) Nesâî, (ö. 303/916) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünenlerin'den* yararlanılmıştır. Bununla beraber Hz. Peygamber'in karakter inşa ederken kullandığı metodlar kısmında özellikle Abdullah Özbek'in, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* adlı eserinden, Abdulfettâh Ebû Gudde'nin, *er-Rasûlu'l- mu'allim ve esâlibuhû fî't-ta'lîm* adlı eserinden ve Şakir Gözütok'un, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metotları (Buhari ve Müslim Örneği)* adlı eserinden istifade edilmiştir. Aklın, kalbin ve davranışların inşası bölümlerinde özellikle Yasin Pişgin'in, *Kur'an'da Karakter İnşası* inşası adlı kitabından istifade edilmiştir. Ayrıca *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu* gibi yayınlanmış bildirilerden ve değişik maksatlarla yazılmış konumuzla ilgili tebliğlerden istifade edilmiştir. Bununla birlikte birçok Türkçe eser ve makale okunmuş ve gerekli bilgilere yer verilmiştir. Âyetlerin tercümesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinden yararlanılmıştır.

Çalışmamız için literatürü incelediğimiz zaman vahyin karakter inşasında önemli bir yeri olması dolayısıyla tefsir sahasında vahiy ve karakter inşasına dair birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar tefsir sahasıyla ilgili araştırmalar olduğundan dolayı sadece Kur'an üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Hadis ilminin metodları çerçevesinde konular ele

alınmamıştır. Örneğin onlardan biri Yasin Pişgin'in "*Kur'an'da Karakter İnşası*" adlı kitabı¹ ve "*Vahiy ve Karakter İnşası*" adlı makalesidir.² Yazar bu çalışmalarında vahyin inşa ettiği karakter üzerinde durmuştur. Kitabının bir bölümünde kısa bir şekilde vahyin karakter inşa sisteminde Hz. Peygamber'in rolünü ele almıştır. Tefsir alanında karakterle ilgili yapılan diğer bir çalışma olarak Hasan Rıza Özdemir'in "*Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur'an'da Birey ve Karakter Eğitimi*" adlı doktora tezini³ zikredebiliriz. Yazar bu çalışmasında amelî ahlâk alanlarına göre Kur'an'da karakter eğitimini ferdi ahlâk, sosyal ahlâk, dinî ahlâk bölümlerine ayırarak incelemiştir.

Karakterin eğitim ile alakalı olması dolayısıyla karakter eğitimine dair Din Eğitimi sahasında da birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar aslen din eğitimi ile ilgili çalışmalar olması dolayısıyla hadis ilminin metodları çerçevesinde konular ele alınmamış olup hadislerle ilgili doğrudan bir değerlendirme yapılmamıştır. Yapılan çalışmalardan biri Fatma Arslan'ın "*Sünen-i Ebû Dâvûd'un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamber'in Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlâkî İlkeler*" adlı yüksek lisans tezidir.⁴ Yazar bu çalışmasında Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu ahlâkî değerleri Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i çerçevesinde tespit etmeye ve incelemeye çalışmıştır. Adalet, sorumluluk, doğruluk, merhamet, sevgi-saygı, merhamet, yardımlaşma gibi ahlâkî ilkeler üzerinde durulmuştur. Hadislerle ilgili doğrudan bir değerlendirme yapılmamıştır. Din eğitimi sahasında yapılan çalışmalara diğer bir örnek olarak Mehmet Erkan'ın "*Sahihi Buhârî Edeb Bölümü Hadislerinin Ahlâkî Değerler ve Karakter Eğitimi Açısından İncelenmesi*" adlı yüksek lisans tezini⁵ örnek verebiliriz. Yazar bu çalışmasında Buhârî'nin Edeb bölümü hadislerini inceleyerek, ahlâkî değerler ve karakter eğitimi açısından incelemeye tabi tutmuştur. Din Eğitimi alanında bir çalışma olduğundan dolayı hadislerle ilgili doğrudan bir değerlendirme yapılmamıştır, sadece Buhârî'nin Edeb bölümü hadisleri incelenmiş, adalet, sabır, doğruluk-dürüstlük-sadakat, sorumluluk, merhamet ve sevgi-saygı gibi ahlâkî ilkeler üzerinde durulmuştur.

Hadis sahasında gerçekleştirilen konumuzla dolaylı olarak ilgisi bulunan çalışmalara gelince; Fatih Mehmet Yılmaz'ın "*Sünnet'te Medeniyet İnşası*"⁶ adlı doktora tezi bulunmaktadır. Yazar bu çalışmasında Hz. Peygamber'in inşa ettiği sünnet medeniyetini geniş

¹ Yasin Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

² Yasin Pişgin, "Vahiy ve Karakter İnşası", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, c. 12, sy. 1, 2014, s. 185-222.

³ Rıza Özdemir, *Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur'an'da Birey ve Karakter Eğitimi*, (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.

⁴ Fatma Şükran Arslan, *Sünen-i Ebû Davud'un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamberin Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlâkî Değerler*, (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

⁵ Mehmet Erkan, *Sahihi Buhârî Edeb Bölümü Hadislerinin Ahlâkî Değerler ve Karakter Eğitimi Açısından İncelenmesi*, (yüksek lisans tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.

⁶ Mehmet Yılmaz, *Sünnet'te Medeniyet İnşası*, (doktora tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2016.

bir şekilde bölümlere ayırarak ele almaktadır. Ahmet Ürkmez ise “*Ahlâk Ekseninde Hadis*” adlı kitabında,⁷ hadis literatüründe ahlâkî verilerin sahip olduğu yeri ve temsil ettiği değeri vurgulamıştır. Suat Koca, “*Ahlâk Hadisleri ve Değerlendirme Esasları*”⁸ adlı doktora tezinde ahlâkın mahiyeti konusundaki probleme değinmektedir. Ayrıca hadis rivayetleri üzerinden ahlâkın grameri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hadis-ahlâk ilişkisi kavram, literatür ve tasavvur çerçevesinde irdelenmiştir. Mehmet Görmez ise “*Ahlâk ve Hadis*” başlıklı makalesinde⁹ Hadis edebiyatındaki ahlâka dair rivayetlerle, ahlâk edebiyatındaki hadisleri ahlâk-değer bağlantısı bakımından ele almış ve bu rivayetlerin değerlendirilmesi ile ilgili sorunlara değinmiştir. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber’in eğitim ve öğretim metodlarını ele alan pek çok çalışma yapılmıştır. Onlardan en önemlisi ve en çok istifade edileni Abdullah Özbek’in “*Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*” adlı kitabıdır.¹⁰ Yazar kitabında Hz. Peygamber’in şahsiyetini, eğitiminin genel özelliklerini ve öğretim metodlarını ele alarak eğitimci yönünü incelemiştir. Ayrıca Arap dünyasında yapılan bir çalışma olarak da Abdulfettâh Ebû Gudde’nin “*Er-Rasûlu’l- mu’allim ve esâlibuhû fî’t-ta’lîm*” adlı eserini¹¹ örnek verebiliriz. Yazar bu çalışmada Hz. Peygamber’in bir muallim olarak gönderilmesini, şahsiyetini ve öğretim metodlarını incelemiştir. Bunun yanı sıra Şakir Gözütok’un “*Hiz. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)*” adlı kitabı¹² vardır. Yazar bu çalışmada uygulanan eğitim prensiplerine, Hz. Peygamber’in mekkî ve medenî hadislerinde uyguladığı eğitim metodları ile mekkî ve medenî hadislerdeki psikolojik temellere değinmiştir. İbrahim Canan ise “*Hiz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*” isimli kitabında;¹³ terbiye ve safhaları, temel eğitim, içtimaî terbiye, bedenî terbiye, cinsî terbiye, terbiyenin çevre (muhit) şartları gibi her biri başlı başına derinlemesine araştırma konusu olabilecek, çeşitli konulara değinmiştir.

Görüldüğü üzere çalışmamız için literatürü incelediğimiz zaman araştırmalarımız sonucunda, vahyin inşa ettiği karaktere, Hz. Peygamber’in karakterinin vahiyle inşa edilmesine, Hz. Peygamber’in şahsiyetine, muallim olarak gönderilmesine ve öğretim metodlarına, ahlâk ve hadis ilişkisine dair yapılmış pek çok çalışmanın olduğunu gözlemledik. Ancak yapılan çalışmaların bizim çalışmamızın temel amacı, konusu ve

⁷ Ahmet Ürkmez, *Ahlâk Ekseninde Hadis*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

⁸ Suat Koca, *Ahlâk Hadisleri ve Değerlendirme Esasları*, (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

⁹ Mehmet Görmez, *Ahlâk ve Hadis, İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, *Kutlu Doğum Sempozyumu*, 2001, s. 577-586.

¹⁰ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, İstanbul 1994.

¹¹ Abdulfettâh Ebû Gudde, “*er-Rasûlu’l- mu’allim ve esâlibuhû fî’t-ta’lîm*”, Darü’l-Beşairi’l-İslâmiyye, Beyrut 2021.

¹² Şakir Gözütok, *Hiz. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metotları (Buhari ve Müslim Örneği)*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.

¹³ İbrahim Canan, *Hiz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980.

muhtevâsı bakımından doğrudan bir alakası bulunmamaktadır ve büyük farklılıklar içermektedir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde literatürde; İslâm'ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin oluşumunda sünnetin takip ettiği metodolojiye ve sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği karakterin başlıca özelliklerine dair herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Bu yönüyle araştırmamız orjinaldir ve bu süreçten sonra yapılacak benzer çalışmalara da kaynak teşkil edecek bir özelliğe haizdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜNNET, KARAKTER VE İNŞA KAVRAMLARI

Bu başlık altında sünnet, karakter ve inşa kavramlarını detaylı bir şekilde ele alıp bu kavramların alan ve sınırlarını belirlemiş olacağız.

1.1. Sünnet kavramı

Sünnet kavramına yönelik çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde konunun daha anlaşılır olması için yapılmış olan tanımlara yer vereceğiz.

1.1.1. Sünnetin Tanımı

Sünnet kavramı lügatte ister iyi olsun ister kötü olsun, uyulan ve alışılmış olan yol, usul, âdet ve devamlı gidiş anlamına gelir.¹⁴ Ayrıca “sîret, tarikât, tabîat ve cibillet” mânalarına da gelmektedir. Yani; tâkip edilmesi îtiyâd edilen yol, usul, hâl ve tavır, gidiş, değişmeyen karakter gibi nüanslar taşımaktadır.¹⁵ Hadis metinlerine baktığımız zaman da sünnet kelimesi genellikle “yol, çıkış, tatbîkat” gibi mânâlara gelmektedir.¹⁶

Terim olarak sünnet, başlangıçta Hz. Peygamber’in yoluna ve gidişine has kılınmakla beraber çeşitli ilimlerin ortaya çıkışıyla değişik tarifleri yapılmıştır. Hadisçiler, sünnet’in tanımı çerçevesinde Hz. Peygamber’in evsafına, ahlâkına, yaratılışla ilgili özelliklerine, peygamberlik öncesi ve sonrası her türlü yaşayışına da yer vermişlerdir. Onlara göre sünnet; Hz. Peygamber’den söz, fiil, takrîr, fiziki ve ahlâkî vasıf olarak nakledilen her şeydir. Bu mânasıyla sünnet hadisin müradifidir. Fıkıh usulü âlimleri, sünneti şer’î deliller içinde ele almışlardır ve onlara göre sünnet, Hz. Peygamber’den Kur’ân dışında nakledilen ve şer’î hükme delil olabilecek söz, fiil ve takrîrlerdir. Fakihler sünneti; farz, vacip, mendup gibi şer’î kuralların bir çeşidi olarak ele almışlardır ve onlara göre sünnet, farz ve vacip olmaksızın Hz. Peygamber’den nakledilen her türlü hükümdür. Kelamcılar ise sünneti, Hz. Peygamber’in ve ashâbının inanç ve amelde takip ettikleri metod diye tanımlamışlar ve bid’atın karşıtı olarak ele almışlardır.¹⁷

¹⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 17; Yusuf el- Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Nida Yayınları, İstanbul 2021, s. 23; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s. 42.

¹⁵ Ali Yardım, *Hadis I- II*, Damla Yayınevi, İstanbul 2017, s. 29

¹⁶ Yardım, *Hadis I- II*, s. 30.

¹⁷ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 42-43; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s.18-19; Detaylı bilgi için bk. el- Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 23-51.

Görüldüğü üzere sünnet, ilim dallarına göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Lakin sünnet kavramıyla genellikle Hz. Peygamber'in takip ettiği yol,¹⁸ seçmiş olduğu yol kastedilir. Yani sünnet kelimesi Allah'ın dinini anlama ve onu hayattaki bütün işlere tatbik etmede teorik ve pratik olarak Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu nebevî yöntem demektir.¹⁹

Diğer taraftan sünnet, Kur'an'ın beyanı, prensiplerinin tafsili, hükümlerinin izahı ve gönderilen yasaların tamamlayıcısıdır. Hz. Peygamber'den sâdır olduğu tespit edildiğinde kendisine ittiba edilmesi vâcib olan bir kanun ve hidayet güneşidir.²⁰

Burada ayrıca zikretmemiz gerekir ki, sünnet ile ahlâk teriminin aynı mânada kullanıldığı olmuştur. Çünkü her ikisi de Hz. Peygamber'in, hayatı boyunca yapmaya devam ettiği, gayret ettiği ve terk etmediği hareketlerdir. Yani sünnet, Hz. Peygamber için ikinci yaradılış ve değişmeyen karakter olmuş davranışların ifadesidir. Bu itibarla da sünnet; O'nun davranışlarındaki sabır, sebat ve devamlılık özelliğini ifade etmektedir.²¹

Son olarak İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan sünnetin; öğrenilmesi ve anlaşılması, dinin hayata en güzel şekilde tatbik edilmesini sağlar. Mü'minler dini yaşayışlarında, sünnete atfettikleri değer ölçüsünde, vahyin inşa ettiği Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı anlaması ve hayatına tatbik etmesi tarzına yaklaştırmış olurlar.²² Ayrıca Hz. Peygamber'in hayat tarzını yaşamaya gayret etmek mü'minler için vazgeçilmez dini bir vazife, sorumluluk olmuştur. Sünnet üzere yaşamak, sünnete ittibâ etmek deyimleri, Hz. Peygamber'in hayat tarzını benimseyip içselleştirerek hayata tatbik etmeye çalışmak demektir.²³

Bütün bunlardan hareketle sünnet hakkında Hz. Peygamber'in tercih ettiği, benimsediği ve Allah'ın hükümlerini hayatında uygulayarak gittiği yol ve Hz. Peygamber tarafından yaşanmış, öğretilmiş ve vazedilmiş kuralların bütünüdür²⁴ diyebiliriz.

1.2. Karakter Kavramı

Karakter kavramına yönelik birçok açıdan tanımlamalar yapılmıştır. Bu bölümde yapılmış olan tanımlara, konunun daha anlaşılır olması için kavramın anlamlandırılmasını sağlayan, doğrudan veya dolaylı bağlantısı olan şahsiyet, kişilik, benlik, garîze, şâkile, mizaç, huy gibi kavramlara ve hadislerde geçen karaktere anlamca yakın olan huluk, fitrat, nefis ve ruh kavramlarına değineceğiz.

¹⁸ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 43.

¹⁹ el- Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 24.

²⁰ Muhammed Ebu Şehbe, *Sünnet Müdafası*, çev. Mehmet Görmez - M. Emin Özafşar, Risale Yayınları, İstanbul 2020, s. 25

²¹ Yardım, *Hadis I- II*, s. 31.

²² Mehmet Dilek, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Ceza Uygulamaları*, İlâhiyat Yayınları, Ankara 2020, s. 21.

²³ İsmail L. Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 21.

²⁴ İsmail L. Çakan, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s. 26.

1.2.1. Karakterin Tanımı

Karakter kavramı Yunanca bir kelime olup “bir kimsenin ya da topluluğun ayırıcı manevî vasıflarının hepsi, seciye, huy, tabiat”,²⁵ “temel özellik, ayırıcı özellik”²⁶ gibi mânalara gelmektedir. Karakter, kişinin daha çok ahlâk ağırlıklı fiilleriyle alakalı bir kavram olarak; iradi fiillerin ruhi kökenini ve belli ahlâk ölçülerine göre değerlendirilen kişilik yapısını ifade etmektedir. Ayrıca karakter kavramı, insanın çevreyle olan münâsebetlerinde süreklilik ve düzenlilik kazanmış davranış özelliklerinin yanı sıra kişinin benliğine egemen olmasını, kendisiyle uyum içerisinde bulunmasını, fiillerinde tutarlı ve sağlam kalabilmesini sağlayan özellikler bütünü olarak da tanımlanmaktadır. Bir bakıma da sosyal niteliği olan bir kavramdır.²⁷

Karakter, fitrî ve sonradan kazanılmış olmak üzere iki kısma ayrılır. Birinci kısım, ırsî tesirlerin ürünüdür ve buna doğuştan getirilen değişiklikler ile kendi kendine meydana gelen olgunlaşma faktörleri eklenir. İkinci kısım ise eğitimden, tecrübeden, çevresel faktörlerden meydana gelir.²⁸

Karakter, manevî yapıda yerleşmiş bir durum olup fiillerin düşünmeksizin, kolaylıkla gerçekleştirilmesini sağlar. Eğer bu durum, İslâm’da aklın ve şeriatın kabul ettiği iyi fiilleri meydana getiriyorsa karakter iyi, aksi takdirde karakter kötü diye isimlendirilir. Bu durumun yerleşik olmasından maksat yapılan fiilin zorlanarak ve nadiren yapılmaması, kolaylıkla meydana gelmesi, kalıcı ve değişmeyen durum olmasıdır. Örneğin, kızgınlık ânında kendini zorla yatıştıran kimsenin karakterinde “hilm” özelliği henüz oluşmamıştır ve bu kişiye “halîm” denemez. Aynı şekilde nadiren malını infak eden kimseye cömerttir denemez. Cömertliğin karakter özelliği olması için malını her durum ve şartta, kolaylıkla infak edebilmesi gerekir. Bunun yanı sıra karakter sadece fiilden de ibaret değildir. Çünkü nice cömert olanlar vardır ki, fakirlikten veya başka sebeplerden dolayı infakta bulunmazlar. Nice cimriler de vardır ki, riya, şöhrat veya başka sebeplerden dolayı infakta bulunurlar. Ayrıca iyi karakterin kemâli yani fiilin karakter özelliği olup olmadığı yapılan işin zevk verip vermemesinden anlaşılabilir. Örneğin cömert kimse infakından zevk alan, infak etmeyi seven kişidir.²⁹

²⁵ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2005, s. 701.

²⁶ Ahmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 609.

²⁷ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 41; H. Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2021, s. 30-32.

²⁸ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, s. 38.

²⁹ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, s. 159.

Şahsiyet kavramı, karakter kavramının anlamlandırılmasını sağlayan ve karakter ile yakından ilgisi bulunan bir kavramdır. Arapça bir kavram olan şahsiyetin Türkçesi kişiliktir.³⁰ Lügatte kişi, birey anlamındaki şahıstan oluşturulmuş şahsiyetin kökü şuhûs “yükselmek, uzaktan görünmek” demektir. Kur’ân’da ve hadis-i şeriflerde bu kökten türemiş kavramlar geçmekle birlikte bunların şahsiyetle anlam ilişkisi yoktur.³¹ Yani şahsiyet kelimesi âyet ve hadislerde yer almamaktadır.

Şahsiyet; soyut ve çok yönlü bir kavram olup irade, akıl, duygu, mizaç, biyolojik yapı, soyaçekim, çevre ve sosyal etkenler gibi pek çok özelliği bünyesinde barındırır.³² Nitekim şahsiyet, kişinin doğuştan getirdiği genetik faktör ile aile ve sosyal çevre başta olmak üzere sonradan kazanılan pek çok faktörün etkilediği davranışların ahenkli bir bütünüdür. Kişinin iyi ve kötü davranışlarının tümünü kapsar. Olgunlaşmayla değişen yanları olduğu gibi belli bir oranda devamlılık arz eden yanları da vardır. Ayrıca şahsiyet, insanı başkalarından ayıran ve onu kendisi yapan özelliklerinin meydana getirdiği uyumlu bir yapı olarak da tarif edilmektedir.³³

Burada şahsiyet kelimesine yer vermemizin sebebi, karakter kavramı ile şahsiyet kavramının birbirinin yerine kullanılıyor olması ve karakter kavramının, şahsiyet kavramına dahil olan bir kavram olması dolayısıyladır.³⁴ Ancak aralarında anlam farkı bulunmaktadır. Şöyle ki sosyal ve ahlâkî önemi haiz en devamlı vasıflarımız karakteri meydana getirir. Sosyal ve ahlâkî öneme sahip olmayan vasıflarımız ise şahsiyeti meydana getirir. Örneğin dürüstlük bir karakter özelliğini ifade ederken tepki hızımız ise bir şahsiyet özelliğini ifade eder.³⁵

Kişilik kavramı, karakter kavramın anlamlandırılmasını sağlayan ve karakter ile yakından ilgisi bulunan bir kavram olup şahsiyet kavramı ile eş değerdir.³⁶ Kişilik, kalıtım ile getirilen ve sosyal çevre ile şekillenen, kolay değişmeyen kişiye ait özellikler bütünü olarak tanımlanmıştır.³⁷ Ayrıca kişilik, insanın davranışlarının alışkanlık haline gelmiş bir bütünü, bir insanı başkalarından ayıran özelliklerin tümü ve çevresine uyum sağlamak için geliştirdiği davranış biçimi olarak da tanımlanmıştır. Kısaca kişilik, bir insanın bütün ilgilerinin,

³⁰ Osman Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, sy. 25, 2012, s. 1.

³¹ Hayati Hökelekli, “Şahsiyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVIII, s. 297.

³² Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 1.

³³ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 2.

³⁴ Hökelekli, “Şahsiyet”, c. XXXVIII, s. 297.

³⁵ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli*, s.32.

³⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 618.

³⁷ Mücahit Kağan - Nusrettin Yılmaz, *Karakter ve Değer Eğitimi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, s. 3.

tutumlarının, yeteneklerinin, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içeren, süreklilik arz eden kendine has ahenkli bir bütündür.³⁸

Benlik kavramı, karakter kavramının anlamlandırılmasını sağlayan ve karakter ile yakından ilgisi bulunan diğer bir kavramdır. Sözlükte bir kimsenin öz varlığı, öz hâli anlamına gelir.³⁹ Kişiliğin öznel yanını ve özünü oluşturan benlik kavramı, insanın kendi kişiliğine ilişkin duygu ve düşüncelerinin bütünü, insanın kendini bilme, tanıma ve değerlendirme biçimidir. Benlik, insanın kendi kişilik özellikleri, amaç ve beklentileri, yetenekleri, hedefleri, değer yargıları ve inançlarından oluşur. Benlik kavramı, kişinin farklı vasıfları hakkında olumlu ya da olumsuz yönde geliştirdiği kendine has yargıları ve kendini görüş tarzıdır. Kişinin içinde kendisini gözetleyen, yargılayan, değerlendiren ve davranışlarını düzene koyup onu yöneten bir güçtür. Ayrıca kişinin sosyal çevresi ile olan etkileşimleri sonucu sahip olduğu kendine has bir takım duygu, değer ve kavramlar sistemidir.⁴⁰

Garîze kavramı ise karakter kavramının anlamlandırılmasını sağlayan ve karakter ile yakından ilgisi bulunan başka bir kavramdır. Lügatte, yaratılış ve tabiat gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise kişilik vasıflarının kaynağını oluşturan meleke, bir canlının tabiatından kaynaklanan yönelimlerinin tamamı diye tanımlanır. Bu kavram gibi tab‘ ve tabiat kelimeleri de kişiliğin irsî temel unsurlarını ifade etmektedir.⁴¹

Şâkile kavramı da karakter kavramının anlamlandırılmasına yardımcı olan ve karakter ile yakından ilgisi bulunan diğer bir kavramdır. Lügatte “hissi ve manevî suret” demektir. Terim olarak ise “tabiat, âdet, ahlâk, seciye, mizaç, karakter” gibi ahlâkî kişiliği ifade eden anlamlarda kullanılmaktadır.⁴² Bunun yanı sıra bilhassa müfessirler tarafından niyet ve din,⁴³ beden tabî hali, ruhun cevheri, hidâyet ve sapıklık hali⁴⁴ diye tefsir edilen şâkile kavramının en geniş mânası yaratılış demektir.⁴⁵ Kur’ân’ da sadece İsrâ suresinin bir âyetinde geçmektedir. Âyette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ” “De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler yapar. Rabbiniz, doğru yolda olanı daha iyi bilir.”⁴⁶

Mizaç kavramı, karakterin anlamlandırılmasına olanak sağlayan ve karakter kavramı ile yakından ilgisi bulunan diğer bir kavram olup şâkile kavramına anlamca yakındır. Sözlükte

³⁸ Mevlüt Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik oluşumundaki Rolü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sy. 7, 1997, s. 194.

³⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 156.

⁴⁰ Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik oluşumundaki Rolü”, s. 195.

⁴¹ Hökelekli, “Şahsiyet”, c. XXXVIII, s. 297.

⁴² Hökelekli, “Şahsiyet”, c. XXXVIII, s. 297.

⁴³ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 52.

⁴⁴ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 6.

⁴⁵ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 52.

⁴⁶ İsrâ 17/84.

“huy, yaratılış, karakter; insan vücudunun fizyolojik yapısı”,⁴⁷ bir şeye katılarak ve karışarak ona kendi özelliğini veren şey anlamlarına gelmektedir.⁴⁸ Terim olarak mizaç, duygulara dayalı alışkanlık ve becerilerin altında yatan kişiye özgü davranışlar ve çevreye tepki vermeyi sağlayan duyumsama, algılama ve güdüleme süreçlerini ifade etmektedir.⁴⁹ Ayrıca kişinin duygularının tamamı olarak da tanımlanan mizaç, şahsiyetin duygusal yönüdür ve bu yönüyle şahsiyete etki eden bir kavramdır. Yani mizaç, insanların mutlu, kızgın, sakin, hareketli gibi birtakım şahsiyet unsurlarını ifade etmesinden dolayı şahsiyetin bir parçasıdır.⁵⁰

Burada mizaç kelimesine yer vermemizin sebebi, mizaç kelimesinin bazen karakter kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmasındandır. Aralarındaki fark ise mizacın, bilhassa karakterin biyolojik unsurlarını ihtiva etmesidir.⁵¹ Ayrıca mizacın daha çok irsî kökenli olduğuna dair araştırma bulguları vardır.⁵²

Huy kavramı, karakter kavramının anlamlandırılmasını sağlayan ve karakter ile yakından ilgisi bulunan günlük dilde daha çok kullandığımız bir kavramdır. Huy kavramı “insanın yaratılış ve ruh özelliklerinin bütünü, mizaç, tabiat; alışkanlık” olarak tanımlanmaktadır.⁵³ Bunun yanı sıra huyu, fiillerin kendisinden kolayca sadır olduğu nefsi bir meleke olarak tanımlayıp; cömertlik, doğruluk gibi iyi huyların olduğu gibi cimrilik, yalancılık, gibi kötü huyların da olabileceği söylenmiştir. Ayrıca burada zikretmemiz gereken bir husus da “Huylu huyundan vazgeçmez.”, “Can çıkmayınca huy çıkmaz.” gibi ifadelerdir ki, bunlar huyun şahsiyetle olan bağlantısını göstermektedir.⁵⁴

Bütün bunlardan hareketle şahsiyet, kişilik, benlik, garîze, şâkile, mizaç ve huy kavramlarının karakter kavramı ile yakından alakalı kavramlar olduğunu, kavramın anlamlandırılmasını sağladığını ve karakterin; ahlâk ağırlıklı bir anlam ihtiva ettiğini,⁵⁵ kişinin süreklilik ve düzenlilik kazanmış davranış özelliklerini ifade ettiğini, sosyal niteliği olan bir kavram olduğunu,⁵⁶ manevî yapıda yerleşmiş bir durum olup fiillerin düşünmeksizin, kolaylıkla gerçekleştirilmesini sağladığını⁵⁷ ve tedricen inşa edildiğini⁵⁸ söyleyebiliriz. Bu

⁴⁷ Kağan - Yılmaz, *Karakter ve Değer Eğitimi*, s. 14.

⁴⁸ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 52.

⁴⁹ Kağan - Yılmaz, *Karakter ve Değer Eğitimi*, s. 14.

⁵⁰ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 6.

⁵¹ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, s. 29.

⁵² Kağan - Yılmaz, *Karakter ve Değer Eğitimi*, s. 14.

⁵³ Kağan - Yılmaz, *Karakter ve Değer Eğitimi*, s. 14.

⁵⁴ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 6-7.

⁵⁵ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 41.

⁵⁶ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, s. 30-32.

⁵⁷ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, s. 159.

⁵⁸ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 54.

tanımlar ekseninde çalışmamızda “karakter” kavramını; sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği insan tipinin sahip olduğu ahlâkî özelliklerin bütünü olarak ele alacağız.

1.2.2. Hadislerde karaktere anlamca yakın olan kavramlar

Hadislerde geçen ve karaktere anlamca yakın olan kavramlar tespit edebildiğimiz kadarıyla; huluk, fitrat, nefis ve ruh kavramlarıdır. Bu bölümde zikrettiğimiz bu kavramları ele alacağız.

1.2.2.1. Huluk (خُلُق)

Huluk kelimesi, karakter kavramına anlamca en yakın olan ve hadis literatüründe kullanılan önemli kelimelerdendir. Huluk kelimesiyle başlamamızın nedeni İslâmî literatürde karakter kavramının, yeni bir kavram olup bazı Müslüman bilginlerin bu kelimeyi huluk kelimesi ile karşılamalarından dolayıdır. Mesela Ahmed Naim’e göre karakter kavramı, Arapça’daki huluk kelimesini tam olarak karşılar. Bunun yanı sıra “huluk” modern Arapçada karakter kavramıyla karşılanmaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle ahlâk ilmine kişinin karakterinden bahseden ilim de denmiştir.⁵⁹ Ayrıca lügatlerde insanın maddi yapısını ifade için “halk”, mânevî yapısını ifade içinse “hulk” kelimesi kullanılmıştır.⁶⁰

“Tabiat, yaratılış, seciye” gibi anlamlara gelen huluk kelimesinin çoğulu ahlâktır ve daha çok “yerleşik huy, karakter, tabiatın gelişmiş şekli” diye tanımlanmaktadır.⁶¹ Huluk, kişinin ruhundaki huy denilen bir meleke, özel bir hal demektir. Bu meleke ya olumlu ve faydalı ya da olumsuz ve zararlı bir semere verir.⁶² Bu bakımdan ahlâk, “ahlâk-ı hasene” ve “ahlâk-ı seyyie” diye ikiye ayrılır.⁶³ Ahlâk ise kişinin iyi veya kötü olarak tanımlanmasına sebep olan mânevî özellikleri, huyları ve bunların tesiriyle ortaya çıkan iradeli davranışlarının tamamıdır.⁶⁴

Ahlâk tanımları içerisinde en beğenilen ve en meşhur olan tanım İmam Gazzâlî’ye (ö. 505/1111) aittir. O ahlâkî insanın, davranışlarını zorlanmadan düşünüp taşınmadan kolaylıkla ortaya çıkarmasını sağlayan yerleşmiş bir meleke olarak tarif eder. Yani ahlâk, insanda gelip geçici bir durum olmayıp onun manevi benliğinde yerleşen, insanı düşünmeye ve zorlamaksızın yapması gerektiğini düşündüğü işleri kolaylıkla ve memnuniyetle yapmaya

⁵⁹ Hökelekli, “Şahsiyet”, c. XXXVIII, s. 297.

⁶⁰ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 1.

⁶¹ Hökelekli, “Şahsiyet”, c. XXXVIII, s. 297.

⁶² Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Ravza Yayınları, İstanbul 2015, s. 477.

⁶³ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020, s. 29.

⁶⁴ Çağrı, “Ahlâk”, c. II, s. 1.

sevk eder. Bu durumu ifade etmeyen nâdiren yapılan iyi işler ahlâki bir temele dayanmaksızın gösteriş, korku, menfaat gibi rezîlet sayılan başka gayelerle alakalıdır.⁶⁵

Ahlâk kavramı hadislerde hulk kelimesiyle geçmektedir. Ayrıca birr, takvâ, hidâyet, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi iyi ahlâklılık; ism, münker, dalâl, seyyie, hevâ, fahşâ, bağy, israf, fısk, fücûr, hatîe gibi kötü ahlâklılık durumunu ifade eden birçok kelime ile yer almaktadır.⁶⁶

Hadislerde genellikle huluk ve ahlâk kavramları iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Faziletli davranışlar hüsnü'l-huluk, mehâsinü'l-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hasene, el-ahlâku'l-hamîde diye adlandırılırken fena hareketler ise sûü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme, el-ahlâku's-seyyie gibi terimlerle karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷ Ayrıca huluk kelimesi ve çoğulu olan ahlâk kavramı hadislerde karakter kavramını ifade edecek şekilde geçmektedir. Şöyle ki Yezîd b. Talha'dan (r.a.) gelen bir rivayette, İslâm dinini diğer dinlerden ayıran ahlâkî karakteristiktan bahsedilir:

لِكُلِّ دِينٍ خُلُقٌ، وَخُلُقُ الْإِسْلَامِ الْحَيَاءُ

“Şüphesiz her dinin bir huluku vardır. İslâm'ın huluku da hayâdır.”⁶⁸ Bu rivayette görüldüğü üzere huluk kelimesi, karakterin ifade ettiği bir anlam olan ayırıcı manevî vasıf mânasında kullanılmıştır. Yine Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen başka bir rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Mü'minlerin iman bakımından en güzel olanı huluk bakımından en mükemmel olanıdır.”⁶⁹ Bu hadiste de huluk kelimesi, karakter kavramını ifade edecek şekilde ayırıcı özellik mânasında kullanılmıştır.

Bütün bunlardan hareketle huluk kelimesinin karaktere anlamca yakın bir kavram olduğunu, hadislerde değişik mânalara gelecek şekilde yer aldığını ve bir mânada da karakter kelimesinin karşılığı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.2.2. Fıtrat (فِطْرَة) (İstidat/Kabiliyet/Yaratılış)

Fıtrat kelimesi de karaktere anlamca yakın olan ve hadis literatüründe kullanılan önemli kelimelerdendir. Fıtrat, insanın doğuştan getirdiği özelliklerin tamamını ifade eder.⁷⁰

⁶⁵ Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, çev. Mehmet A. Müftüoğlu, Çelik Yayınevi, İstanbul 2019, c. V, s. 198-199.

⁶⁶ Çağrı, “Ahlâk”, c. II, s. 1.

⁶⁷ Çağrı, “Ahlâk”, c. II, s. 1.

⁶⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, nşr. Mustafa Muhammed ez-Zehebî, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2005, “Hüsnü'l-Hulk”, 9; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. ts, “Zühd”, 17.

⁶⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, nşr. Heysem b. Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1999, “Sünnet”, 15; et-Tirmîzî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Süneni't-Tirmîzî*, thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, “Radâ”, 11; İbn Mâce, “Nikâh”, 50.

⁷⁰ Hayati Hökelekli, “Fıtrat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIII, s. 47-48.

Kur'ân ve hadislerdeki kullanımına uygun olarak değişik şekillerde tanımlanan fitrat kavramı, kelime olarak “fatarâ” fiilinden türemiş olup çoğulu “fıtar” şeklinde gelir.⁷¹ Lügatte yarmak, ikiye ayırmak, bir şeyi uzunluğuna yarmak; yaratmak, icat etmek, bir şeyi ilk defa örneği olmaksızın yapmak anlamlarında kullanılan bu kelime yaratılış, tabiat, huy; belli yetenek ve yatkınlığa haiz olmak mânalarına gelir. Bunun yanı sıra fitrat kavramı “din, millet” anlamına da gelmektedir.⁷² Beş veya on şeyin fitrattan sayıldığını haber veren hadislerde bu mânada kullanılmıştır.⁷³

İslâm âlimleri fitratın terim anlamının açıklanmasına ilişkin çeşitli yorumlar yapmışlardır.⁷⁴ Bazıları fitratı, ilk yaratılış hali diye tanımlamışlardır. Bundan maksatları ise her bir kişinin yaratılış itibarıyla İslâm'ı benimsemeye müsait ve hazırlanmış olarak yaratılışdır.⁷⁵ Yani fitrat, varlıkların özünü, karakterini ve dış faktörlerden etkilenmemiş olan ilk ve özgün hallerini ifade eder.⁷⁶ Büyük çoğunluk ise fitrattan maksadın “İslâm” olduğunu, her çocuğun küfürden selim olarak hak din olan İslâm üzere doğduğunu söylemişlerdir.⁷⁷

Fitrat kavramı Kur'ân'da sadece bir yerde “fıtratellâh” şeklinde geçmektedir.⁷⁸ Hadislerde ise fitrat kavramı bazı değişik lafızlarla beraber yer almaktadır.⁷⁹ Nitekim fitrat hadislerinin bir rivayeti şöyledir: “*Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Onu ebeveyni Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar. Tıpkı hayvanın, organları eksiksiz bir yavru hayvan doğurduğu gibi. Onlarda herhangi bir uzuv noksanlığı görür müsünüz?*”⁸⁰ Yine başka bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Dünyaya gelen kişi fıtrat üzere doğar. Ebeveyni onu Yahudi veya Hristiyan yapar. Tıpkı deveyi yavrulatmanız gibi. Siz kulak ve burunlarını kesmek suretiyle onlarda bir eksiklik oluşturmadıkça onların ilk yaratılışlarında hiçbir kusur görüyor musunuz?*”⁸¹ Bu iki rivayetten hareketle fitratın, insanın doğuştan getirdiği özellikleri bünyesinde barındırmasından dolayı karakter kavramına yakın anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz.

⁷¹ Mustafa Akçay, “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 1996, s. 275-276.

⁷² Hökelekli, “Fıtrat”, c. XIII, s. 47; Akçay, “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, s. 275-276.

⁷³ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühreir b. Nâsır, Dâru Tûğî'n-Necat, 1422 by, “Libas”, 63-64; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts, “Taharet”, 49-50, 56-57; Ebu Dâvud, “Taharet”, 29; Tirmizî, “Edeb”, 14.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Akçay, “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, s. 277-294.

⁷⁵ Kara, “Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 11.

⁷⁶ Hökelekli, “Fıtrat”, c. XIII, s. 47.

⁷⁷ Akçay, “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, s. 277.

⁷⁸ Rûm 30/30.

⁷⁹ Akçay, “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, s. 276.

⁸⁰ Buhârî, “Cenâ'iz”, 80, 93, “Tefsir”, 10, 35; Müslim, “Kader”, 6.

⁸¹ Müslim, “Kader”, 6; Ebû Dâvud, “Sünne”, 17; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “Cenâ'iz”, 52.

Bütün bunlardan hareketle de fıtrat kavramının; hadislerde değişik mânalara gelecek şekilde yer aldığını, bir mânada karakter kelimesinin karşılığı olduğunu ve müdahale ve telkinlere açık, farklı dini muhtevalar kazanabilen, insanın sosyalleşmesiyle süreç içerisinde geliştirilebilen, tezahürü engellense de asla kişinin yapısından silinemeyen, doğuştan var olan inanma ve bağlanma gücü ⁸² olduğunu da söyleyebiliriz.

1.2.2.3. Nefis (نفس)

Karaktere anlamca yakın olan kelimelerden biri de Kur'ân'da ve hadislerde insan kişiliğiyle alakalı kavramlardan en kapsamlısı olan nefis kavramıdır.⁸³ Kur'ân ve hadislerde insan nefsinin çeşitli özelliklerinden bahsedilir. Bahsedilen bu özellikler, nefsin aslında ne olduğunu yeterince açıklamasa da bize ipucu vermesi bakımından değerlidir. Nitekim nefsi tanımlarken bu ipuçlarından faydalanılmıştır.⁸⁴ Nefis kavramı lügatte “kişi, şahıs, zat, benlik,⁸⁵ ruh, can, kan, azamet, izzet, irade,⁸⁶ hayat, varlık, insan, hevâ, bedenden kaynaklanan süflî arzular”⁸⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı olarak da kişiliğin iç yapısını, insan benliğinin eğilimlerini, ruhsal hayatın tamamı ve insanî kişiliği ifade etmektedir. Ayrıca benlik ve kişiliği oluşturan bütün yapılar, meleke ve yetenekler, fonksiyon ve süreçler nefis kavramına dahildir.⁸⁸ Tasavvuf ilminde ise nefis, şer ve cemi cürümlerin asıl kaynağı olan, “süflî arzu ve kötü huyların tamamı” anlamında kullanılmaktadır.⁸⁹ Görüldüğü gibi çeşitli anlamlara gelen nefis kavramı ayrıca insanın manevi âleminde olup bitenleri ifade eden bir kavram olup kişinin hayat aktivitesinin, fiillerinin kaynağıdır.⁹⁰

Gazzâlî nefis kavramını; rabbânî ve ilâhî latife bir latife, insandaki bilen ve algılayan latife, manevi bir cevher ve insanın kendisi şeklinde tanımlamaktadır. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise nefsi; bedende var olan cismanî, nûrânî ve şerefli bir cevher şeklinde tanımlamıştır.⁹¹

Bunların yanı sıra nefis kavramı; insanın iyilik, kötülük, itaat, isyan gibi olumlu ve olumsuz bütün eğilimlerini içinde barındırmaktadır.⁹² Yani insan nefsi hem hayra hem de şerre meyillidir. Ayrıca nefis, etkin ve aktif bir güce sahiptir. Dolayısıyla sürekli değişime ve

⁸² Akçay, “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, s. 289.

⁸³ Hökelekli, “Şahsiyet”, c. XXXVIII, s. 297.

⁸⁴ Süleyman Uludağ, “Nefis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, s. 526.

⁸⁵ Hökelekli, “Şahsiyet”, c. XXXVIII, s. 297.

⁸⁶ Kara, “Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 3.

⁸⁷ Uludağ, “Nefis”, c. XXXII, s. 526.

⁸⁸ Hökelekli, “Şahsiyet”, c. XXXVIII, s. 297.

⁸⁹ Uludağ, “Nefis”, c. XXXII, s. 526.

⁹⁰ Kara, “Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 5.

⁹¹ Uludağ, “Nefis”, c. XXXII, s. 526.

⁹² Kara, “Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 5.

gelişime açıktır. Bunun sonucu olarak insan nefis sayesinde zaman içerisinde değişip olgunlaşma imkanına sahip olduğu gibi, bütün yaratıkların en aşağısına da düşebilmektedir.⁹³

Bütün bu tanımlardan hareketle nefis kavramının karakter kavramına yakın bir anlam içerdiğini söyleyebiliriz.

Nefis kavramı hadislerde farklı mânalara gelecek şekilde birçok yerde geçmektedir. Nitekim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Allah varlıkları yarattığı zaman, katındaki arşa konulmuş olan şu hükmü kendi üzerine (kendi nefisine *على نفسه*) yazdı: Rahmetim gerçekten gadabıma gâlibtir.”⁹⁴ Bu hadiste görüldüğü üzere nefis kelimesi “Zâtullah” mânasında kullanılmıştır.

Yine Ümmü Seleme'den (r.anhâ.) rivayet edildiğine göre Resûlullah, (s.a.v.) (vefat etmiş olan) Ebû Seleme'nin (r.a.) evine girdi. Gözleri açık kalmıştı, onları kapattı. “*Ruh (nefs) çıkınca gözler onu izler.*”⁹⁵ buyurdu. Bu hadiste de nefis kelimesi “ruh” mânasında kullanılmıştır.

Başka bir rivayette de Resûlullah (s.a.v.):

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

“Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe (kâmil manada) iman etmiş olmaz.”⁹⁶ buyurmuştur. Bu hadiste görüldüğü üzere nefis kelimesi, kişinin kendisi ve canı mânasında kullanılmıştır. Yani bir mânada karakter kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır.

Bütün bunlardan hareketle nefis kavramının hadislerde değişik mânalara gelecek şekilde yer aldığını ve bir mânada karakter kelimesinin karşılığı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.2.4. Ruh (رُوح)

Ruh kelimesi de karaktere anlamca yakın olan ve hadislerde yer alan kelimelerdendir. Çoğulu ervah olan ruh kavramı lügatte “gitmek, geçmek; hava, rüzgâr; rahmet, sürur; neşe, rahatlık, soluk, nefes” mânalarındaki “r-v-h” kökünden türemiş Arapça bir isimdir. Ruh kavramı naslardaki kullanımlarının etkisiyle “insanın kendisiyle hayat bulduğu şey” anlamında kullanılmıştır. Yani “kendisiyle hayat, hareket meydana gelen, faydalıları kazanma ve zararlılardan kaçınmayı gerçekleştiren şey için isim” olmuştur. Terim anlamı olarak tespiti zor bir kavramdır. Tasavvuf, felsefe ve kelam âlimleri zaman içerisinde çok farklı tarifler

⁹³ Dilek, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Ceza Uygulamaları, s. 81.

⁹⁴ Buhârî, “Tevhîd”, 15, 22, 28, 55, “Bed’ü'l-halk”, 1; Müslim, “Tevbe”, 14-16; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Zühhd”, 35.

⁹⁵ Müslim, “Cenâ'iz”, 7.

⁹⁶ Buhârî, “İmân” 7; Müslim, “İmân” 71-72; Ayrıca bk. en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, es-Sünenü'l-kübrâ, thk. Hasen Abdülmün'im Şelbî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, “İmân”, 19, 33; Tirmizî, “Kıyâmet”, 59.

yapmışlardır. Genellikle ruh kavramıyla insanın manevi varlığı veya canlılarda hayatı sağlayan unsur kastedilir.⁹⁷ Bunun yanı sıra ruh hakkında idrak edici ve bilici hakikattir denmiştir. İnsan ruhu denilince de “bilinç, akıl, idrak, irade” gibi vasıfları bünyesinde barındıran bir öz kastedilmiş olur.⁹⁸

Bazıları nefis kavramı ile ruh kavramını eş anlamda kullanırken bazıları da aralarında fark gözetmişlerdir ve ruhun biyolojik canlılığı ve algılayan ve bilen insanî özünü ifade ettiğini, nefsin ise sadece ikinci anlamı barındırdığını ifade etmişlerdir. Ayrıca nefis kavramının, kişinin ruh ve beden bütünlüğünü ifade ettiği halde ruhun bedeni ifade etmek için kullanılmadığını söyleyenler vardır.⁹⁹

Ruh kavramı, Kur’ân’da ve hadislerde bazı terkiplerle beraber çeşitli anlamlara gelecek şekilde yer almaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de “Cebrail”, “Vahiy ve Kur’ân”, Hz. İsa’nın yaratılmasını ifade sadedinde “ruh üflenmesi” ve “mü’minlere rahmet, esenlik ve ilahi destek” anlamlarında kullanılmıştır. Hadislerde ruh kavramı ise daha çok “kendisiyle bedenin kaim olduğu ve hayatın var olduğu şey” anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁰ Bu mânasıyla da karakter kavramını karşılayan bir kelimedir diyebiliriz.

Ayrıca çeşitli hadislerde ruh kelimesinin yerine “neşeme” kelimesi geçmektedir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

نَسَمَةُ الْمُؤْمِنِ طَيْرٌ تَعْلُقُ بِشَجَرِ الْجَنَّةِ حَتَّى يُرْجِعَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى جَسَدِهِ

“Mü’minin ruhu, dirileceği gün cesedine geri dönünceye dek cennet ağaçlarından faydalanan kuş gibidir.”¹⁰¹

Bunun yanı sıra ruh-beden ayırımının yapıldığı hadisler¹⁰² ve ruhun kabzedilmesine dair hadisler de bulunmaktadır.¹⁰³ Ayrıca ölümden sonra ruhun durumu hakkında hadislerde bazı bilgiler mevcuttur.¹⁰⁴

Bütün bunlardan hareketle ruh kavramının hadislerde değişik mânalara gelecek şekilde yer aldığını ve bir mânada karakter kelimesinin karşılığı olduğunu söyleyebiliriz.

⁹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXV, s. 187; Mustafa Akçay, “Gazzalî’de Ruh Tasavvuru”, *Dini Araştırmaları Dergisi*, c. 7, sy. 21, 2005, s. 88.

⁹⁸ Yavuz, “Ruh”, c. XXXV, s. 187.

⁹⁹ Yavuz, “Ruh”, c. XXXV, s. 187.

¹⁰⁰ Akçay, “Gazzalî’de Ruh Tasavvuru”, s. 102; Ayrıntılı bilgi için bk. Yunus Acar, *Kur’an’ı Kerim ve Hadislerde Ruh ve Nefs Kavramına Psikolojik Yaklaşım*, (yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2010.

¹⁰¹ Nesâî, “Cenâ’iz”, 117; İbn Mâce, “Zühd”, 32; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Cenâ’iz”, 16.

¹⁰² Buhârî, “Büyû”, 17-18; Müslim, “Fiten”, 110.

¹⁰³ Buhârî, “Megazî”, 83; Müslim, “Fezâ’ilü’s-sahâbe”, 85-87.

¹⁰⁴ Müslim, “Cenâ’iz”, 73, “Tevbe”, 46; İbn Mâce, “Zühd”, 30-31.

Bu bölümde görüldüğü üzere; huluk, fitrat, nefis ve ruh kavramları hadislerde yer almaktadır. Doğrudan veya dolaylı olarak karakter kavramını ifade etmektedir. Biz bu bölümde karakter kavramının hadislerde ifade edildiğini ortaya koymuş olduk.

1.3. İnşa kavramı

İnşa kavramına yönelik farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Bu bölümde yapılmış olan tanımlara ve hadislerde geçen inşaaya anlamca yakın olan eğitim/terbiye, te'dib, hidâyet ve irşad kavramlarına değineceğiz.

1.3.1. İnsanın Tanımı

İnşa kavramı lügatte ortaya çıkarmak, icat ve (yoktan) yaratmak gibi mânalara gelmektedir.¹⁰⁵ İslâmî literatürde bu kavram huluk olarak isimlendirilen insanın manevî yapısının aşama aşama kemale erdirilmesi için kullanılır. Yani bu kelime ile manevi bir terakki ve tekâmül ifade edilmektedir. Ayrıca inşa kavramı “İçtimai Tefsir Ekolünde” de bolca kullanılmaktadır ve daha çok manevi yapılanmayı ifade etmektedir.¹⁰⁶

İnşa, insanın hayatına yön veren davranışlarının, faaliyetlerinin ve yeteneklerinin düzenlenmesi, istenilen doğrultuda kazandırılması ve geliştirilmesidir. Bu bakımdan inşa; aşama aşama gerçekleşen bir süreçtir, ani meydana gelen bir faaliyet değildir.¹⁰⁷

Bunun yanı sıra inşa kavramını “bir şeyde var olan potansiyel gücü eyleme dönüştürmektir” şeklinde tanımlayanlar olmuştur. Bu tanımda dikkat çeken husus; inşa faaliyetini gerçekleştirecek varlığın, inşa ile istenilen amacı gerçekleştirmeye uygun bir tabiatla olması ve bu sahip olunan tabiatın eylemsel olarak ortaya çıkarılmasıdır.¹⁰⁸

Bütün bunlardan hareketle inşa kavramıyla, kişinin manevî yapısının zaman içerisinde aşama aşama kemale erdirilmesi kastedilir diyebiliriz.

Bu tanımlar ekseninde çalışmamızda “inşa” kavramını; sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği insan tipinin, sahip olduğu ahlâkî özellikler bütünüünün oluşturulmasında takip edilen süreç ve metod anlamında kullanacağız.

1.3.2. Hadislerde inşaaya anlamca yakın olan kavramlar

Hadislerde geçen ve inşaaya anlamca yakın olan kavramlar tespit edebildiğimiz kadarıyla; eğitim/terbiye, te'dib, hidayet ve irşad kavramlarıdır. Bu bölümde zikrettiğimiz bu kavramları ele alacağız.

¹⁰⁵ İsmail Durmuş, “İnşa”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XXII, s. 334.

¹⁰⁶ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 63-64.

¹⁰⁷ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 65.

¹⁰⁸ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 63-64.

1.3.2.1. Eğitim/ Terbiye (تربية)

Eğitim/Terbiye kavramı inşa kavramına anlamca yakın olan ve hadis literatüründe kullanılan önemli kelimelerdendir. İslâm kültüründe eğitimi ifade sadedinde terbiye, tedris, tehzib, tezkiye gibi kelimeler kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Terbiye kelimesi korumak, ıslah etmek, yükseltmek, gözetmek anlamındaki r.b.v kökünden türemiş olup çocuğu besleyip büyütme, geliştirmek, hükmetmek mânalarına gelmektedir.¹¹⁰ Terbiye kavramını bir şeyi en mükemmel düzeye ulaştırıncaya kadar adım adım inşa etmek şeklinde tarif edenler olduğu gibi bir şeyi derece derece geliştirerek mükemmel düzeye ulaştırmak diye açıklayanlar da olmuştur. Bu açıklamalar ışığında diyebiliriz ki, terbiye; insanın bedenî, zihnî ve ahlâkî olgunlaşmasını ifade eder.¹¹¹ Bu mânada da inşa kavramıyla yakından alakalıdır.

Kur’ân’da Allah’ın peygamberlere ve diğer insanlara kitabı, hikmeti ve bilmediklerini öğrettiğini haber veren pek çok âyet bulunmaktadır.¹¹² Kur’ân’da terbiye kelimesi geçmemekle beraber “rabv” kökünden türeyen başka kelimeler “arzin kabararak bitkilerin büyümesine elverişli hale gelmesi”,¹¹³ “mal artışı”,¹¹⁴ “berekettendirme”,¹¹⁵ “yükselme, kabarma”¹¹⁶ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bazı âyetlerde de terbiye masdarından gelen fiiller himaye etmek¹¹⁷ mânasında geçer. Bu kelime Allah için kullanıldığında Allah’ın kuluna sıratı müstakimi göstermesi, onu gözetip ıslah ederek onda bir kemalât inşa etmesidir.¹¹⁸

Hadislere bakıldığı zaman da benzer kullanımlar görülmektedir. Mesela Hz. Peygamber terbiye kelimesinden türeyen bir fiili arttırmak¹¹⁹ mânasında kullanmıştır. Başka bir rivayette “rabbânî” kelimesi açıklanırken bunun “öğrenim çağındakileri terbiye eden kimse”¹²⁰ demek olduğu belirtilir.¹²¹

Hadislerde te’dip, tehzib ve irşâd kelimeleri de terbiye kavramına yakın anlamda kullanılmıştır. Tezkiye kavramı ise diğer mânalara ek olarak “nefsi arındırma”¹²² anlamında hadislerde yer almaktadır.¹²³

¹⁰⁹ Ziya Kazıcı / Halis Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 515.

¹¹⁰ Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 515; Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 68.

¹¹¹ Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 515.

¹¹² Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 515.

¹¹³ Hac 22/5; Fussilet 41/39.

¹¹⁴ Rûm 30/39.

¹¹⁵ Bakara 2/276.

¹¹⁶ Ra’d 13/17.

¹¹⁷ İsrâ 17/24; Şuarâ 26/18.

¹¹⁸ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 68-69.

¹¹⁹ Buhârî, “Zekât”, 8; Müslim, “Zekât”, 63, 64.

¹²⁰ Buhârî, “İlim”, 10.

¹²¹ Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 516.

¹²² Müslim, “Zikir”, 73.

¹²³ Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 516.

Eğitim kavramı ile daha çok karakter ve davranışa esas oluşturan beceri, kabiliyet ve değerlerin elde edilmesiyle ilgili çalışmalar kastedilir. Terbiye kişide hazır olarak bulunan tüm beceri ve kabiliyetlerin göz önünde bulundurularak bunların geliştirilip olgunlaştırılması ve yönlendirilmesidir. Bu çerçevede diyebiliriz ki; terbiye, tâlimden daha kapsamlı bir kavram olup öğretim alanına dahil tüm konuları bünyesinde barındırmakta ve tek başına kullanıldığı zaman öğretimi de ifade etmektedir. Öğretim faaliyeti ile zekâ gelişip bilgi artarken eğitimle iradenin kuvvetli olması, akıl ve irade arasındaki ilişkinin dengeli bir şekilde kurulması sağlanır. Bundan dolayı kişilerin öğrenim düzeylerine paralel olacak şekilde karakter eğitiminin de yapılması elzemdir. İslâmî kaynaklara göre eğitim ve öğretim faaliyeti kişinin hayatı boyunca devam ve sebat göstermesi gereken bir süreçtir ve gayesi bireyi ve toplumu doğru inanca, gerçek bilgiye, erdemli, verimli ve huzurlu yaşayışa ulaştırmaktır.¹²⁴

Bütün bunlardan hareketle eğitim/terbiye kelimesini inşa kavramına anlamca yakın bir mefhum olduğunu, hadislerde inşa mânasına gelecek şekilde de kullanıldığını ve karakterin derece derece geliştirilerek olgunlaştırılması mânasına da geldiğini söyleyebiliriz.

1.3.2.2. Te'dib (تأديب)

Te'dib kelimesi de inşaya anlamca yakın olan ve hadislerde yer alan kelimelerdendir. Eğitim kavramının yerine kullanılan bir kelime olan te'dib, iyi tutum ve kibarlık anlamındaki edeb kelimesinin türevi olup eğitmek mânasına gelmektedir. Te'dib kavramını “kişinin davranışlarının kendi iradesiyle veya dış bir otoritenin tesiriyle kontrol edilip yönlendirilmesi” diye açıklayanlar vardır.¹²⁵ Ayrıca te'dib, ahlâkî özelliklerin insana kazandırılıp onda yerleşik bir karakter halini almasını ve olumsuz olarak nitelendirilen bütün özelliklerin uzaklaştırılması için ortaya konan bir gayreti de ifade eder.¹²⁶ Bu mânada da inşa kavramıyla yakından alakalıdır.

Hadislerde te'dib kelimesi yer almaktadır. Nitekim, Resûlullah (s.a.v.) bir rivayette “أدبنى ربى فأحسن تأديبى” *“Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi de pek güzel kıldı.”*¹²⁷ buyurmuştur. Bu hadiste yer alan te'dib ifadesi bir mânada inşa kavramına yakın mânada kullanılmıştır.

Bütün bunlardan hareketle te'dib kavramının inşa kavramına anlamca yakın bir kavram olduğunu, hadislerde inşa mânasına gelecek şekilde de kullanıldığını, ahlâkî

¹²⁴ Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 516.

¹²⁵ Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 515.

¹²⁶ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 70.

¹²⁷ es-Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, I, 12; Geniş bilgi için bk. Mehmet Dilek, *Peygamberimizin Rabbânî Terbiyesi*, (yüksek lisans tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1995, s. 7-14.

özelliklerin kişiye kazandırılıp onda karakter halini almasını ve olumsuz özelliklerin uzaklaştırılması için ortaya konan gayreti de ifade ettiğini söyleyebiliriz.

1.3.2.3. Hidâyet (هَدَايَة)

Hidayet kavramı da inşa anlamca yakın olan ve hadis literatüründe kullanılan diğer bir kelimedir. Lügatte doğru yola girmek ve göstermek, doğru yol ve kılavuzluk mânalarına gelmektedir. Ayrıca “amaca ulaştıracak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme” diye de tanımlanabilir.¹²⁸

Kur’ân’da hidâyet kavramı geçmemektedir. Fakat hüdâ kelimesi çeşitli fiil sîgalarıyla pek çok yerde tekrarlanmak ve Kur’ân’da çoğunlukla Allah’a izâfe edilmekle birlikte ilâhî vahye, peygamberlere, ismen Hz. Muhammed’e (s.a.v.), kitaplara, meleklerle, insana ve ümmetlere de nisbet edildiği görülmektedir.¹²⁹

Hidâyet kavramı hadislerde fiil sîgalarıyla birlikte hüdâ, hidâyet ve ihtidâ kelimeleriyle pek çok yerde geçmektedir. Bu kelime Allah’a, Kur’ân’a, Hz. Peygamber’e ve diğer insanlara da izâfe edilmektedir.¹³⁰ Hadislerden birkaç örnek verecek olursak:

Hz. Peygamber Hz. Ali (r.a.)’a şöyle dedi:

وَاللّٰهُ لَآنْ يَهْدِيَ اللّٰهُ بِهٰذَاكَ رَجُلًا وَّاحِدًا خَيْرٌ لَّكَ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ

“Allah’a yemin ederim ki, Cenâb-ı Hakk’ın senin aracılığıyla bir kişiyi hidayete erdirmesi, kırmızı develere sahip olmandan daha hayırlıdır.”¹³¹ Başka bir rivayette; Hz. Peygamber: “Hidâyet davet edene, kendisine uyanların sevabı gibi sevap verilir.”¹³² buyurmuştur. Bu iki hadiste görüldüğü üzere hidâyet kavramı “amaca ulaştıracak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme” mânasına gelecek şekilde inşa kavramına yakın anlamda kullanılmıştır.

Bütün bunlardan hareketle hidâyet mefhumunun inşa kavramına anlamca yakın bir kavram olduğunu, hadislerde dolaylı olarak inşa mânasına gelecek şekilde de kullanıldığını söyleyebiliriz.

1.3.2.4. İrşâd (إِرْشَاد)

İrşâd kavramı da inşa kavramına anlamca yakın olan ve hadislerde yer alan önemli kelimelerdendir. Doğru yolu bulup kararlılık ve sebatla benimsemek mânasına gelen rüşd

¹²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Hidâyet”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XVII, s. 473-477.

¹²⁹ Yavuz, “Hidâyet”, c. XVII, s. 473-474; Hidayet ve türevlerinin Kur’ân’da geçtiği yerler için bk. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu’cemü l-müfehres li-elfazi l-Kur’âni l-Kerim*, Darü’l-Fikr, Beyrut 1411/1991, s. 901-915.

¹³⁰ Yavuz, “Hidâyet”, c. XVII, s. 473-474.

¹³¹ Buhârî, “Fezâilü l-ashâb”, 9, “Megâzî”, 38; Müslim, “Fezâilü s-sahâbe”, 34.

¹³² Müslim, “İlim” 16; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6; Tirmizî, “İlim”, 15; İbn Mâce, “Mukaddime”, 14.

kökünden masdar olan bu kelimesi “doğru yolu göstermek” demektir.¹³³ Buradaki yol ile daha çok aklî-mânevî alan kastedilmiştir. Bundan dolayı da irşâd ile hidâyet müradif olarak kullanılmıştır.¹³⁴ Bunun yanı sıra irşâd kelimesi daha çok dinî sahada yaygın eğitim faaliyetlerini ifade sadedinde kullanılmış¹³⁵ ve Müslümanları dini vazifelerini yerine getirmeye çağırma mânasında yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca da‘vet, iyiliği emir ve kötülüğü nehiy, tebliğ, tebşir ve inzâr kavramları irşâd kavramına anlamca yakın olan kavramlardır.¹³⁶

İrşâd kavramı Kur’ân’da yer almamakla beraber rüşd kelimesi ve ondan türeyen kelimeler, pek çok âyette geçmekte ve “hidayet, hayır, fayda, doğruluk, isabet ve reşid olma” mânalarına gelecek şekilde kullanılmaktadır.¹³⁷ Hadislerde ise rüşd kavramı maddî ve mânevî sahadaki doğru olan yolu arayıp bulmak ve bu yolu göstermek anlamında pek çok yerde kullanılmıştır.¹³⁸ Bir örnek verecek olursak, Hz. Peygamber, İslâm dini ile müşerref olması esnasında İmrân b. Husayn’a (r.a.) tüm fillerinde doğru olanı keşfetme yeteneğini vermesi için Allah’a dua etmesini şöyle tavsiye buyurmuştur.

قُلْ: اللَّهُمَّ أَهْمِنِي رُشْدِي، وَأَعِزَّنِي مِنْ شَرِّ نَفْسِي

“De ki: Allah’ım! Beni senin doğru yoluna ilet ve nefsimin şerrinden beni koru.”¹³⁹

Bu hadiste yer alan rüşd kavramı maddî ve mânevî alandaki doğru olan yolu bulmak anlamında dolaylı olarak inşa kavramına yakın anlamda kullanılmıştır.

Bütün bunlardan hareketle irşâd kavramının inşa kavramına anlamca yakın bir kavram olduğunu, hadislerde dolaylı olarak inşa mânasına gelecek şekilde de kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bu bölümde görüldüğü üzere; eğitim/terbiye, te’dib, hidâyet ve irşâd kavramları hadislerde yer almakta ve doğrudan veya dolaylı olarak inşa kavramını ifade etmektedir.

¹³³ Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 515.

¹³⁴ Bekir Topaloğlu, “İrşad”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XXII, s. 454-455.

¹³⁵ Kazıcı / Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, c. XXXIX, s. 515.

¹³⁶ Topaloğlu, “İrşad”, c. XXII, s. 454.

¹³⁷ Topaloğlu, “İrşad”, c. XXII, s. 454; Rüşd ve türevlerinin Kur’ân’da geçtiği yerler için bk. Abdülbaki, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, s. 417.

¹³⁸ Topaloğlu, “İrşad”, c. XXII, s. 454.

¹³⁹ Tirmizî, “Daavât”, 69.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE KARAKTER İNŞASI

Çalışmamızda “karakter” kavramını; sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği insan tipinin sahip olduğu ahlâkî özelliklerin bütünü, “inşa” kavramını ise bu bütünlüğün oluşturulmasında takip edilen süreç ve metod anlamında kullanacağız. Bu bağlamda “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Karakter İnşası” ifadesi, İslâm’ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin edindirilmesi için sünnetin takip ettiği metodoloji anlamını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle inşaya uygun ve muhtaç olan insanın, Hz. Peygamber’in ortaya koyduğu metodlar çerçevesinde, İslâm’ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özellikleri gerçekleştirmeye elverişli hale getirilmesidir.

Bu bölümde öncelikle, sünnette karakter inşasının anlaşılması için Hz. Peygamber’in karakter inşa ederken kullandığı metodları hadislerle dayalı olarak anlatmaya çalışacağız ki konunun daha iyi anlaşılmasına imkân sağlasın. Daha sonra aklın, kalbin ve davranışların inşası üzerinden konuyu ele alacağız. Böylece İslâm’ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin oluşumunda sünnetin takip ettiği metodolojiyi ortaya koymuş olacağız. Son olarak da Hz. Peygamber’in karakter inşa ederken kullandığı metodlar sonucunda sünnetin gerçekleştirmeyi hedeflediği karakterin başlıca özelliklerine değineceğiz.

2.1. Hz. Peygamber’in Karakter İnşasında Kullandığı Metodlar

Karakter inşasının asıl gayesi kişinin ahlâkî davranışlarını geliştirip, kemale erdirmektir.¹⁴⁰ Bu gaye doğrultusunda Hz. Peygamber, karakter inşa ederken birtakım metodlar kullanmıştır.¹⁴¹ Ayrıca Hz. Peygamber ashâbına bir şey öğretirken en yarıyışlı, en güzel, muhatabın gönlüne en çok tesir edecek, anlayış kapasitesine en uygun, bilgiyi zihnine yerleştirecek ve konuyu ona açıklamaya yardımcı olacak en münasip metodu seçmiştir.¹⁴²

Hız. Peygamber’in Kur’ân’da muallim/öğretmen olarak kitap ve hikmeti öğretmesi, Kur’ân’ı beyan etmesi,¹⁴³ hidâyet rehberi olması, aydınlatıcı bir kandil ve nur olması, davet edici olması,¹⁴⁴ öğüt verici olması,¹⁴⁵ iyiliği emredip kötülükten sakındırması, tezkiye

¹⁴⁰ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 64.

¹⁴¹ Metod, belirli bir sonuca ulaşmak için bilinçli bir tarzda seçilen, takip edilen yol ve yöntem demektir. En kısa ifadesiyle kişiyi hedefe ulaştırmak için izlenen yoldur; Gözütok, *Hız. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)*, s. 171; Şakir Gözütok, *Bir Din Eğitimi Disiplini Olarak Tasavvuf*, (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.

¹⁴² Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed ve Öğretim Metodları*, s. 57.

¹⁴³ Âl-i İmrân 3/164; Nahl 16/44.

¹⁴⁴ Şûrâ 42/52-53; Ahzâb 33/45-46; İbrahim 14/1; Mâide, 5/15; Ahzâb 33/46; Nahl 16/125.

¹⁴⁵ Gâşîye 88/21.

etmesi,¹⁴⁶ güzel örnek olması,¹⁴⁷ yüce bir ahlâk üzere olması,¹⁴⁸ ümmetine düşkün, raûf ve rahîm (merhametli) olması,¹⁴⁹ müjdecî, uyarıcı ve şahit olması¹⁵⁰ gibi vasıfları zikredilmiştir. Bu vasıflarının neticesinde Hz. Peygamber'in uyguladığı metodları ana hatlarıyla aşağıdaki başlıklar üzerinden ifade edebiliriz.

2.1.1. Öğretim/Ta'lim Metodu

İslâm kültüründe öğretimin karşılığı olarak genellikle ta'lim kelimesi kullanılmaktadır. Lügatte bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, nesneyi gerçek haliyle bilmek anlamındaki ilm kökünden türeyen ta'lim "birine bilgi öğretmek, ders okutmak" demektir.¹⁵¹

H. Peygamber "Ben ancak muallim olarak gönderildim."¹⁵² sözüyle ve "...Allah beni sıkıntı verip zorlaştırmacı olarak göndermedi. Beni ancak kolaylaştırmacı bir öğretmen olarak gönderdi."¹⁵³ buyruğuyla, kendisini muallim olarak tarif etmiştir. Nitekim de Hz. Peygamber'in karakter inşa ederken en çok kullandığı metod öğretim/ta'lim metodu olmuştur. Bu metod ile Hz. Peygamber ashâbını ilim sahibi kılmıştır. Ayrıca "Ben size, bir babanın evlâdına öğrettiği gibi öğretiyorum."¹⁵⁴ sözünden bu metodu ne kadar etkili kullandığını anlamaktayız.

Bu başlık altında bu metodla ilgili olan takrir metodu, soru-cevap metodu, temsil metodu ve tartışma/ istişâre metodunu ele alacağız.

2.1.1.1. Takrir Metodu

H. Peygamber'in en çok kullandığı metodlardan biri takrir metodudur. Nitekim sahâbîlere, sohbet arkadaşları anlamına gelen "ashâb" da denmiştir.¹⁵⁵ Bu durum bize Hz. Peygamber'in bu metodu ne kadar çok kullandığını gösterir.

Takrir metodu, bilgi edinmek için kullanılan son derece faydalı, eski ve en etkili olan metoddur. Nitekim insanlar daima duygu, düşünce ve tecrübelerini karşılardakine anlatma ihtiyacı duymuşlardır. Takrir metodu, bir konunun karşı tarafa açık bir şekilde anlatılması ve açıklanması mânâsına gelen bir öğretim tekniğidir.¹⁵⁶ Bu metodda, daha çok eğiticinin

¹⁴⁶ A'raf 7/157; Bakara 2/151; Âl-i İmrân 3/164.

¹⁴⁷ Ahzâb 33/21.

¹⁴⁸ Kalem 68/4.

¹⁴⁹ Tevbe 9/128.

¹⁵⁰ Sebe' 34/28; Bakara, 2/119; Mâide 5/19; En'âm 6/92; A'râf 7/188; Ra'd 13/7; İsrâ 17/105; Fetih 48/8; Ahzâb 33/45; Neml 27/92; Bakara 2/25; Tevbe 9/112. Bakara 2/143; Fetih 48/8. Ahzâb 33/45; Müzemmil 73/15.

¹⁵¹ Kazıcı / Ayhan, "Tâlim ve Terbiye", c. XXXIX, s. 515.

¹⁵² İbn Mace, "Sünnet", 17.

¹⁵³ Müslim, "Talâk", 29.

¹⁵⁴ İbn Mâce, "Tahâret", 16; Nesâî, "Tahâret", 36.

¹⁵⁵ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XXXV, s. 491.

¹⁵⁶ Özbek, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, s. 125.

anlatma ve izah etmesine imkân sağlayan bir anlayış hakimdir. Yani eğiticinin sözlü anlatımı ifade edilmektedir.¹⁵⁷

Takrir metodunu; Hz. Peygamber'in kullanım tarzı zamana, zemine ve muhatapların durumuna göre değişiklik arz etmektedir.¹⁵⁸ Yani Hz. Peygamber bu yöntemi kullanırken; anlatımın yerini ve zamanını iyi seçmiş, muhataplarının durumunu dikkate alarak anlatımın kısa, öz ve dikkat çekici olmasına, konuşmasına, hareketlerine, anlatımdaki açıklığa ve ashâbıyla göz teması kurmaya dikkat etmiştir.¹⁵⁹

Hz. Peygamber sözü az, manası çok olan sözler söyleyerek, kısa ve özlü konuşarak takrir metodunu kullanmıştır. Nitekim *“Ben cevâmiu'l-kelim ile gönderildim.”*¹⁶⁰ buyurmaktadır. Yine Hz. Peygamber hakkında Âişe'den (r.anhâ) gelen şu rivayetler Hz. Peygamber'in tane tane, fâsılalı ve anlaşılır şekilde konuşarak takrir metodunu kullandığını gösterir: *“Kuşkusuz O (s.a.v.), bir söz söylediğinde kelimeleri sayan bir kişi, eğer sözlerini saymak isteseydi mutlaka sayabilirdi.”*¹⁶¹, *“Onun kelâmı fâsılalıydı. Kendisini dinleyenler konuşmasını (kolaylıkla) anlayabilirdi.”*¹⁶² Yine *“O sözü hızlı konuşmazdı. Fakat sözü, yanındaki kimsenin ezberleyeceği şekilde arasında fâsıla olduğu halde konuşurdu.”*¹⁶³

Aynı zamanda Hz. Peygamber takrir metodunu kullanırken gerektiği zamanlarda, konuşmalarını jest ve mimikleri yerli yerinde kullanarak desteklemiştir. Bundan maksadı ise konunun daha iyi anlaşılmasını istemesidir.¹⁶⁴ Nitekim şu rivayetler bize Hz. Peygamber'in konuşmalarında jestlerini ve mimiklerini kullanarak takrir metodunu kullandığını gösterir: *“Hz. Peygamber: Mü'min, mü'min için duvar gibidir, birbirini destekler, dedi ve parmaklarını birbirine kenetledi.”*¹⁶⁵, *“Resûlullah'ın (s.a.v.) sevindiği zaman yüzü nurlanır, âdeta ay parçası gibi olurdu.”*¹⁶⁶, *“Nebî (s.a.v.) yere çizgiler çizdi. Sonra çizgileri göstererek şöyle: Şu emeldir, şu da insanın eceli. İnsanoğlu bu şekilde hayatını devam ettirirken en yakın olan çizgi yani ecel ona aniden geliverir.”*¹⁶⁷

Bütün bunlardan hareketle Hz. Peygamber'in konuşma usûlüyle, jest ve mimikleriyle takrîr metodunu en güzel şekilde kullandığını söyleyebiliriz.

¹⁵⁷ Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metotları (Buhari ve Müslim Örneği)*, s. 172.

¹⁵⁸ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 127.

¹⁵⁹ Emine Demil, *Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu, Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, c. 5, sy. 2, 2019, s. 226-227.

¹⁶⁰ Buhârî, “Cihâd”, 122, “Tabir”, 22, “İ'tisam”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 5-8; Nesâî, “Cihâd”, 1; Tirmizî, “Sîre”, 5.

¹⁶¹ Buhârî, “Menâkıb”, 23; Müslim, “Zühâd”, 71; Ebû Dâvûd, “İlim”, 1.

¹⁶² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 18.

¹⁶³ Tirmizî, “Menâkıb”, 9; Tirmizî bu hadis hakkında “hasen hadis” değerlendirmesini yapmıştır.

¹⁶⁴ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 137.

¹⁶⁵ Buhârî, “Salât”, 88, “Mezâlim”, 5, “Edeb”, 36; Müslim, “Birr”, 65; Tirmizî, “Birr”, 18; Nesâî, “Zekât”, 67.

¹⁶⁶ Buhârî, “Megâzî”, 79.

¹⁶⁷ Buhârî, “Rikak”, 4.

2.1.1.2. Soru-Cevap Metodu

H. Peygamber'in kullandığı diğ. bir metodd. soru-cevap metodudur. H. Peygamber çeşitli sorular sorarak sahâbîleri düşünmeye, muhakemeye ve araştırmaya sevk etmiş, daha iyi anlamalarını ve kavramalarını sağlamış, ilmî ve ahlâkî yönden gelişmelerini gerçekleştirip bir karakter inşa etmiştir.

Ayrıca H. Peygamber sahâbîlerin sorduğu soruları, bir fırsat bilerek bunu en önemli eğitim ve öğretim metodu olarak kullanmıştır. Hatta Özbek'in kanaatine göre hadislerin büyük çoğunluğu, sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır.¹⁶⁸

Eğitim tarihinde çok kullanılan soru-cevap metodu, öğretmen-öğrenci veya öğrencilerin etkileşimli olarak birbirlerine soru sormasıyla yapılan öğretime denir. Bu metod, düşünmeye, ferdî kabiliyetlerinin gelişip olgunlaşmasına, serbest konuşma ve tartışmaya imkân sağlayıp muhakemeye ve araştırmaya sevk eder.¹⁶⁹

H. Peygamber'e evinde, yolda, mescidde, minberde, seferde, hasta iken veya kalabalık bir topluluğun içinde iken, daima sorular sorulmuştur. Çünkü soru sormak, öğrenmek için uygun ortamı oluşturur. Yani sorular, kişiyi öğrenmeye hazır bir duruma getirir.¹⁷⁰

H. Peygamber, sahâbîlere birtakım bilgileri aktarırken ve onları eğitmeye çalışıp karakterlerini inşa ederken soru-cevap metodundan yararlanmıştır.¹⁷¹ Nitekim H. Peygamber şu rivayette görüleceği üzere öğreteceği konuya ilgi çekerek, sorunun ve cevabın iyice anlaşılması için sahâbîlere bir ön soru sorup öğreteceği konuyla kıyas yaptırarak, konuyu iyice anlaşılmasına sebep olmuştur:¹⁷² H. Peygamber, “*Ne dersiniz, birisinin kapısının önünde bir ırmak olsa ve burada her gün beş kere yıkansa, üzerinde kir ve pislik kalır mı? Sahâbîler: Hayır, bu onun kirinden hiçbir şey bırakmaz, dediler. H. Peygamber: Bu beş vakit namaz gibidir. Bu namaz ile Allah hataları silip yok eder, buyurdu.*”¹⁷³ Bu rivayette görüldüğü üzere H. Peygamber ibadet etmeye teşvik edici ve öğretici soru sormasıyla soru-cevap metodunu kullanmıştır.

Aynı zamanda H. Peygamber, kendine sorulan aynı manadaki soruya, kişinin mizacını ve ferdi farklılıklarını göz önünde bulundurup iyi anlaşılması için, farklı cevaplar vererek soru-cevap metodunu yerli yerinde kullanmıştır. Nitekim “*Resûlullah'a (s.a.v.) hangi amel daha faziletlidir? diye sorulunca Allah'a ve Resûlüne inanmaktır buyurmuş. Sonra*

¹⁶⁸ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak H. Muhammed*, s. 147.

¹⁶⁹ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak H. Muhammed*, s. 145.

¹⁷⁰ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak H. Muhammed*, s. 146-147.

¹⁷¹ Gözütok, *H. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metotları (Buhari ve Müslim Örneği)*, s. 186.

¹⁷² Özbek, *Bir Eğitimci Olarak H. Muhammed*, s. 152.

¹⁷³ Buhârî, “Mevâkîtü's-salât”, 6; Müslim, “Mesâcid”, 283; Tirmizî, “Birr”, 36; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 193; Nesâî, “Salât”, 7.

hangisi? denilince, Allah uğrunda cihad karşılığını vermiş. Bundan sonra hangisi? diye sorulunca: Allah indinde makbul olan haktır” buyurmuştur.¹⁷⁴ Yine “Resûlullah’a (s.a.v.), Allah katında amellerin en sevimsisi (faziletlisi) hangisidir? denilince O’da az da olsa sahibinin devamlı olduğu ameldir.” buyurmuştur.¹⁷⁵

Bütün bunlardan hareketle Hz. Peygamber’in soru-cevap metodunu kullandığını söyleyebiliriz.

2.1.1.3. Temsil Metodu

Hz. Peygamber’in kullandığı metodlardan bir diğeri de temsil metodudur. Temsil metodu, Kur’ân’da çokça rastladığımız bir metoddur.¹⁷⁶ Bu metodu Hz. Peygamber de sıkça kullanmıştır.¹⁷⁷ Lügatte “benzetmek, benzetmek” anlamına gelen müsûl kökünden türeyen temsil “benzetmek, benzeri ve dengi olduğunu söylemek” demektir.¹⁷⁸ Temsil metodu ise fikirlerin daha iyi anlatılıp kavranması için, bazı kavramların ve düşüncelerin misâl ile anlatılmasına denir.¹⁷⁹

Temsil metodunun faydalarına baktığımız zaman; kapalı ve anlaşılması zor olan manaları açar, soyut fikirleri, anlaşılacak şekilde somut hale getirir, uzağı yakınlaştırır ve anlamların zihinlerde yer edinmesi için duyularda bir model oluşturur.¹⁸⁰ Hz. Peygamber de bu faydalara binâen ifadelerinin daha anlaşılır ve daha tesirli olması için konuşmalarında birçok temsiller yapmıştır.¹⁸¹ Ayrıca soyut kavramları temsil metodunu kullanarak anlatması meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.¹⁸²

Hz. Peygamber şu rivayette görüleceği üzere olumlu karakter özelliklerinden biri olan Kur’ân’ı Kerîm sevgisinin önemini, Kur’ân okuyan ve okumayan kişilerin durumlarını tasvir ederek yani temsil metodunu kullanarak açıklamıştır: “*Kur’ân okuyan mü’minin misali portakal gibidir; tadı ve kokusu güzeldir. Kur’ân okumayan mü’minin misali hurma gibidir; tadı güzeldir ama kokusu yoktur. Kur’ân okuyan günahkâr kişi reyhan otu gibidir; kokusu güzeldir ama tadı acıdır. Kur’ân okumayan günahkâr kişi ise Ebû cehil karpuzu gibidir; tadı*

¹⁷⁴ Buhârî, “İmân”, 18, “Hac”, 4; “Tevhîd”, 47; Müslim, “İmân” 135; Ayrıca bk. Tirmizî, “Fezâilü’l-cihâd”, 22; Nesâî, “Hac”, 4, “Cihâd”, 17.

¹⁷⁵ Müslim, “Müsâfirîn”, 216.

¹⁷⁶ Bakara 2/17, 261, 264, 265; Âl-i İmrân 3/59; Haşr 59/15-16; A’râf 7/176; Ankebût 29/41; Cuma 62/5; Hadid 57/20.

¹⁷⁷ Abdurrahman Ece, Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Eğitim ve Öğretim Metodu, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy. 10, 2019, s. 303.

¹⁷⁸ İsmail Durmuş, “Temsil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, s. 434.

¹⁷⁹ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 161.

¹⁸⁰ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 161.

¹⁸¹ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 163.

¹⁸² Gözütok, *Hz. Peygamber’in Hadislerinde Eğitim Metotları (Buhari ve Müslim Örneği)*, s. 181.

*acı, kokusu da yoktur.”*¹⁸³ Yine Hz. Peygamber, “*İyi arkadaş ile kötü arkadaş misk taşıyan kişi ile körük üfüren kişi gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (onu) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!*”¹⁸⁴ buyurarak, insanın karakter yapılanmasına olumlu ya da olumsuz yönde etki edecek olan arkadaş seçiminin önemini; iyi arkadaşı misk taşıyan kişiye, kötü arkadaşı da körük üfüren kişiye benzeterek açıklamıştır. Bu itibarla da temsil metodunu kullanmıştır.

Bütün bunlardan hareketle Hz. Peygamber’in temsil metodunu kullandığını söyleyebiliriz.

2.1.1.4. İstişâre Metodu

Hz. Peygamber’in kullandığı diğer bir metod da bizzat Kur’ân’ın emri olan ¹⁸⁵ istişâre metodudur. Hz. Peygamber sahâbeyi eğitirken sık sık bu metodu kullanmıştır.¹⁸⁶ Bu metotta asıl olan, bir konu ya da sorun üzerinde beraber konuşarak en uygun çözüm yollarını aramaktır. İstişâre metodunun amacı bir konuya farklı açılardan bakabilme kabiliyetinin kazandırılmasıdır. Bu açıdan istişâre metodu da bir cins tartışma sayılmaktadır.¹⁸⁷ Ayrıca istişâre metodunun, öğrenilenleri daha kalıcı kılması ve kişinin özgüven duygusunu geliştirmesi gibi pek çok avantajı bulunmaktadır.¹⁸⁸

Hz. Peygamber bu metodu kullanırken yani istişârelerinde kaba sözler asla kullanmamış karşı tarafı ayıplama, alay etme, eğlenme gibi davranışlarda bulunmamıştır. İstişârenin de edebe riayet ederek en güzel şekilde yapılmasını temel prensip olarak ortaya koymuştur.¹⁸⁹ Bu yönüyle de kişinin karakter oluşumuna olumlu yönde etki etmiştir.

Hz. Peygamber istişârelerinde geçerli ikna metodlarını benimseyip savunduğu şeyi ispat edici veya o iddiayı kabul ettirici deliller kullanmıştır. Rivayet edilen şeylerin, sıhhatini ispatlayarak gerekirse delil getirerek nakledilmesini esas kabul etmiştir. Bir bakıma istişâre metoduyla, Hz. Peygamber sahâbeye delilsiz ve taklide dayalı olan düşüncenin kabul edilmemesi prensibini kavratmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber’in kullandığı bu metod zihnin çalıştırılarak olaylar arasındaki ilişkilerin görülmesi, düşünme ve münakaşa kabiliyetini

¹⁸³ Buhârî, “Et’îme”, 30, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 17, 36, “Tevhîd”, 57; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 19; Tirmizî, “Emsâl”, 4; Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 243.

¹⁸⁴ Buhârî, “Büyû”, 38, “Zebâih”, 31, “Sayd”, 31; Müslim, “Birr”, 146; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 16.

¹⁸⁵ Nahl, 16/125; Âl-i İmrân 3/159.

¹⁸⁶ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 173.

¹⁸⁷ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 170.

¹⁸⁸ Ahmet Zeki Güven, *Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı*, Palet Yayınları, Konya 2014, s. 50.

¹⁸⁹ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 172.

ortaya çıkarması gibi özellikleri de ihtiva eder.¹⁹⁰ Yani Hz. Peygamber bu metod ile ashâbını kritik analitik düşünmeye sevk etmiştir.¹⁹¹

Hz. Peygamber, sahâbenin kendi aralarında düşünmelerine ve tartışmalarına fırsat vererek yani onlarda bir nevi duygu ve düşünce değişikliği oluşmasını isteyerek bu metodu kullanmıştır. Nitekim Ebû Hüreyre'den (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: “Hz. Peygamber: *Toplanın! Çünkü ben size Kur’ân’ın üçte birini okuyacağım, buyurdu.* Bunun üzerine toplanan toplandı. Sonra Allah’ın Nebisi (s.a.v.) çıktı ve ihlâs sûresini okudu. Sonra içeri girdi. Biz birbirilerimize: Ben zannedirim bu, ona semâdan gelme bir haberdur, içeri girmesine sebep olan da işte budur, dedik. Sonra Resûlullah (s.a.v.) dışarı çıktı ve: *Gerçekten ben size Kur’ân’ın üçte birini okuyacağımı söylemişim. Bilin ki! Bu sûre Kur’ân’ın üçte birine denktir, buyurdu.*”¹⁹²

Aynı zamanda Hz. Peygamber, arkadaşlarıyla en çok istişâre eden kimseydi.¹⁹³ Nitekim Bedir savaşında elde edilen esirler hakkında ashâbına, bu esirler hakkında ne dersiniz? buyurmuştur.¹⁹⁴ Bu sözyle de sahâbeyi düşünmeye sevk ederek, istişâre yoluyla eğitmeyi hedef almıştır.

Bütün bunlardan hareketle Hz. Peygamber’in istişâre metodunu kullandığını söyleyebiliriz.

2.1.2. Tedricîlik Metodu

Hz. Peygamber’in karakter inşa ederken çok kullandığı diğer bir metod, tedricîlik metodudur. Âyetlerin nüzulünde olduğu gibi Hz. Peygamber, karakter inşasında tedricî bir yöntem izlemiştir.¹⁹⁵ Lügatte derece kelimesinden türeyen tadrîc kavramı bir kişiyi bir şeye aşamalı biçimde alıştırmak ve yaklaştırmak manasına gelir. İlâhî emirlerin bir defada ve toptan değil süreç içerisinde peyderpey konulmasını ifade eder.¹⁹⁶

Tedricîlik metodu başarılı bir eğitim için gereklidir.¹⁹⁷ Bundan dolayı Hz. Peygamber’in karakter inşasında tadrîc esastır. Hz. Peygamber her şeyi bir anda öğretmemiştir. Sahâbenin ihtiyaç duyduğu ve istekli olduğu anlarda öğretmek istediklerini

¹⁹⁰ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 172-178.

¹⁹¹ Kritik analitik düşünme için bk. Linda Elder - Richard Paul, *İyi Düşün, İyi Yaşa 30 Günde Kritik Düşünme*, çev. Murat Makaracı vd., Server Yayınları, İstanbul 2022.

¹⁹² Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 261; Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur’ân”, 11.

¹⁹³ Tirmizî, “Cihâd”, 34; Tefsîr, 9.

¹⁹⁴ Tirmizî, “Cihâd”, 34; Tefsîr, 9; Tirmizî bu hadis hakkında “hasen hadis” değerlendirmesini yapmıştır.

¹⁹⁵ Ece, “Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Eğitim ve Öğretim Metodu”, s. 300.

¹⁹⁶ Talip Türkan, “Tadrîc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, s. 265.

¹⁹⁷ Ramazan Gürel, Hz. Peygamber’in (S.A.) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar, *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, c. 1, sy. 2, 2015, s. 121.

kısa, net ve özlü bir ifadeyle öğretmiştir. İlâhî emirleri, zamana yayıp peyderpey hazmettirerek öğrettiği için de olumlu sonuçlar almıştır.¹⁹⁸

Hız. Peygamber'in karakter inşa ederken genellikle kolaydan zora, asıldan teferruata, basitten bileşiğe ve peyderpey hazmettirme yolunu izlediği görülür. Öğreteceği konuları; kolaylık gösterip soğutmadan, usandırmadan, tatlılıkla, hikmet ve öğütlerle, doğruyu ve güzeli gösterip yumuşak söz söyleyerek öğretmiştir.¹⁹⁹ Ayrıca zor ve anlaşılması güç olan konulardan önce daha kolay, açık ve anlaşılır konular üzerinden eğitim yapmıştır.²⁰⁰

Aynı zamanda Hız. Peygamber tedricilik metodunu en mühim ve esas olandan başlayarak kullanmıştır. Nitekim Cündüb b. Abdullah'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Biz gelişip kuvvetlenmiş gençlerken Resûlullah (s.a.v.) ile birlikteydik. Bizler Kur'ân'ı öğrenmeden önce imanı öğrendik; sonra Kur'ân'ı öğrendik ve onunla imanımızı artırdık (kuvvetlendirdik)."*²⁰¹ Ayrıca Hız. Peygamber vaaz vermek için sahâbîlerin istekli oldukları zaman dilimlerini gözetleyerek tedricilik metodunu kullanmıştır. Nitekim İbn Mes'ûd'a adamın biri bize her gün vaaz etmeni çok isteriz deyince O'da, *"Resûlullah (s.a.v.) bize bıkınlık vereceği endişesiyle vaaz etmek için en uygun vakitleri gözetleyip muhafaza ederdi."*²⁰² demiştir.

Hız. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'e (vâli, kâdı olarak) gönderirken de şunları söylemiştir: *"Sen kitap ehli olan bir topluluğa gidiyorsun. Onları, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun peygamberi olduğuna şehadet etmeye çağır. Eğer bunu kabul ederlerse Allah'ın her gün ve gecede kılınan beş vakit namazı onlara farz kıldığını bildir. Bunu da kabul ederlerse Allah'ın zenginlerden alınıp fakirlere dağıtılması şartıyla mallarından zekât vermeyi farz kıldığını bildir."*²⁰³ Bu hadisten Hız. Peygamber'in tedricilik metodunu asıldan teferruata ve kolaydan zora doğru kullandığını anlamaktayız. Ayrıca Hız. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken *"Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz."*²⁰⁴ diye bir tavsiyede bulunmuştur. Bu tavsiyesi ile ceza, emir ve yasaklarda baskıcı olmamasını, ibadetlere yavaş yavaş alıştırması gerektiğini öğretmek²⁰⁵ tedricilik metodunu kullanmıştır.

¹⁹⁸ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed*, s. 180.

¹⁹⁹ Mehmet Tütüncü, "Kur'ân ve Hadislerde Eğitim Esasları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, s. 241-242.

²⁰⁰ İbrahim Halil Er, *Peygamber Efendimizin Eğitim Metodu*, Öğ-Der Şuurlu Öğretmenler Derneği Yayınları, Ankara 2011, s. 129.

²⁰¹ İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

²⁰² Buhârî, "İlim", 12, "Daavât", 69; Müslim, "Sıfâtü'l-münâfikîn", 82, 83.

²⁰³ Buhârî, "Zekât", 1, 41, 63, "Mezâlim", 9, "Megâzi", 61, "Tevhîd", 1; Müslim, "İmân", 31; Ebû Dâvûd, "Zekât", 5; İbn Mâce, "Zekât", 1; Nesâî, "Zekât", 1.

²⁰⁴ Buhârî, "İlim", 11; "Cihâd", 164, "Megâzi", 60, "Edeb", 80, "Ahkâm", 22; Müslim, "Cihâd", 6, 7, "Eşribe", 70, 71; Ebû Dâvûd, "Edeb", 17.

²⁰⁵ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed*, s. 184.

Bütün bunlardan hareketle Hz. Peygamber'in tedricilik metodunu karakter inşa ederken kullandığını söyleyebiliriz.

2.1.3. Kıssa ve Geçmiş Ümmetlerden Haberlerle İnşa Metodu

Hz. Peygamber'in karakter inşa ederken kullandığı diğer bir metod da kıssa ve geçmiş ümmetlerden haberlerle inşa metodudur. Hz. Peygamber kıssa ve geçmiş ümmetlerden haberlerle eğitimin etkili bir eğitim metodu olduğunu bilerek, ondan ileri düzeyde faydalanmıştır.²⁰⁶

Hadislerde geçen kıssalar, her seviyedeki insanın inşasında son derece etkili ve önemlidir. Çünkü kıssa, kişinin dikkatini çeker, bilgilerin kolay bir şekilde sunulmasına ve öğrenilmesine olanak sağlar. Hz. Peygamber kıssanın etkileyici gücünü bildiği için, Kur'ân'da geçen kıssalara ek olarak bazı kıssalar anlatmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in kıssaları, Kur'ân'ın kıssalarından daha ayrıntılı ve özeldir.²⁰⁷

Hz. Peygamber'in kıssa ve geçmiş ümmetlerden haberlerle inşa metodunu kullandığını Abdullah b. Amr'dan (r.a.) gelen şu rivayette görmekteyiz: *“Nebî (s.a.v.) sabaha kadar İsrailoğulları (nın kıssaları)nı anlatırdı. Namazın büyüğüne kadar bu sohbetten kalkmazdı.”*²⁰⁸ Ayrıca Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen şu rivayet bize Hz. Peygamber'in kıssa ile eğitim metodunu kullanarak, olumlu karakter özelliklerinden olan Allah için sevmenin önemini ashâbına öğrettiğini gösterir: Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Bir adam başka bir köydeki kardeşini ziyaret etmek üzere yola çıkar. Allah da onun için yoluna bir gözcü melek koyar. Adam meleğin yanına gelince (ona): Nereye gidiyorsun? diye sorar. Adam: Şu köydeki kardeşime gitmek istiyorum, cevabını verir. Melek: Onda, geliştirmeyi düşündüğün bir menfaatin mi var? diye sorar. Adam: Yok! Ben onu Allah için seviyorum, cevabını verir. Melek: O halde ben senin o kardeşini Allah için sevdiğin gibi, Allah'ın da seni sevdiğini haber vermek üzere Allah'ın sana gönderdiği meleğim.”* der.²⁰⁹

Ayrıca Hz. Peygamber, ala tenli, kel ve kör kıssasında;²¹⁰ Allah'ın verdiği nimetlere şükredip gereğini yerine getirmenin ve nankörlük yapmamanın önemini anlatmıştır. Yine sihirbaz ve rahibe giden genç kıssasında;²¹¹ sabır, tevekkül, insanın acziyeti, din ve iman hakikatleri; mağarada kalan üç kişinin kıssasında ²¹² da insan haklarına riayet, güzel ahlâk örnekleri, haramdan kaçınma ve dua etmenin önemine dair mesajlar vermiştir.

²⁰⁶ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 188.

²⁰⁷ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 194.

²⁰⁸ Ebû Dâvûd, “İlim”, 11; Namazın büyüğünden maksat, sabah veya teheccüd namazıdır.

²⁰⁹ Müslim, “Birr”, 38.

²¹⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 51; Müslim, “Zühd”, 10.

²¹¹ Müslim, “Zühd”, 73.

²¹² Müslim, “Zikir”, 100.

Bütün bunlardan hareketle Hz. Peygamber'in kıssa ve geçmiş ümmetlerden haberlerle inşa metodunu karakter inşa ederken kullandığını söyleyebiliriz.

2.1.4. Yaparak-Yaşayarak Öğrenme Metodu

Hz. Peygamber'in karakter inşa ederken kullandığı diğer bir metod yaparak-yaşayarak öğrenme metodudur. İnsanın bir bilgiyi en iyi şekilde öğrenmesi için aktif olması gerekir ve kişi en iyi kendi yaptığıyla öğrenir. Çünkü en iyi şekilde öğrenmenin metodu uygulamadır. Bundan dolayı da yaparak yaşayarak öğrenme metodu önemli bir metoddur. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in, hayatın her safhasında yer alıp örnek olması da bu metodla ilgili olarak başlı başına bir inşa metodudur.²¹³

Yaparak yaşayarak öğrenme metodunun en mühim özelliği, birçok duyu organının birlikte hareket etmesi ve bütün kişiliğiyle insanın yaptığı işin tesiri altında kalmasıdır. Bundan dolayı da bilgilerin uygulamalı olarak öğretilmesi, günümüzde modern eğitim metodu olarak kullanılmaktadır. Batı eğitiminde bu metodun bir eğitim metodu olarak kabul edilmesi, çok uzun zaman almıştır. Halbuki Hz. Peygamber'in eğitimi başlangıçtan itibaren uygulamalı ve tecrübeye dayalı bir eğitimidir. Kaynaklardaki bütün bilgiler de Hz. Peygamber'in bu metodu en güzel ve etkin bir şekilde inşa sürecinde kullandığını göstermektedir.²¹⁴ Nitekim Ebû Hüreyre'den (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: *"Hz. Peygamber mescide girdi. Ardından bir adam daha girdi ve namaz kıldı. Sonra Hz. Peygamber'in yanına gelip selam verdi. O da onun selamını aldıktan sonra: Dön ve yeniden namaz kıl, çünkü sen namaz kılmış olmadın buyurdu... Bu durum tam üç defa oldu. Sonunda o kişi: ... Allah'a yemîn olsun ki, bundan daha güzelini bilmiyorum; bana doğrusunu öğret, dedi. Nebî (s.a.v.): Namaza başladığın vakit, iftitah tekbirini al ve Kur'ân'dan kolayına geleni oku. Sonra rükûa eğil ve organların mutmain olana kadar o halde bekle. Sonra başını kaldır, ayakta doğruluncaya kadar dur. Ardından secdeye var ve mutmain oluncaya kadar o halde bekle. Sonra başını kaldır, mutmain oluncaya kadar otur. Arkasından yine secdeye var, bedeninin secdede sakinleşinceye kadar o halde kal. Sonra bunu namazının bütününde böylece yap."*²¹⁵ Bu hadiste görüldüğü üzere Hz. Peygamber namazın nasıl kılınacağını sabırla ve bizatihi gösterip öğreterek yaparak-yaşayarak öğrenme metodunu en güzel ve etkili şekilde kullanmıştır. Bunun sonucu olarak o kişide duygu, düşünce ve davranış değişikliğinin meydana geldiğini ifade edebiliriz. Yani Hz. Peygamber bu metodu kullanarak olumlu yönde bir karakter inşa etmeyi hedeflemiştir. Yine Hz. Peygamber Kurban Bayramı'nın birinci günü hayvanının üzerinde

²¹³ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 212-213.

²¹⁴ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 213-214.

²¹⁵ Buhârî, "Ezân", 122; Ayrıca bk. Buhârî, "Eymân", 15; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 72.

cemreleri taşlarken, “*Hac ibadetlerini benden alınız.*”²¹⁶ buyurmuştur. Bu sözüyle karakter inşasında önemli bir fonksiyonu bulunan hac ibadetini uygulayarak ve gösterip öğreterek, yaparak-yaşayarak öğrenme metodunu en güzel şekilde kullanmıştır.

Aynı zamanda Hz. Peygamber bir gün, koyun derisi yüzen bir çocuğa rastlamıştır. Ona koyunun nasıl yüzüldüğünü tevazu ve şefkatle gösterip ²¹⁷ yaparak-yaşayarak öğrenme metodunu kullanmıştır. Yani Hz. Peygamber, bu metod ile duygu ve davranış değişikliği meydana getirerek olumlu yönde bir karakter inşa etmeyi hedeflemiştir.

Bütün bunlardan hareketle Hz. Peygamber’in yaparak-yaşayarak öğrenme metodunu karakter inşa ederken kullandığını söyleyebiliriz.

2.1.5. Tergib ve Terhib Metodu

Hz. Peygamber’in karakter inşa ederken kullandığı diğer metod, terğib ²¹⁸ ve terhib ²¹⁹ metodudur. İnsan fıtratı gereği nimet, bolluk ve refahı sever; üzüntü, sıkıntı ve acı veren şeylerden de korkar. Bundan dolayı Hz. Peygamber insanı hak yola sevk etmede bu temel özellikten yararlanmıştır.²²⁰

Lügatte “istemek, özenmek” manasına gelen rağbet kökünden türeyen terğib kelimesi “bir kimseyi bir işi yapmaya özendirmek, teşvik etmek” demektir. “Korkmak, çekinmek, sakınmak” anlamındaki rehbet kökünden türeyen terhib kelimesi ise “bir kimseyi korkutmak, bir işi yapmaktan sakındırmak” anlamına gelir. Dinî literatürde bu iki kelime genelde birlikte kullanılır. Tergib dinin iyi, doğru ve faziletli olarak nitelendirdiği şeylere özendirip teşvik etmeyi, terhib ise dinin kötü, yanlış ve günah olarak kabul ettiği söz ve fiillerden sakındırıp uzaklaştırmayı ifade eder. İslâm dininde havf ve recânın dengede tutulmasına büyük önem verilmiştir. Mü’minlere vaad edilen nimet ve mükâfatla kâfirlere verilecek olan cezalar arasında bir denge kurulup gözetilmiş, bu mükâfat ve cezanın insanlara bildirilmesine terğib ve terhib denilmiştir.²²¹

Hadislerde terğib ve terhib ile ilgili birçok örnek bulunmaktadır.²²² Hz. Peygamber’in iyiye, doğruya, hayra, fazilete, güzel ahlâka özendirip teşvik etmek; fenalıktan, kötülükten ve

²¹⁶ Müslim, “Hac”, 310; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 77; Nesâî, “Menâsikü’l-Hac”, 220.

²¹⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 71; İbn Mâce, “Zebâih”, 6.

²¹⁸ Mükafat.

²¹⁹ Ceza.

²²⁰ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 224.

²²¹ Mehmet Görmez, “Tergib ve Terhib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, s. 508-509.

²²² Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 224; Tergib ve terhib konusunda telif edilen çok sayıdaki eserin en meşhuru ve üzerinde en çok çalışma yapılanı Münzirî’ye ait *et-Tergib ve’t-terhib*’dir.

ahlâksızlıktan sakındırıp uzaklaştırmak için söylemiş olduğu hadislerde terğib ve terhib kavramları geçmemekle birlikte daha çok “rağabe” ve “rahebe” ile türevleri geçmektedir.²²³

Hadislerde mevcut olan terğib ve terhiblerde teşbihe, istiareye, temsile, kıssaya ve mesele başvurulduğu ya da “Allah sever, Allah buğzeder”; “küfürdür, şirkidir”; “cennetliktir, cehennemliktir, cennet vâcip olur, cehennem vâcip olur”; “bizden değildir, mü’min değildir, iman etmiş sayılmaz”; “veyl olsun, lânet olsun” gibi ifadelerle konuların anlatıldığı görülür. Genellikle de emir ve yasaklar bir mükâfat veya ceza ile yer almaktadır. Yani Hz. Peygamber bu metodu kullanırken daima dengeyi korumuş, bir müjde zikrettiği yerde bir uyarıyı da anlatmıştır.²²⁴

Aynı zamanda Hz. Peygamber’in karakter inşa ederken kullandığı terğib ve terhib metoduna daha çok âdâb, ahlâk, zühd, mev’iza ve fezâilü’l-a‘mâl gibi konuların yer aldığı hadislerde rastlanmaktadır.²²⁵

Hz. Peygamber’in karakter inşa ederken kullandığı terğib metodunu şu hadisinde görmekteyiz: *“Bizden bir şey işitip, onu işittiği gibi başkalarına ulaştıran kişinin Allah yüzünü ağartsın. Kendisine bilgi ulaştırılan nice kişi vardır ki o bilgiyi, bizzat işiten kimseden daha iyi anlar ve korur.”*²²⁶ Bu hadiste görüldüğü üzere Hz. Peygamber, hadislerini işitip ezberleyen ve başkalarına aktaranları övmüş ve onlara hayır dua etmiştir. Bu itibarla da terğib metodunu kullanmıştır.

Aynı zamanda Hz. Peygamber şöyle buyurarak terhib metodunu kullanmıştır: *“Üç sınıf insan vardır ki kıyamet günü Allah, onlarla konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Hem de onlar için acıklı bir azab vardır... Bunlar, elbisesini kibirle yerde sürüyen, yaptığı iyiliği başa kakan ve yalan yere yemin ederek ticaret malını iyi bir fiyata satmaya çalışandır.”*²²⁷ Bu hadiste görüldüğü üzere Hz. Peygamber elbiseyi kibirle yerde sürümekten, iyiliği başa kakmaktan, yalan yere yeminle malın fiyatını yükseltmekten sakındırarak terhib metodunu kullanmıştır.

Bununla beraber Hz. Peygamber *“Kişi, Allah’ın seveceği bir sözü söyler, fakat onunla Allah’ın rızasını kazanacağını hiç düşünmez. Halbuki Allah, o söz dolayısıyla, kendisine kavuşacağı kıyamet gününe kadar o kimseden hoşnut olur. Yine bir kişi de Allah’ın gazabını gerektiren bir söz söyler fakat o sözün kendisini Allah’ın gazabına çarptıracağını düşünmez. Oysa Allah, o kimseye o kötü söz sebebiyle kendisine kavuşacağı kıyamet gününe kadar gazap*

²²³ Görmez, “Terğib ve Terhib”, c. XL, s. 508.

²²⁴ Görmez, “Terğib ve Terhib”, c. XL, s. 508.

²²⁵ Görmez, “Terğib ve Terhib”, c. XL, s. 508.

²²⁶ Tirmizî, “İlim”, 7; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “İlim”, 10; İbn Mâce, “Menâsik”, 76; Tirmizî bu hadisin hasen-sahih olduğunu belirtmiştir.

²²⁷ Müslim, “İmân”, 171; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Libâs”, 25; Nesâî, “Zekât”, 69, “Zînet”, 103; İbn Mâce, “Ticârât”, 30.

eder.”²²⁸ buyurmuştur. Bu sözüyle de terhib ve terhib metodunu en güzel şekilde kullanarak konuşmanın en önemli edep kâidelerinden birini öğretmiştir. Önemsenmeden ve dikkatsizce söylenilen bir sözün, Allah katında önemli neticelere sebep olacağını ve kişinin her söylediği söze dikkat etmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Bütün bunlardan hareketle Hz. Peygamber’in terhib ve terhib metodunu karakter inşa ederken kullandığını söyleyebiliriz.

2.1.6. Vaaz ve Öğüt İna Metodu

Hz. Peygamber’in karakter inşa ederken en çok kullandığı metodlardan bir diğeri de vaaz ve öğüt İna metodudur. Vaaz ve öğüt; insana hayrı hatırlatarak onu doğruya yöneltir. Yerinde yapılan bir öğüt, ahlâkî geliştirip olgunlaştırarak, davranışları değiştirir ve iyi huylar kazandırarak ²²⁹ insanın bir mânada karakterini inşa eder.

Kur’ân’da Hz. Peygamber’e insanlara vaaz ve nasihat bulunması, çevresindekileri dine hikmetle, güzel öğüt ve en güzel metotla davet etmesi emredilmektedir.²³⁰ Bundan dolayı Hz. Peygamber Kur’ân’ın emrine tabi olarak bu metodu sıkça kullanmıştır.²³¹

Lügatte öğüt vermek, sakındırmak manasına gelen va’z topluluğa dinî ve ahlâkî içerikli konularda nasihat etmek, kişilerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, uhrevî mükâfat ve cezaya dair bilgiler vererek teşvik ve uyarıda bulunmak şeklinde tanımlanır.²³²

Hz. Peygamber vaaz ve nasihatlarında kolaylığı tercih eder, dinleyenleri usandırmayacak şekilde kısa, özlü ve doğrudan muhatablarını suçlamak yerine dolaylı ifadeler kullanarak konuşur, vaaz ve nasihatlarını belli günlerde yapardı. Ayrıca vaazlarında insanları ilgilendiren bütün konulara yer verirdi. İman esasları, dinî emirler ve yasaklar, ahiret hayatı ve ictimaî meseleler vaaz ve nasihatlarında üzerinde en çok durduğu konulardı. Konuşmanın etkisini arttırmak, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için vaaz ve nasihatlarında kıssalar da aktarırdı.²³³ Bunların yanı sıra vaaz ve nasihatlarında son derece nazik davranırdı.²³⁴

²²⁸ İbn Mâce, “Fiten”, 12.

²²⁹ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 226.

²³⁰ Nahl 16/125; Nisâ 4/63; Kâf 50/45; Zâriyât 51/55; Gâşiye 88/21, 22.

²³¹ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, çev. Enbiya Yıldırım, Takdim Yayınları, Ankara 2022, s. 147.

²³² Hasan Cirit, “Vaaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, s. 404.

²³³ Cirit, “Vaaz”, c. XLII, s. 404.

²³⁴ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 228.

Hadislerde Hz. Peygamber'in çeşitli vesilelerle, özellikle namazlardan sonra ashâbıyla sohbet ettiği, vaaz ve nasihatle bulunduğu görülmektedir.²³⁵

Hz. Peygamber öğüt verirken son derece nazik davranarak en etkili şekilde öğütle inşa metodunu kullanmıştır. Nitekim, Muâviye b. Hakem'in (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Hz. Peygamberle namaz kılıyorduk. Cemaatten biri aksırınca ona Yerhamûkâllah dedim. Birden herkes bana ters ters baktı. Neden bana öyle bakıyorsunuz deyince de elleriyle dizlerine vurmaya başladılar. Beni susturmak için böyle yaptıklarını anlayınca kızdım, ama sustum. Hz. Peygamber namazı bitirdi. Anam babam sana feda olsun. Ne bundan evvel ne de sonra O'ndan daha güzel öğreten bir öğretmen gördüm! Vallahi bana ne surat astı ne vurdu ne de beni azarladı. Sadece şöyle dedi: Bu, namazdır. Namaz kılarken konuşulmaz. Namaz, tesbih, tekbir ve Kur'ân okumaktır."*²³⁶

Aynı zamanda şu iki rivayet bize Hz. Peygamber'in en etkili şekilde vaaz ve öğütle inşa metodunu kullandığını göstermektedir: Câbir (r.a.) şöyle dedi: *"Resûlullah (s.a.v.) hutbe okumaya başlayınca gözleri kızarır, sesi yükselir ve hiddeti artardı... Ordusunu uyaran kumandan gibi öfkesi artar ve şehadet parmağı ile orta parmağını bir araya getirerek: Benimle kıyametin arası şu iki parmağın arası kadar yaklaştığı sırada ben peygamber olarak gönderildim derdi. Bundan sonra söyleyeceğim de şudur ki: Sözün en hayırlısı Allah'ın kitabıdır. Yolların en hayırlısı Muhammed'in (s.a.v.) yoludur. İşlerin en kötüsü, sonradan ortaya çıkarılmış olan bid'atlardır. Her bid'at dalâlettir, sapıklıktır."*²³⁷ İrbâd b. Sâriye'nin (r.a.) de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Hz. Peygamber bir defasında sabah namazından sonra çok etkili bir vaaz vermiş, dinleyenlerin gözleri dolup kalpleri titremişti."*²³⁸

Bütün bunlardan hareketle de Hz. Peygamber'in vaaz ve öğütle inşa metodunu karakter inşa ederken kullandığını söyleyebiliriz.

Bu bölümde görüldüğü üzere; Hz. Peygamber karakter inşa ederken birtakım metodlar kullanmıştır. Bu metotları sünnette karakter inşasının daha iyi anlaşılması için hadislerle dayalı olarak anlatmaya çalıştık ki konunun daha iyi anlaşılmasına imkân sağlasın. Şimdi de karakter inşasını; aklın, kalbin ve davranışların inşası üzerinden değerlendirmeye çalışarak İslâm'ın insana kazandırmak istediği ahlâkî özelliklerin oluşumunda sünnetin takip ettiği metodolojiyi ortaya koymuş olacağız.

²³⁵ Nesâî, "Sehiv", 99.

²³⁶ Müslim, "Mesâcid", 33.

²³⁷ Müslim, "Cum'a" 43; Ayrıca bk. İbn Mâce, "Mukaddime", 7.

²³⁸ Tirmizî, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6; İbn Mâce, "Mukaddime", 6.

2.2. Aklın İnşası: Tefekkür

Bu bölümde öncelikle Hz. Peygamber'in karakter inşa ederken akla ve kalbe aynı anda hitap ettiğine, karakterin akıl ve kalp uyumundan oluştuğuna, sürekli olarak birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğuna ve karakter yapılanmasının farklı boyutlarını oluşturduğuna²³⁹ hadisler üzerinden değineceğiz. Daha sonra akıl kavramını analiz edip Hz. Peygamber'in akla verdiği öneme vurgu yapıp mucize ve tefekkür kavramı üzerinden aklın inşasını anlatmaya çalışacağız. Son olarak da aklın inşasının sonucuna değineceğiz.

İnsanın ana hatlarıyla üç boyutu bulunmaktadır: Aklî, kalbî, amelî. İnsan aklî yönden tedebbür, taakkul ve tefekkür eder, delil getirir, istidlâl yöntemini kullanır; kalbî yönden sevinir, üzülür, ümitlenir, haşyet duyar; amelî yönden ise aklının ve kalbinin yönlendirmesiyle olumlu veya olumsuz bazı davranışlar ortaya koyar. Beyin düşünmenin merkezi, kalp duygunun merkezi, organlar ise davranışların merkezi olarak kabul edilmektedir. Olumlu, sağlam bir davranışın özünde düşünce-duygu ve akıl-kalp dengesi yatar. Duygunun aklî temelden yoksun olması kişiyi hissiyatının esiri yaparken, duyguları göz ardı ederek yapılan tefekkür de kişiyi mekanikleştirmektedir.²⁴⁰

Akıl ve kalp davranışa, dolayısıyla da karaktere etki eden iki temel unsurdur. Akılda ve kalpte meydana gelen olumlu bir durum karakteri ve davranışları olumlu etkiler. Bunun aksine herhangi bir olumsuzluğun hâkim olması da karakteri ve davranışları olumsuz etkiler.²⁴¹ Bundan dolayı sünnetin hedefi akıl ve kalp inşasını birlikte gerçekleştirmektir. Yani Hz. Peygamber karakter inşa ederken akla ve kalbe aynı anda hitap etmiştir. Nitekim Ebü'd-Derdâ'dan (r.a.) gelen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kıyâmet gününde mü'min kulun terâzisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah çirkin hareketler yapan, çirkin sözler söyleyen kimseden nefret eder."*²⁴² Bu hadiste görüldüğü üzere; Hz. Peygamber'in ashâbını tefekküre sevk etmesi ve duyguyu ifade eden müjdeleme ve korkutmayı yan yana zikretmesiyle karakter inşasında akla ve kalbe aynı anda hitap etmiştir. Yine Şeddâd İbni Evs'den (r.a.) gelen başka bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Akıllı kişi, nefsine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Âciz kişi de nefsini duygularına tâbi kılan ve Allah'tan dileklerde bulunup durandır."*²⁴³ Bu hadiste de görüldüğü üzere; Hz. Peygamber ashâbını düşünmeye sevk edip duygu durumlarını yönlendirerek akla ve kalbe aynı anda hitap etmiştir.

²³⁹ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 173.

²⁴⁰ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 172.

²⁴¹ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 172.

²⁴² Tirmizî, "Birr", 62.

²⁴³ Tirmizî, "Kıyâmet", 25; Ayrıca bk. İbn Mâce, "Zühd", 31.

Bu iki örnekte görüldüğü üzere Hz. Peygamber tefekkür metoduyla aklı; iyi duyguları inşa, kötü duyguları ıslah ve duygular arası kurduğu denge ile de kalbi inşa etmiştir.

Ayrıca müşrikleri imana davet eden hadisler incelendiğinde Hz. Peygamberin onların hem akıllarına hem de kalplerine aynı anda hitap ettiği görülür. Nitekim İbn Abbas’dan (r.anhümâ) rivayet edildiğine göre: *“Yakın akrabalarını uyar! âyeti indiği zaman Resûlullah (s.a.v.) Safa Tepesi’ne çıkıp: Baskın var!.. diye seslendi. Bu haykıran kimdir? dediler, (görenler): Muhammed diye cevap verdiler. Bunun üzerine onun yanına toplandılar. Hz. Peygamber: Ey filân oğulları! ... Ey Abdi Menaf oğulları! Ey Abdulmuttalip oğulları! diye hitapta bulundu. Hemen yanına toplandılar. Resulullâh (s.a.v.): Ne dersiniz, size şu vâdide birtakım düşman süvarilerinin olduğunu ve üzerinize baskın yapmak istediklerini bildirsem, beni tasdik eder misiniz? buyurdular. Onlar da: Evet, inanırız, zira senin her zaman doğrudan başka bir şey söylemediğini gördük! dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): Öyleyse ben, şiddetli bir azabın öncesinde size gönderilen bir uyarıcıyım! buyurdular.”*²⁴⁴ Bu hadiste görüldüğü üzere; Hz. Peygamber inanmayanları tefekküre sevk ederek akla, uyarıcıyım diyerek de duyguyu ifade eden korkutmayla kalbe hitap etmiştir. Yani aynı anda hem akla hem de kalbe hitap ettiği görülmektedir.

Bu bağlamda karakterin akıl ve kalp uyumundan oluştuğunu, sürekli olarak birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğunu ve karakter yapılanmasının farklı boyutlarını oluşturduğunu ²⁴⁵ söyleyebiliriz.

Karakter inşasının merhalelerinin ilki, aklın inşasıdır. Fakat inşa faaliyeti sadece aklın inşasından ibaret değildir. Bilakis karakter inşası akıl, kalp ve davranışların beraber inşa edilmesidir. Bundan dolayı sadece maddi hedeflere odaklanarak akıl inşa edildiği zaman, insan bilgili ve daha kurnaz olabilir. Bunun yanında heva ve arzuların esaretinden kurtaracak irade ve duygu inşası gerçekleşmezse, kişinin hırs ve arzuları daha da artacak, kendi ve toplum için daha tehlikeli, daha hilekâr, daha kurnaz; ama daha az vefakâr, daha az fedakâr bir karakter kazanacaktır.²⁴⁶

2.2.1. Akıl

Akıl lügatte “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak” gibi manalara gelmektedir. Felsefe ve mantık terimi olarak “varlığın hakikatini idrak eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline

²⁴⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 26/2, 34/2, 111/1-2; Müslim, “Îmân”, 355.

²⁴⁵ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 173.

²⁴⁶ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 173.

getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç” demektir.²⁴⁷

Akıl kelimesi Kur’ân terminolojisinde “bilgi edinmeye yarayan bir güç” ve “bu güç ile elde edilen bilgi” şeklinde tarif edilmekte ve âyetlerde fiil şeklinde geçmektedir. Bu âyetler de genellikle akletmeye yani insanı aklını kullanarak sağduyulu düşünmeye davet etmektedir. Aynı zamanda Kur’ân’da akla, ilâhî hakikatleri anlama ve onların üzerinde tefekkür edip yorum yapma sorumluluk ve yetkisi de verildiği ifade edilmektedir. Nitekim, “*Allah âyetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır.*”²⁴⁸ âyeti aklın bu işlevine işaret etmektedir.²⁴⁹

Akıl kelimesi hadislerde ise bir şeyi bağlamak, zaptetmek, anlamak, hatırd tutmak ve bilmek gibi mânalara gelmektedir.²⁵⁰

Akıl insanı insan yapan, kişinin her çeşit aksiyonlarına anlam kazandıran, ilâhî emir ve yasaklar karşısında kişiyi yükümlülük ve sorumluluk sahibi yapan ve her türlü faaliyetinde doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ve iyiyi kötüden ayırmasına yardımcı olan bir güçtür.²⁵¹ Bunun yanı sıra akıl; olumsuz davranışların, yanlış fikirlerin, kötü alışkanlıkların ve nefsin kontrol altına alınıp zapturapt edilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Bu itibarla da akıl insanı cehalet, ahmaklık ve delilik gibi olumsuz durumlardan korur. Ayrıca insana iyi ile kötüyü ayırt ettirerek zararlı şeylerden uzaklaştırıp faydalı şeylere yöneltir.²⁵²

Hz. Peygamber akıl, tefekkür ve muhakemeye çok önem vermiş, aklını kullanma, muhakeme etme ve düşünme ile ilgili pek çok emir ve tavsiyelerde bulunmuştur.²⁵³ Nitekim “*Allah’ım! ... akıl rahatsızlığından... sana sığınırım.*”²⁵⁴ duası akla verdiği önemi gösterir. Ayrıca Hz. Peygamber aklın olgunluğuna ve yetkinliğine de önem vermiştir. Nitekim namaz kıldıracağı esnada “*Aklı başında ve bilgili olanlarınız benim arkamda, onlardan sonra gelenler daha arkada, daha sonra gelenler daha arkada dursunlar.*”²⁵⁵ buyurmuştur.

Bununla beraber kâmil karakter tekâmül ile ortaya çıkar.²⁵⁶ Bundan dolayı akli devre dışı bırakan bütün maddelerin haram kılınıp yasaklanmasının hikmetlerinden biri de bunların insanın tekâmülünde engel oluşturmasıdır. Karakter tekâmül ederken akıl; tefekkür etme, anlayıp kavrama, değerlendirip yorum yapma ve tecrübe sayesinde beslenerek kuvvetlenir.

²⁴⁷ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, s. 238.

²⁴⁸ Bakara 2/242.

²⁴⁹ Bolay, “Akıl”, c. II, s. 238-239.

²⁵⁰ Bolay, “Akıl”, c. II, s. 239.

²⁵¹ Bolay, “Akıl”, c. II, s. 238.

²⁵² Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 174.

²⁵³ Mustafa Çetin, “Kur’ân’da Tefekkür Kavramı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. VIII, 1994, s. 50.

²⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Vitir”, 32.

²⁵⁵ Müslim, “Salât”, 122, 123; İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât”, 45.

²⁵⁶ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 66.

Aksi takdirde de zayıflar.²⁵⁷ Bu bakımdan aklın inşası, sünnetin karakter inşa sistemi içinde önemli ve kilit bir noktada yer almaktadır. Bu zikrettiğimiz sebeplerden dolayı Hz. Peygamber'in karakter inşa sistemi içerisinde öncelikle aklın inşasına değineceğiz.

Hz. Peygamber kalbi inşa etmeden evvel bir ikna süreciyle akli inşa eder. Bu inşa kâmil mânada bir imanın ve teslimiyetin gerçekleşmesi için oldukça önemlidir.

Sünnet gerçek anlamda bir imana ulaştıracak olan ikna faaliyetini iki metottan biri ile gerçekleştirir. Aklın gerçek anlamda iman etmesini engelleyen düşünce kalıntılarının temizlenip aklın ikna ve inşa edilmesindeki ilk metot mucizedir.²⁵⁸ Mucize, Peygamberlerin Allah'ın yardımı ve dilemesiyle hasımlarına karşı gösterdikleri olağanüstü nitelikteki işleri ifade sadedinde kullanılan bir terim olup ²⁵⁹ bir şeyin benzerini getirmekten muhatabı âciz bırakan şey demektir.²⁶⁰ Peygamberler ilahî bir vazife için görevlendirilmiş olduklarını kabul ettirebilmek için mucizeler göstermişlerdir.²⁶¹ Nitekim Hz. Peygamber bu hususu şöyle teyit etmektedir: *“Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiydir.”*²⁶²

Aynı zamanda Hz. Peygamber'in mucizeleri çoğunlukla sürekli ve akli idi.²⁶³ Mucizeyle inkâr edenlerin yalanlamalarının önüne geçilirken, inanç konusunda meyli olan kişilerin, ikna edici bir hüccetle kâmil mânada bir imana ulaşmaları temin edilmiştir. Ayrıca mucize; aşkın bir gücün varlığını temsil ederek peygamberi o gücün mümessili kılar. Bundan dolayı da Allah'ın varlığının ve nübüvvetin somut ve akli kanıtıdır.²⁶⁴

2.2.2. Tefekkür

Aklın inşa edilmesindeki ikinci metot ise tefekkürdür.²⁶⁵ Tefekkür, Allah'ı tanıyıp mârifetullahı ulaşmanın, onun birliğini idrak etmenin ve onun istediği gibi bir kul olabilmenin en esaslı araçlarından biridir.²⁶⁶ Yani tefekkür varlığa dair bir idrak çabası olup insanı Allah'ın birliği inancına götüren, mârifetullahı ulaştıran en önemli araçtır.²⁶⁷ Ayrıca

²⁵⁷ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 175.

²⁵⁸ Pişgin, “Vahiy ve Karakter İnşası”, s. 193.

²⁵⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s. 199.

²⁶⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017, s. 188.

²⁶¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 189.

²⁶² Buhârî, “İ'tisâm”, 1.

²⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 189.

²⁶⁴ Pişgin, “Vahiy ve Karakter İnşası”, s. 193.

²⁶⁵ Pişgin, “Vahiy ve Karakter İnşası”, s. 193.

²⁶⁶ Serkan Çelikan, “Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Nisar Dini Tetkikler Dergisi*, sy. 1, 2022, s. 1.

²⁶⁷ Çelikan, “Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 5.

tefekkür, olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında ve olumlu karakter özelliklerinin inşasında temel unsurdur.²⁶⁸

Hiz. Peygamber tefekküre son derece önem vermiştir. Nitekim bir gece semâya doğru bakıp “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıl sahipleri için şüphesiz deliller vardır.”²⁶⁹ âyetini okumuştur.²⁷⁰ Yine Hiz. Peygamber uykusundan uyandığı zaman, “Beni afiyet içerisinde uyutan ve afiyet içerisinde uyandıran Allah’a hamdolsun der. Sonra başını gökyüzüne kaldırıp bakar, tefekkür eder sonra da Rabbimiz! Sen bunları boş yere yaratmadın. Seni eksikliklerden uzak biliriz. Bizi cehennem azabından koru âyetini sen va’dinden dönmezsin kısmına kadar okurdu.”²⁷¹

Aynı zamanda Hiz. Peygamber’in zikredilen âyetle ilgili olarak: “Bu âyeti okuyup da tefekkür etmeyenin vay haline!”²⁷² buyurduğunu gösteren bir rivayet de bulunmaktadır. Yine Hiz. Peygamber, “Tefekkür gibi ibadet yoktur.”²⁷³ buyurmuştur. Ayrıca, “Hiz. Peygamber bir gün ‘Gözlerinize ibadetten payını veriniz.’ deyince kendisine ‘Ey Allah’ın Resûlü! Onların ibadetten payı nedir?’ diye soruldu. Hiz. Peygamber cevaben ‘Mushafa bakmak, onun içindekiler hakkında tefekkür etmek ve ondaki harikulade bilgilerden ibret almaktır.’ dedi.”²⁷⁴

Bu itibarla diyebiliriz ki, Hiz. Peygamber mezkûr âyetleri okumak ve tefekküründe ibadet olduğuna işaret etmek suretiyle insanları tefekküre sevk ve teşvik ederek aklın inşasını gerçekleştirmeyi hedef almıştır.

Burada ayrıca zikretmemiz gerekir ki, aklın inşasının amacının, insanı “Rabbimiz! Sen bunları boş yere yaratmadın. Seni eksikliklerden uzak biliriz. Bizi cehennem azabından koru”²⁷⁵ hakikatine erdirmektir. Bunun sonucunda da insan Allah’ın gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları yaratmasındaki hikmete erer.²⁷⁶ Yani tefekküre sevk ve teşvik edilen akıl; varlık üzerinde düşünür, varlıktaki düzenden varlığa nizamını veren munazzime, eserden müessire, yaratılıştan Yaratan’a, sanattan sanatkâra ve sonuç olarak sahih imana ulaşır. Bu yönüyle de sağlıklı tefekkür, gerçek anlamda bir imanın temelidir.²⁷⁷ Yani gerçek, sağlıklı bir

²⁶⁸ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 177-178.

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/190.

²⁷⁰ Buhârî, “Tevhîd”, 27, “Vudû”, 36, “Edeb”, 118; Müslim, “Tahâret”, 48, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 191; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 29, “Salât”, 314; Nesâî, “Kıyâmü’l-Leyl”, 9, 39.

²⁷¹ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, thk. Târik b. ‘Ivâdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el- el-Hasîni, Dâru’l-Harameyn, Kahire, 1415/1995, 9/8 (No: 8959).

²⁷² İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbni Hibbân bi-tertibî İbni Balabân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1414/1993, 2/386 (No: 620).

²⁷³ et-Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd Selefi, Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, Musul, 1404/1983, 3/68 (No: 2688).

²⁷⁴ el-Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekir, *Şu’abu’l-îmân*, thk. Abdulalî Abdülhamîd Hâmid, Mektebetü’r-Rüşd ve Dâru’s-Selefiyye, Riyad/Bombay, 1423/2003, 3/509 (No: 2030)

²⁷⁵ Bakara 2/269.

²⁷⁶ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 194.

²⁷⁷ Pişgin, “Vahiy ve Karakter İnşası”, s. 194.

tefekkür insanı iman ve teslimiyete götürür. İnsan aklın inşasıyla bütün batıl bağlarından kurtulur.²⁷⁸

Aklın inşasının sonucu ise hikmettir.²⁷⁹ Nitekim Hz. Peygamber kendisine hikmet verilen kimseye gıpta edileceğini şöyle vurgulamıştır: “*Ancak iki kişiye imrenilir: Allah’ın verdiği malı hak yolunda harcamayı başaran kimse. Yine Allah’ın verdiği ilim ve hikmet ile hükmeden ve onu başka kimselere öğreten kimse.*”²⁸⁰

Akıl, doğru yargı ve tecrübenin sonucu olan hikmet, insandaki olumlu karakter özelliklerinin başıdır. Başka bir deyişle eşyanın hakikatının kendisi ile bilindiği hikmet, karakter inşasının başlangıcı sayılabilir.²⁸¹ Kur’ân’ da “*Allah, hikmeti dilediği kişiye verir. Kime hikmet verilmişse, muhakkak ona pek çok hayır verilmiş demektir. Bunu da ancak akıl sahipleri anlar.*”²⁸² buyurularak hikmet verilen kişinin birçok hayra nâil olacağı ve pek çok erdemi kazanacağı²⁸³ ifade edilmiştir. İnsan hikmete ulaştıkça hakla batılın arasındaki farkı anlayarak hakka yönelir ve batıl olandan kaçınır. Allah’tan haşyet duyar, nefsinin kusurlarını fark ederek düzeltme cihetine doğru yol alır, kulluğa meyledişi artar ve dünyanın cazibesine aldanmaz. Yani hikmetle beraber kişi, sağduyulu düşünme ve hükmetme, olayların inceliklerini sezip kavrama ve nefsin afetlerini fark ederek bu afetler için tedbir alma ferasetini gerçekleştirir.²⁸⁴

Bütün bunlardan hareketle; sünnetin kişiyi iman odaklı inşa sürecine hazırlamak ve dâhil etmek amacıyla mucize ve tefekküre teşvik diye tasnif edebileceğimiz iki metot kullandığını, bunlarla muhatabı iman ve teslimiyet noktasında ikna ederek kalbin inşa sürecini başlattığını ve aklın inşasının sonucunun hikmet olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Kalbin İnşası: İman

Bu bölümde öncelikle konunun daha iyi anlaşılması için kalbin ve imanın tanımına, kalbin iman aracılığıyla inşaya nasıl konu olduğuna değineceğiz. Daha sonra imanın insan karakteri üzerinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetini; Allah’a iman, meleklere iman, ahirete iman, kitaplara ve peygamberlere iman, kaza ve kadere iman boyutu ile açıklamaya çalışacağız.

²⁷⁸ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 193.

²⁷⁹ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 193.

²⁸⁰ Buhârî, “İlim”, 15, “Zekât”, 5, “Ahkâm”, 3, “İ’tisâm”, 13; Müslim, “Müsâfirîn”, 268; İbn Mâce, “Zühd”, 22.

²⁸¹ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 193.

²⁸² Bakara 2/269.

²⁸³ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 193.

²⁸⁴ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 194; Hikmet hakkında detaylı bilgi için bk. Halil İbrahim İnak, *Hadislerde Hikmet Kavramı*, (yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007.

2.3.1. Kalp

Karakter inşasının gerçekleştiği merkez noktalardan biri olan kalp, lügatte “bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek” gibi anlamlara gelir.²⁸⁵ İslâm’da kalp; kişinin gönül âlemi, duygu, düşünce ve davranışlarının asıl kaynağı,²⁸⁶ sevginin mekânı²⁸⁷ ve insanın ilim, mârifet, idrak ve düşünme aracıdır. Bundan dolayı da dinî ve insanî hayatın merkezinde yer alır.²⁸⁸ Bununla beraber kalp insanın asıl gerçeğidir. İnsanın bilgili, görgülü, anlayışlı ve sorumlu olmasındaki öz budur.²⁸⁹ Yani kalp insanın bilen, kavrayan ve idrak eden tarafı olduğu için yükümlü ve sorumludur.²⁹⁰

Kalbin vücuda kan pompalayan organ anlamına gelmesinin yanı sıra bizim kastettiğimiz manada kalp; sevgi, nefret, sevinç, üzüntü, ümit, korku gibi duyguların hissedildiği, emir ve yasakların davranışa dökülmesinin hareket noktası, iman ve inkârın mahalli, amellerimizin kaynağıdır.²⁹¹

İslâm’a göre kalbin en iyi hali iman, en kötü hali de küfür ve inkâr olmak üzere çok çeşitli halleri vardır. Yani kalb, rahmânî ve şeytânî kuvvetlerin mücadele alanıdır.²⁹² Bundan dolayı kalp, insan davranışlarına tesir eden önemli bir faktördür. Yani kalp, insan karakterine olumlu veya olumsuz boyutlarıyla tesir eden en önemli faktörlerden birisidir. İnsanın karakterini yansıtan bir aynadır.²⁹³

Bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber kalbe son derece önem atfetmiştir. Kalp ile ilgili hadislere baktığımız zaman bunu açıkça gözlemlemekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber “*Dikkat ediniz. İnsanın vücudunda bir et parçası vardır. O sâlih olursa bütün vücut sâlih olur. O bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin o kalptir.*”²⁹⁴ buyurmuştur. Bu ifadesinden kalbe ve onun inşasına değer verdiğini anlıyoruz. Bunun yanı sıra “*Ümmü Seleme (r.anhâ)’a: Hz. Peygamber en çok hangi duayı okurdu? diye sorulunca: Çoğu zaman Ey kalpleri halden hale çeviren Allah! Benim kalbimi dininden ayırma! diye dua ederdi.*”²⁹⁵ demiştir. Bu rivayet de bize Hz. Peygamber’in bu dua ile kalbin ahvaline dikkatleri çektiğini

²⁸⁵ Süleyman Uludağ, “Kalp”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XXIV, s. 229.

²⁸⁶ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 7.

²⁸⁷ Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2019, s. 32.

²⁸⁸ Uludağ, “Kalp”, c. XXIV, s. 230.

²⁸⁹ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 7-8.

²⁹⁰ Uludağ, “Kalp”, c. XXIV, s. 230.

²⁹¹ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 7.

²⁹² Uludağ, “Kalp”, c. XXIV, s. 230.

²⁹³ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 7-8.

²⁹⁴ Buhârî, “İmân”, 39, “Büyû”, 2; Müslim, “Müsâkat”, 107, 108; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Büyû”, 3; Tirmizî, “Büyû”, 1; Nesâî, “Büyû”, 2, “Kudât”, 11; İbn Mâce, “Fiten”, 14.

²⁹⁵ Tirmizî, “Kader”, 7, “Daavât”, 90, 124; Tirmizî bu hadis hakkında hasen bir hadistir, değerlendirmesini yapmıştır.

gösterir. Ayrıca “Allah, suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.”²⁹⁶ buyurarak Allah’ın katında asıl kıymetli olanın suret ve mal olmayıp kalp ve amel bütünlüğü olduğuna da dikkat çekmiştir. Yine Hz. Peygamber “*Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bundan vazgeçip tövbe ve istiğfar ettiği zaman kalbi parlatılır. Günaha devam ederse siyah nokta artırılır ve sonunda tüm kalbini kaplar.*”²⁹⁷ buyurmuştur. Bu rivayet de bize insanın kalp âlemi ile davranışları arasında bir ilişkisinin bulunduğunu gösterir.

Son olarak da “*İnanların, Allah’ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?*”²⁹⁸ âyeti ve Hz. Peygamber’in “*Allah’ı anmaksızın fazla konuşmayın. Allah’ın zikri dışında çok konuşmak, kalbi katılaştırır. Katı kalpli olanlar ise, muhakkak Allah’tan en uzak kimselerdir.*”²⁹⁹ buyruğu kalbin inşasının ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.2. İman

Kalbi inşa eden temel unsur imandır.³⁰⁰ Lügatte güven içinde bulunmak manasındaki emn kökünden türeyen iman, inanmak ve güven duygusuyla tasdik etmek demektir. Terim olarak genellikle Allah’tan vahiy alıp din adına tebliğ ettiği kesin olan konularda peygamberlere inanmak diye tanımlanır.³⁰¹

Dinin merkezinde iman bulunur ve dinî hayatın tüm yönleri bu merkez etrafında anlam ve değer kazanır.³⁰² Aklın inşa sürecinin sonucu olan iman, insanın bütün ruhi kuvvetlerini kullanarak gerçekleştirdiği iradeye dayalı bir eylemdir.³⁰³

Hadis kaynaklarında iman konusuna genişçe yer verilmiştir. İman ile ilgili hadislerde mü’minin vasıfları, imanın esasları, alâmetleri ve imanın amelle olan münasebeti gibi hususlar açıklamaktadır.³⁰⁴

Bireyin davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan iman; insanın yaşamını anlamlandıran, anlama, algılama ve yaşama fonksiyonlarını yönlendiren, kişinin manevi potansiyelini açığa çıkaran ve böylece davranışlarını yöneterek düzene sokan ve kişiyi kemale ulaştıran bir prensiptir. İman insanın irade ve vicdanını harekete geçirip erdemli davranışların inşa edilmesinde eylem kaynağıdır. Kişi iman ile iradesini terbiye eder, davranışlarına

²⁹⁶ Müslim, “Birr”, 33; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Zühd”, 9.

²⁹⁷ Tirmizî, “Tefsîr”, 83; İbn Mâce, “Zühd”, 29.

²⁹⁸ Hadîd 57/16.

²⁹⁹ Tirmizî, “Zühd”, 62.

³⁰⁰ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 201.

³⁰¹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 212.

³⁰² Sinanoğlu, “İman”, c. XXII, s. 213.

³⁰³ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 204.

³⁰⁴ Sinanoğlu, “İman”, c. XXII, s. 213.

hükmederek olumlu karakter özelliklerine ulaşır. Nitekim kalbin övülen, olumlu karakter özellikleriyle inşası çok önemlidir.³⁰⁵ Bundan dolayı Kur'ân'da “*O gün ne mal fayda verir ne oğullar. Allah'a arınmış bir kalple gelen başka.*”³⁰⁶ buyrularak kalbin inşa edilmesinin önemine vurgu yapılmıştır ki imanın inşası, İslâm eğitiminin temelini oluşturur.³⁰⁷

Bunun yanı sıra iman; ibadet, güzel ahlâk ve güzel davranışlarla karakteri geliştiren bir özelliği sahiptir. Yani sağlam inanç kişiyi iyi karaktere götürür. Başka bir ifadeyle sağlam bir karakter için doğru bir inanca sahip olmak gerekir. Bu sebeptendir ki İslâm inancının, insana kazandırdığı karakteri diğer ideolojilerin sağlaması mümkün değildir. Ayrıca iman esasları; insanın ruhunu temizleyerek, Allah'ın rahmetine ermek, gazabına uğramamak için hayatında ve bütün davranışlarında dikkatli olmasını sağlar. Bu da insanın irade terbiyesine ve kendini kontrol etmesine yardımcı olur.³⁰⁸

Bu itibarla diyebiliriz ki; kalbin inşası kişiliğin inşası anlamını taşır. Olumlu ve olumsuz karakter özelliklerinin kalbî fiiller olması dolayısıyla kalbin inşası önem arz etmektedir ve iman inşa sürecinde kurucu öznedir.³⁰⁹ Bundan dolayı Hz. Peygamber ashâbına imanın temel esasları üzerinden imanı anlatmış ve açıklamıştır. Bunun sonucunda Hz. Peygamber ashâbın kalbine imanı yerleştirerek kalbin inşasını dolayısıyla da karakter üzerinde inşa faaliyetini gerçekleştirmiştir.

İmanın temel esaslarını; Allah'a iman, meleklerle iman, ahirete iman, kitaplara ve peygamberlere iman, kaza ve kadere iman oluşturmaktadır. Nitekim Cibril hadisinde Hz. Peygamber imanı böyle tanımlamıştır.³¹⁰

2.3.2.1. Allah'a İman

Bu temel esaslardan birincisi olan Allah'a iman Hz. Peygamber'in karakter inşasında kilit bir noktada bulunur. Nitekim Hz. Peygamber “*İman yetmiş (veya altmış) küsur özelliktir (şu bedir). En yükseği, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' demek...*”³¹¹ buyurarak Allah'a imanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber, karakter inşasını kalıcı bir şekilde gerçekleştirmek için Allah'a iman esasına son derece önem vermiştir. Çünkü insanın reziletten kurtulup fazilete ulaşmasında

³⁰⁵ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 206-207.

³⁰⁶ Şuarâ 26/88-89.

³⁰⁷ Abdullah Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. 3, 1990, s. 259.

³⁰⁸ Hüseyin Emin Sert, *Kur'ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, (doktora tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002, s. 80.

³⁰⁹ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 206-207.

³¹⁰ Müslim, “İmân”, 1, 5; Ayrıca bk. Buhârî, “İmân”, 37; Tirmizî, “İmân”, 4; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16; Nesâî, “Mevâkîf”, 6; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9.

³¹¹ Müslim, “İmân”, 58; Ayrıca bk. Buhârî, “İmân”, 3; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 14; Nesâî, “İmân”, 16; Tirmizî, “Birr”, 80, “İmân”, 16; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9.

Allah’a iman esası mühimdir. Başka bir ifadeyle kişinin olumlu karakter özelliklerini kazanmasında Allah’a iman etkin rol oynar. Bu gerçeği Süfyân b. Abdullah’tan (r.a) gelen bir rivayette görmekteyiz. Nitekim O: *“Yâ Resûlallah! Bana İslâm’ı öylesine tanııt ki, onu bir daha senden başkasına sormaya ihtiyaç hissetmeyeyim, dedi. Resûlullah (s.a.v.): Allah’a inandım de sonra da dosdoğru ol! buyurdu.”*³¹²

Yine Hz. Peygamber Allah’a imanın ne denli kıymetli olduğunu vurgulamak için *“Üç özellik vardır; bunlar kimde bulunursa o, imanın tadını tadar: Allah ve Resûlünü, (bu ikisinden başka) her şeyden fazla sevmek...”*³¹³ buyurmuştur. Bu hadisiyle de imanın tadını almanın dolaylı olarak hakiki mü’min olmanın yolunun Allah’a ve Resûlüne inanarak onları her şeyden çok sevmek olduğunu ortaya koymuştur. Başka bir rivayette de Muâz b. Cebel’e (r.a.) *“Kim kalbiyle tasdik ederek Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şehadet ederse Allah ona cehennemden uzaklaştıracak müjdesini verir. Hz. Peygamber bu müjde ile insan karakteri üzerinde pek çok olumlu karakter özelliğinin kazanılmasını hedef almıştır. Yani bir bakıma olumlu karakter geliştirme yönünde müjdeyi bir tür motiv olarak öne sürmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber, Allah’a iman etmenin insanı çokça sevaplara ve hayırlara erdireceğini birçok hadisinde ifade etmiştir.”*³¹⁵

Aynı zamanda Hz. Peygamber Allah’ın isim, sıfat ve fiillerini çokça zikrederek ashâbında bir mârifetullah şuuru oluşturmak istemiştir. Bunun bir sonucu olarak sahâbede her şeyi gören,³¹⁶ duyan,³¹⁷ bilen,³¹⁸ her şeye gücü yeten³¹⁹ ve amellerin karşılığını verecek³²⁰ bir yaratıcının gözetiminde olduğu şuuru ve kulluk vazifesini yerine getirmesi gerektiği noktasında bir bilinç oluşmuştur. Bu aşamadan itibaren de Allah’a iman, olumsuz karakter özelliklerinin atılmasında olumlu karakter özelliklerinin de ortaya çıkışında etkin rol oynar.

Ayrıca Allah’a iman ile insan yeni bir karakter ile donanır. Nitekim bu gerçeği Amr b. Âs’da (r.a.) görmekteyiz. O, Müslüman olacağı zaman, Hz. Peygamber’den geçmişteki günahlarının affolunmasını şart koşmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber de: *“Bilmez misin ki; İslâmiyet kendisinden önceki (kötülükleri) yıkar.”*³²¹ buyurmuştur.

³¹² Müslim, “İmân”, 62; Ayrıca bk. Tirmizî, “Zühd”, 61; İbn Mâce, “Fiten”, 12.

³¹³ Buhârî, “İmân”, 9, 14, “İkrah”, 1, “Edeb”, 42; Müslim, “İmân”, 67; Ayrıca bk. Tirmizî, “İmân”, 10.

³¹⁴ Buhârî, “İlim”, 49; Müslim, “İmân”, 53.

³¹⁵ Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 11, “Daavât”, 64, 65; Müslim, “Zikir”, 28; Ayrıca bk. Tirmizî, “Daavât”, 59, 62; İbn Mâce, “Duâ”, 14.

³¹⁶ Hucurât 49/18.

³¹⁷ Bakara 2/137.

³¹⁸ Bakara 2/127.

³¹⁹ Âl-i İmrân 3/189.

³²⁰ Necm 53/39-41.

³²¹ Müslim, “İmân”, 192.

Bunların yanı sıra Allah'ın gaybı bilmesi,³²² kıyamet gününde amellerin karşılığını tastamam verecek olması³²³ kişinin iradi eylemlerini inşa etmesi açısından önemlidir. İnsan Allah'a imanı sayesinde iyi davranışlarda bulunur. Bu durumun sonucu olarak ruhu rahatlar. Allah'ı inkâr edenin ise dünyası ve ahireti mahvolur. Nitekim, *“Görmedikleri halde rablerinden korkup saygı duyanlara gelince, onları da hem bir bağışlanma hem de büyük bir ödül beklemektedir.”*³²⁴ âyetinde ifade edildiği üzere gayba ve Allah'a iman, uhrevi kaygının ve bunun mükâfatı olan ebedi mutluluğun odak noktasını teşkil eder.

Psikolojik yönden de Allah'a imanın insan karakteri üzerindeki etkileri vardır. Nitekim, Allah'a iman insanın hayatını tanzim eder, zihnini çatışmalardan korur, insanı mütevazı yapar. Eğer insan kuvvetine güvenirse, hemen Allah'ın kudretini düşünür. Eğer kibir ve gurur bilgiden kaynaklanıyorsa, kâinata bakmak ve bunun Allah'ın ilminden küçük bir numune olduğunu düşünmek, insanı yine mütevaziliğe götürür, tedirginlikten kurtarır. Ayrıca Allah inancı insanın feragat ve fedakârlık duygusunu güçlendirir.³²⁵

Bu itibarla diyebiliriz ki, Allah'a iman karakter inşasında esastır. Bundan dolayı Allah'a inancını kaybeden insanlarda karakter bozukluğu yaşanır; Allah'a inancı sağlam olan insan karakterine hayat ve anlam katan büyük bir servete sahip demektir.³²⁶

Bütün bunlarda hareketle; Hz. Peygamber'in karakter inşasını kalıcı bir şekilde gerçekleştirmek için Allah'a iman esasına son derece önem verdiğini, Allah'a imanın insanı her an canlı tutan, onun güzel davranışlarda bulunmasını sağlayan ve olumlu karakter özelliklerinin inşasında kişiye etki eden en önemli motivasyon kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.2.2. Meleklerle İman

İmanın rükünlerinin ikincisi olan meleklerle iman da Hz. Peygamber'in karakter inşasında önemli bir role sahiptir. Allah'ın ulûhiyyet ve azametini simgeleyen meleklerle iman Allah'a imanının tamamlayıcı unsurudur. Nitekim mü'min bilir ki, Allah'ın her buyruğunu anında yerine getiren melekleri vardır. Bu inanç ile de Allah'ın her şeye kâdir olduğu anlar.³²⁷ Ulviyetin ve Allah'a teslimiyetin sembolü olan melekler, fizikî âlemle ulûhiyyet makamı arasında bir köprü vazifesi görürler.³²⁸

³²² Bakara 2/33.

³²³ Ahkâf 46/19.

³²⁴ Mülk 67/12.

³²⁵ Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 261-262.

³²⁶ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 212.

³²⁷ Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 263.

³²⁸ M. Said Özervarlı, “Melek (İslâm İnancında Melek)” *DİA*, c. XXIX, s. 40.

Meleklerle iman Hz. Peygamber'in karakter inşa sisteminde önemli bir konuma sahiptir. Konuyla ilgili hadislerle baktığımız zaman bunu açıkça görmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber *"Allah'ın yeryüzünde dolaşan ve ümmetimin gönderdikleri selamları bana ulaştıran melekleri vardır."*³²⁹ buyurmuştur. Bu ifadesiyle meleklerin varlığına dikkat çekerek salâtüselâmın kıymetini ortaya koymuştur. Ayrıca bu sözüyle olumlu karakter özellikleri içerisinde yer alan peygamber sevgisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü insan sevdiğini anar, andığını sever gerçeği yadsınamaz. Başka bir rivayette de Hz. Peygamber *"Hasta olan müslüman kardeşini ziyarete giden kimse, onun yanında oturuncaya kadar cennet meyveleri içinde yürümüş olur. Oturduğu zaman onu rahmet kaplar. Eğer ziyareti sabahleyin olursa akşama kadar yetmiş bin melek onun için dua ve istiğfar eder. Ziyareti akşam olursa sabaha kadar yetmiş bin melek onun için dua ve istiğfar eder."*³³⁰ buyurmuştur. Bu hadisiyle de meleklerin varlığı üzerinden, olumlu karakter özelliklerinin başında gelen kardeşlik, muhabbet duygularının mü'minin kalbine yerleşmesini hedef almıştır. Yine Hz. Peygamber *"Bir müslüman, yanında bulunmayan bir kardeşi için dua ederse, muhakkak melek ona, aynı şeyler sana da verilsin, diye dua eder."*³³¹ buyurmuştur. Aynı şekilde bu sözüyle de kardeşlik, muhabbet gibi olumlu karakter özelliklerinin elde edilmesine aracılık etmiştir.

Bunların yanı sıra Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. *"Allah'ın yollarda dolaşıp zikredenleri tesbit eden melekleri vardır. Bunlar Allah'ı zikreden bir topluluğa rastladıklarında birbirlerine 'Gelin! Aradıklarınız burada!' diye seslenirler ve o zikredenleri dünya semâsına varıncaya kadar kanatlarıyla çevirip kuşatırlar. Bunun üzerine Allah, meleklerden daha iyi bildiği halde yine de onlara: 'Kullarım ne diyor?' diye sorar. Melekler: Sübhânallah diyerek seni ulûhiyyetine yakışmayan sıfatlardan tenzih ediyorlar, Allahu ekber diye tekbir getiriyorlar, sana hamd ediyorlar ve senin yüceliğini dile getiriyorlar, derler... Bunun üzerine Allah meleklerine: 'Sizi şahit tutarak söylüyorum ki, ben bu zikreden kullarımı bağışladım' buyurur."*³³² Bu rivayette görüldüğü üzere Hz. Peygamber, meleklerin varlığı üzerinden Allah'ı zikretmek için bir araya gelen topluluğun önemine değinip onların bağışlanacağı müjdesini vermiştir. Bu müjde ile de pek çok olumlu karakter özelliğinin kazanılmasını hedef almıştır. Başka bir ifadeyle olumlu karakter geliştirme yönünde müjdeyi bir tür motiv olarak öne sürmüştür.

³²⁹ Nesâî, "Sehiv", 46.

³³⁰ Tirmizî, "Cenâ'iz", 2; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 3; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 2.

³³¹ Müslim, "Zikir", 86; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Vitr", 29; İbn Mâce, "Menâsik", 5.

³³² Buhârî, "Daavât", 66; Ayrıca bk. Tirmizî, "Daavât", 129; Müslim, "Zikir", 25.

Bu hedefin sonucu olarak Allah'ın rızasını kazanmak için, olumlu karakter özellikleriyle donanmak isteyen mü'min, yeryüzünde bu idealleri temsil eden, görünmeyen ve bu idealleri en üst mertebede yaşayan varlıkların bulunmasından mânevî destek ve güç alarak onlarla aynı seviyeye ulaşmak için gayret sarfetmiştir. Buna karşılık insanları şerre teşvik edip kötülüğü yaymak isteyen şeytanlardan da uzaklaşıp onların yolundan gitmemeye ihtimam göstermiştir. Yani irade gücüyle insan, melek ve şeytan türleri vesilesiyle her iki davranışın örneklerini düşünüp karşılaştırma imkânı elde eder. Vahyin mesajının yanında peygamberlerin yaşamı insanlara nasıl somut örnek veriyorsa melek prototipi de ulaşılması istenen hedef bakımından benzer bir işlev görmektedir.³³³

Ayrıca Allah'ın her şeyi görüp bildiği halde ³³⁴ meleklerin de insanların fiillerine şahitlik edip onları gördüğünün âyetlerde ve hadisler de vurgulanması ³³⁵ insan benliğinde nizam, itaat, sadakat, istikrar, uyum ve tertip gibi olumlu karakter özelliklerini oluşturma gayesine yöneliktir. Bununla beraber meleklere imanın emredilmesi, kişiye olumlu karakter özelliklerinin başında gelen ihsanı yani Allah'a onu görüyormuş gibi kulluk etme ³³⁶ şuurunu kazandırır.³³⁷

Bütün bunlarda hareketle; Hz. Peygamber'in karakter inşasını gerçekleştirmek için meleklere iman esasına son derece önem verdiğini ve meleklere iman esasını olumlu karakter özelliklerini inşa edip olumsuz karakter özelliklerini tasfiye ederken kullandığını söyleyebiliriz.

2.3.2.3. Ahirete İman

İmanın rükünlerinin üçüncüsü olan ahirete iman da Hz. Peygamber'in karakter inşasında kilit bir noktada bulunur. Nitekim Hz. Peygamber *"Allah'ım! Asıl hayat ahiret hayatıdır."*³³⁸ buyurarak ahirete imanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. Olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında hesap, mükâfat ve ceza konusunda ahirete atfedilen anlam sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahiret akîdesi hadislerde sık sık tekrarlanmaktadır. Bu sık sık yapılan tekrarın, konunun önemini vurgulamak ve bireydeki sorumluluk duygusunu pekiştirmek gibi hedeflere

³³³ Özervarlı, "Melek (İslâm İnancında Melek)", c. XXIX, s. 41.

³³⁴ İsrâ 17/96.

³³⁵ İnfîtâr 82/10-12; Kâf 50/17-18; Buhârî, "Daavât", 66; Tirmizî, "Daavât", 129; Müslim, "Zikir", 25.

³³⁶ Müslim, "İmân", 1, 5; Ayrıca bk. Buhârî, "İmân", 37; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16.

³³⁷ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 214.

³³⁸ Buhârî, "Rikâk", 1, "Cihâd", 33, 110, "Menâkibu'l-ensâr", 9, "Megâzî", 29, "Salât", 48; Müslim, "Cihâd", 126, 129; Ayrıca bk. Tirmizî, "Menâkib", 55; İbn Mâce, "Mesâcid", 3.

yönelik olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü ahiret inancı öncelikle kişide sorumluluk duygusu meydana getirmektedir. Bu yönüyle de hukukî ve ahlâkî müeyyide olmaktadır.³³⁹

Dünya ve ahiret hayatı gerçeğinin künhüne vakıf olan Hz. Peygamber: “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse akrabasına iyilik etsin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin veya sussun!”³⁴⁰ buyurarak insan benliğinde yardımseverlik, misafirperverlik, muhabbet, dostluk, vefa ve doğru sözlülük gibi pek çok olumlu karakter özelliğinin inşasını hedef almıştır. Yine “Kim, cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulmayı isterse, ölümünü, Allah’a ve ahirete inanmış olarak karşılasın. Bir de başkalarına karşı, kendisine nasıl davranılmasından hoşlanıyorsa öyle davransın.”³⁴¹ buyurmuştur. Bu rivayet de bize dünya-ahiret saadetine yolunu ve insanlarla güzel geçinmenin ölçüsünü gösterip olumlu karakter özelliklerinin kazanılmasında ahirete imanın önemini vurgulamaktadır. Başka bir rivayette de Hz. Peygamber, “Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularına uyup bir de Allah’tan (bağışlanma) umandır.”³⁴² buyurarak akıllılığın göstergesinin nefse hâkim olmak ve ölüm sonrası için gayret etmek olduğunu ortaya koymuştur. Bu göstergelerde kâmil bir iman ile alakalıdır. İnsan davranışlarını ahirette elde edeceği sonuçları dikkatte alarak ayarlırsa gerçek anlamda akıllı kişinin tavrını göstermiş olur.³⁴³

Dolayısıyla hadislerin perspektifinde ahiret konusu; yaratılışının amacı olan faziletleri elde etme, reziletlerden korunma konusunda kişiye uhrevi kaygı ve sorumluk bilinci kazandıracak bir yöntemle ele alınır.

Ahirete imanın karakter inşasıyla olan ilişkisi; yaşadığımız hayatın sonucunda ceza ve mükâfatın bulunması, kişiyi hayra yönlendirip teşvik eder ve kötülüğe meyledişi frenler. Bundan dolayı sevap ve günaha göre hadislerde dünyevi ve uhrevi bazı ceza ve mükâfatlardan bahsedilmektedir. Karakter inşasında ceza ve mükâfat, önemli sonuçların alınmasına yardımcı olan iki pekiştiricidir. Mükâfat olumlu pekiştirici, ceza ise olumsuz pekiştiricidir. Mükâfat “motivasyon” etkisi yaparken, ceza “söndürme” etkisi yapmaktadır. Başka bir ifadeyle mükâfat ümit, ceza da korku üzerine temellenir. Kişide her duygunun bir fonksiyonunun bulunduğunu düşündüğümüz zaman ümit ve korkunun kişinin olumlu yönünün geliştirilmesinde ve olumsuz boyutunun frenlenmesinde ne denli önemli bir fonksiyona sahip

³³⁹ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, s. 544.

³⁴⁰ Buhârî, “Nikâh”, 80, “Edeb”, 31, 85, “Rikak”, 23; Müslim, “İmân”, 74, 75, 77; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 123; Tirmizî, “Kıyâmet”, 50; İbn Mâce, “Edeb”, 4.

³⁴¹ Müslim, “İmâre”, 46; Ayrıca bk. Nesâî, “Bey’at”, 25; İbn Mâce, “Fiten”, 9.

³⁴² Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme”, 25; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Zühd”, 31.

³⁴³ Yaşar Kandemir vd., *Riyâzü’s Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, Erkam Yayınları, İstanbul 2018, s. 397-398.

olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁴⁴ Ayrıca mükâfat, ceza ve bunlarla bağlantılı olarak ortaya çıkan ümit ve korku kişinin ruhi ve bedenî eylemlerindeki ifrat ve tefriti dengeleyen en önemli unsurlardandır. Bu bakımdan diyebiliriz ki; reca Allah'ın emirlerine uymanın, havf Allah'ın yasaklarından sakınmanın temelidir. Yani Allah korkusu, karakter inşasının önemli bir hedefi olan ve özlü bir ifadeyle Allah'ın emirlere uymak ve yasaklarından kaçınmak şeklinde tanımlanan takvâ duygusuna ulaşmanın en güçlü faktörüdür. Bu itibarla itidalli bir ümit ve korkunun bir Müslümanın en önemli karakter özelliklerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.³⁴⁵

Aynı zamanda ahirete iman Allah inancını tamamlayan bir unsurdur. Ahiret fikri, kişide hayatın bir gayesinin, hedefinin olduğunu vurgulayarak varlığa anlam kazandırır ve yaşadığımız bu dünya hayatını mutlak ve muhakkak gelecek olan geleceğe göre ayarlamak için güzel bir imkân sunar. Aslına bakılırsa insanın davranışlarını kontrol edip düzenlemesinde ona yol gösterecek hususlardan birisi, belki de en önemlisi yaptığı her işin karşılığını göreceğim şuurunda olması ve bunu derununda hissetmesidir. Nitekim insanın, inanç ve davranışların arka planında Allah'a dönüş gerçeği yatmaktadır.³⁴⁶ Bununla beraber ahiret hayatıyla ilgili olan cennet ve cehennem kavramları ahlâki açıdan kendisini göstermekte ve kişinin vicdanında denetim mekanizması oluşturmaktadır. Cennet ve cehennem kavramının hadislerdeki tasvirleri, kişi de psikolojik etki ve tepki mekanizmasının çalışmasını sağlamakta ve ikisinden birini seçecek tarzda organizmayı etkili bir şekilde motive etmektedir. Ayrıca ahiret hayatının asıl ve ebedi hayat olduğu gerçeğinin kabulü ne yapıp edip orası için mükemmel bir gelecek sağlamak gayretini gerektirmektedir. Çünkü hesap günü gerçeği ve ölümden sonraki hayatın kesinliği, kişinin bu dünyadaki davranışlarının hesabını kesin olarak vereceği anlayışı, kişinin eylem ve davranışlarında ciddi bir etkiye sahiptir.³⁴⁷ Nitekim Kur'ân'da dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara bağış ve büyük mükâfat vaad edilmektedir.³⁴⁸

Ahirete imanın karakter inşasındaki değeri hakkında ayrıca şunları söyleyebiliriz: Ahirete inanmak insanın karakterinde mesuliyet şuurunu geliştirir. Allah'ın huzurunda hesaba çekileceğini tefekkür eden kişi, davranışlarında daha ölçülü olur. Cehennemdeki azapları, günahkarların perişan durumunu ve kıyametin ürpertici durumunu hatırlamak, kişiyi kötülük yapmaktan alıkoyar. Bunun yanı sıra ahiret inancı, kişide ahlâki faziletlerin yani olumlu karakter özelliklerinin gelişmesine yardımcı olur. Örneğin ahirete inanan kişi iki yüzlü olmaz. Bilakis her zaman ve her durumda özü sözü bir ve doğru olur. Ayrıca kişinin kötülüklerden

³⁴⁴ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 215.

³⁴⁵ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 220.

³⁴⁶ Sert, *Kur'ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 85-86.

³⁴⁷ Sert, *Kur'ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 86-87.

³⁴⁸ Hud 11/11.

yüz çevirmesinin, hayırda yarışmasının, zorluklara karşı sabırlı olmasının ve yaptığı işlerde feragat ve fedakârlık göstermesinin yegâne sebebi, Allah katında bunların boşa gitmeyeceğine inanmasıdır. Aynı zamanda ahiret inancı, tüm içgüdüsel istekleri faydalı ve olumlu faaliyetlere sürükler. Böylece insanlar bencillikten, anarşiden uzaklaşır. Hayırlı işlerde başkalarının maslahatı için çabalar, hakkı ve yardımlaşmayı destekleyerek teşvik eder. Bunlarla beraber ahirete iman aklı da eğitir. Her bir insan zorlanmaksızın kâinat ile ilgili şöyle akıl yürütebilir: Kainattaki yaratılan her şey eninde sonunda son bulacaktır. Ama bu son bulma hedefsiz bir son değildir. Kâinattaki her şeyi ilk defa yaratan, onları tekrar diriltmeye kâdirdir. Bu muazzam silsileli tefekkür, Allah'ın varlığına, ona inanmaya, ahiretin kaçınılmaz bir gerçek olduğuna ve öldükten sonra dirilmeye imana sevk eder. İslâm eğitimi, kişinin aklını, bu mantıki düzene irtibatla çalıştırır. Bu durumda insan kâinatın tesadüfler yığını olmadığını ve ilahi iradeye boyun eğmesi gerektiğini anlar. Allah da kullarından bu gerçeği görmelerini ister.³⁴⁹

Öte yandan ahirete iman, kişiye dünyadayken davranışlarını kontrol edip düzenleme bilincini ve sorumluluğunu yüklemektedir. Allah'ın huzurunda yapılan her şeyin hesabının verileceği gerçeğinin kabulü, bireyin her işinde doğruluk üzere olmasını sağlamakta; riyakâr ve sahte davranışlarda bulunmasına imanı derecesinde engel olmaktadır.³⁵⁰ Yani mü'min dünya hayatında olumlu veya olumsuz bir davranışta bulunduğu; Allah'ın huzurunda bunun hesabının sorulacağı inancını içselleştirdiği için, kendisinde bulunan bu psikolojik tutum kişiyi, davranışlarını denetlemeye zorlar.³⁵¹ Nitekim “*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.*”³⁵² âyeti bu gerçeğe işaret etmektedir.

Bu itibarla diyebiliriz ki, ahirete iman, insana faydalı işler işlerken karşılaşılabileceği her türlü zorluğu ortadan kaldıracak güç ve enerji bahşeder. Nitekim Kur’ân’da “*İman edip de sakınanlar için ahiret mükâfatı daha hayırlıdır.*”³⁵³ buyrulmaktadır. Bu buyruğun neticesi olarak; sağduyu sahibi insan, bu dünyada yapıp ettiklerinin, ahirette bir değerlendirmeye tabi tutulacağını kesin olarak bilir ve kendisini bu gerçeğe göre disipline eder. Yani gerçek sağduyu sahipleri kendi davranışlarını kontrol ederek, kendilerini her gün hesaba çeker ve kendisini sağlam bir şekilde tenkit edebilen bir düzeye ulaşırlar.³⁵⁴

³⁴⁹ Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 263-264.

³⁵⁰ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 87.

³⁵¹ Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Açısından ‘Ölüm Sonrası Hayat’ Kavramına Semantik Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademi Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2001, s. 161.

³⁵² Zilzâl 99/7-8.

³⁵³ Yusuf 12/57.

³⁵⁴ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 88.

Bütün bunlarda hareketle; Hz. Peygamber'in karakter inşasını gerçekleştirmek için ahirete iman esasına son derece önem verdiğini ve ahirete iman esasını olumlu karakter özelliklerini inşa edip olumsuz karakter özelliklerini tasfiye ederken kullandığını söyleyebiliriz.

2.3.2.4. Kitaplara İman

Temel esaslardan olan kitaplara iman da Hz. Peygamber'in karakter inşasında önemli bir role sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber *"Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki bu ümmetten bir Yahudi veya Hristiyan beni ıstır, sonra da benim kendisiyle gönderildiğim (vahy)e iman etmeden ölürse mutlaka ateş ehlinden olur."*³⁵⁵ buyurarak kitaba (Kur'ân'a) imanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında kitaba (vahye) atfedilen anlam sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber *"Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum."*³⁵⁶ buyurarak Kur'ân-ı Kerîm'e (vahye) atfedilen önemi vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber *"Kur'ân okuyunuz. Çünkü Kur'ân, kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaati olarak gelecektir."*³⁵⁷, *"Kur'ân'ı gereği gibi güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir. Kur'ân'ı kekeleyerek zorlukla okuyan kimseye de iki kat sevap vardır."*³⁵⁸ rivayetleriyle ve bunun gibi pek çok rivayette ³⁵⁹ imanın temel esaslarından biri olan kitaplara iman, Kur'ân'ı Kerîm ve onun önemi üzerinden ashâbına açıklamıştır.

Kitaplara imanın karakter inşasındaki değeri hakkında şunları söyleyebiliriz: İnsanlık süreci içerisinde sürekli Allah'ın bir lütfu olarak ilahi tebliğe muhatap olmuşlardır. Şahısları ve toplumları düzeltmek için Allah Teâlâ Peygamberlerine kitaplar indirmiştir. Allah Hz. Peygamber'e de Kur'ân'ı Kerîm'i indirmiştir. İndirilen bu kitaplara iman, karakter üzerinde terbiyeci (eğitsel) değeri çok büyüktür. Çünkü bu iman esas; insana Allah'ın emirlerini, yasaklarını, cenneti, cehennemi yani mükâfatı ve cezayı hatırlatır.³⁶⁰ Nitekim karakter

³⁵⁵ Müslim, "İmân", 240.

³⁵⁶ Buhârî, "İ'tisâm", 1.

³⁵⁷ Müslim, "Müsâfirîn", 252; Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995, V, 249, 251.

³⁵⁸ Buhârî, "Tevhîd", 52; Müslim, "Müsâfirîn", 243; Ayrıca bk. Ebû Dâvud, "Salât", 349; Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 13; İbn Mâce, "Edeb", 52.

³⁵⁹ Müslim, "Müsâfirîn", 253; Ayrıca bk. Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 5.

³⁶⁰ Özbek, "İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış", s. 262.

inşasında ceza ve mükâfat da olumlu sonuçların alınmasına yardımcı olan iki önemli pekiştiricidir. Mükâfat “motivasyon” etkisi yaparken, ceza “söndürme” etkisi yapmaktadır. Başka bir ifadeyle mükâfat ümit, ceza da korku üzerine temellenir. Kişide her duygunun bir fonksiyonunun bulunduğunu düşündüğümüz zaman da ümit ve korkunun kişinin olumlu yönünün geliştirilmesinde ve olumsuz boyutunun frenlenmesinde önemli bir fonksiyona sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁶¹ Bununla beraber kitaba (vahye) iman insanın aklını terbiye eder.³⁶² Çünkü Kur’ân, insanı baştan sona akli çalıştırmaya ve tefekkür etmeye davet eder.³⁶³ Nitekim aklın eğitilmesi de karakter inşasında önemli sonuçların alınmasına yardımcı olur. Ayrıca vahye iman, şahıs ve toplum hayatını düzenleyerek ³⁶⁴ pek çok olumlu karakter özelliklerinin inşa edilip olumsuz karakter özelliklerinin tasfiye edilmesine yardımcı olur.

Bu itibarla diyebiliriz ki; kitaplara iman etmek olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında son derece önemlidir.

2.3.2.5. Peygamberlere İman

Bir diğer temel esas olan peygambere iman da Hz. Peygamber’in karakter inşasında önemli bir role sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber’e “*En üstün amel hangisidir? diye sorulunca, Allah ve Resulün’e iman etmektir.*”³⁶⁵ buyurmuştur. Yine “*Çocuklarınızı üç hususta yetiştirin: Peygamber sevgisi, Ehl-i Beyt sevgisi ve Kur’ân kıraati...*”³⁶⁶ buyurmuştur. Bu sözleriyle peygambere imanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında peygambere imana atfedilen anlam sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber “*Bana itaat eden Allah’a itaat etmiş, bana karşı gelen Allah’a karşı gelmiş olur.*”³⁶⁷, “*Sizden biriniz, beni anne-babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe (tam anlamıyla) iman etmiş olmaz.*”³⁶⁸ buyruklarıyla ve “*Kim, Allah’tan başka ilâh yoktur, yalnız Allah vardır, şeriki yoktur; Muhammed, Allah’ın kulu ve Resûlüdür. İsâ da Allah’ın kulu ve elçisi, Meryem’e bıraktığı kelimesi ve Allah tarafından (hayat verilen) bir ruhtur... diye şehadet ederse, Allah o*

³⁶¹ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 215.

³⁶² Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 262.

³⁶³ Sâd 38/29.

³⁶⁴ Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 262.

³⁶⁵ Buhârî, “İmân”, 18, “Hac”, 4, 34, 102, “Umre”, 1, “Sayd”, 26, “Cihâd”, 1, “Tevhîd”, 47; Müslim, “İmân”, 135, “Hac”, 204, 437; Ayrıca bk. Tirmizî, “Fedâilü’l-cihâd”, 22, “Hac” 88; Nesâî, “Hac”, 4, 5, 6, “Cihâd”, 17; İbn Mâce, “Menâsik”, 3.

³⁶⁶ el-Münâvî, Zeynüddîn, Muhammed Abdurraûf b. Tâci’l’ârifin b. Nuriddîn Ali al-Haddâdî, *Feyzu’l-kadîr şerhu’l-câmiu’s-sağîr min ehâdîsi’l-beşîri’n-nezîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 226.

³⁶⁷ Buhârî, “Cihâd”, 109, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâre”, 32, 33. Ayrıca bk. Nesâî, “Bey’at”, 27; İbn Mâce, “Mukaddime”, 1, “Cihâd”, 39.

³⁶⁸ Buhârî, “İmân”, 8.

*kimseyi, ameli ne olursa olsun, cennete koyar.”*³⁶⁹, buyruğuyla ve *“Cennetlikler, kendilerinden yüksekteki köşklere oturanları, aralarındaki derece farkı sebebiyle, sizin sabaha karşı doğu veya batı tarafında, gökyüzünün uzak bir noktasında batmak üzere olan parlak ve iri bir yıldızı gördüğünüz gibi göreceklerdir... Allah’a yemin ederim ki, o yerler, Allah’a iman edip peygamberlere bütün benlikleriyle inanan kimselerin de yurtlarıdır.”*³⁷⁰ buyruğuyla son olarak da *“İstemeyenler dışında, ümmetimin tamamı cennete girer, buyurdu. Bunun üzerine: Ey Allah’ın Resûlü, cennete girmeyi kim istemez ki? denildi. Hz. Peygamber: Bana itaat edenler cennete girer, bana karşı gelenler cenneti istememiş demektir.”*³⁷¹ buyruğuyla imanın temel esaslarından olan peygambere imanı, kendisine iman ve itaat üzerinden ashâbına açıklamıştır.

Peygambere imanın karakter inşasındaki değeri hakkında şunları söyleyebiliriz: Allah’ın emirlerinin, yasaklarının neler olduğunu ve bunlara nasıl uyulacağını insan salt aklıyla kavrayamaz. Bunun için Peygamberlere kesinlikle ihtiyaç vardır. Peygamberler, insanlardan; bilhassa Allah’a ortak koşmamalarını ve ihlâsla ona yönelip kulluk yapmalarını istemiştir.³⁷² Peygambere itaat Allah’a itaat ³⁷³ sayılmıştır. Hz. Peygamber bütün insanlığa örnek olan neslin ilk eğiticisidir. Hz. Peygamber’in bu eğiticilik vasfı karakter inşasında önemli sonuçların alınmasında çok önemli bir etkidir. Esas itibarıyla peygambere iman edip ona itaat etmek suretiyle insanın yaratılışının anlam ve amacını gerçekleştirmesi çalışmamızın özünü oluşturmaktadır.

Bu itibarla diyebiliriz ki; peygambere iman etmek olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında son derece önemlidir.

2.3.2.6. Kaza ve Kadere İman

Son temel esas olan kaza ve kadere iman da Hz. Peygamber’in karakter inşasında kilit bir noktada bulunur. Nitekim Hz. Peygamber *“Her şey bir kadere (ölçü ve plana) göredir...”*³⁷⁴ buyruğuyla ve *“Bir kul dört şeye iman etmedikçe mü’min olamaz; Allah’tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah’ın elçisi olduğuma, beni hakla gönderdiğine şehadet etmek, ölüme inanmak, tekrar dirilmeye inanmak, kadere inanmak.”*³⁷⁵ buyurarak kadere imanının ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.

³⁶⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 47; Müslim, “İmân”, 46.

³⁷⁰ Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 8; Müslim, “Cennet”, 11.

³⁷¹ Buhârî, “İ’tisâm”, 2.

³⁷² Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 262.

³⁷³ Nisâ 4/80.

³⁷⁴ Müslim, “Kader”, 18.

³⁷⁵ Tirmizî, “Kader”, 10.

Allah'ın bütün yarattıklarına ilişkin planını ve kâinatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade sadedinde literatürde kader ve kazâ kavramları kullanılır. Lügatte “gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızkını daraltmak” gibi mânalara gelen kader, özü itibariyle “Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” şeklinde tarif edilir. “Hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek” gibi mânalara gelen kazâ ise “Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” şeklinde tanımlanır.³⁷⁶

Kaza ve kadere iman etmek de Allah'a imanın tamamlayıcı unsurlarından biridir.³⁷⁷ Olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında kaza ve kadere imana atfedilen anlam, sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber “(Allah katında) Kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir. (Bununla birlikte) her ikisinde de hayır vardır. Sen, sana faydalı olan şeyi elde etmeye çalış. Allah'tan yardım dile ve asla acz gösterme. Başına bir şey gelirse, 'şöyle yapsaydım, böyle olurdu' diye hayıflanıp durma. Allah'ın takdiri bu, O, ne dilerse yapar, de. Zira eğer şöyle yapsaydım, sözü şeytanı memnun edecek işlerin kapısını açar.”³⁷⁸ buyurarak ve Abdullah b. Abbâs (r.a.), hitaben “Delikanlı! Sana bazı şeyler öğreteceğim. Allah'ı gözet ki Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki Allah'ı yanında bulasın. Bir şey istediğinde Allah'tan iste! Yardıma muhtaç olduğunda Allah'tan yardım dile! Şunu bil ki bütün insanlar sana fayda vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana fayda veremezler. Ve yine bütün insanlar sana zarar vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana hiçbir şeyde zarar veremezler. Bu konuda kalemler kaldırılmış (karar verilmiş), sayfalar kurumuştur (hüküm kesinleşmiştir).”³⁷⁹ buyurmuştur. Bu hadislerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber imanın temel esaslarından biri olan kaza ve kadere imanı, Allah'ın takdiri ve teslimiyet üzerinden ashâbına açıklamıştır.

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber “İçinizde, cennet veya cehennemdeki yeri önceden bilinmeyen kimse yoktur. Orada bulunanlar: Ey Allah'ın Resûlü! Biz akıbetimizi ezeldeki o yazıya havale edip ameli bırakalım mı? dediler. Hz. Peygamber: Siz görevinizi yapmaya bakın. Herkes niçin yaratıldı ise onu kolayca elde eder, buyurdu.”³⁸⁰ Hz. Peygamber bu sözyle ashâbını, kadere iman esası üzerinden olumlu karakter özelliklerinin başında gelen çalışkanlığa teşvik etmiştir.

³⁷⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XXIV, s. 58.

³⁷⁷ Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 264.

³⁷⁸ Müslim, “Kader”, 34; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Mukaddime”, 10.

³⁷⁹ Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâme”, 59; Tirmizî bu hadis hakkında hasen-sahih değerlendirmesini yapmıştır.

³⁸⁰ Buhârî, “Cenâ'iz”, 83, “Kader”, 4, “Tevhîd”, 54; Müslim, “Kader”, 6-8; Ayrıca bk. Tirmizî, “Kader”, 3; İbn Mâce, “Mukaddime”, 10.

Kaza ve kadere imanın karakter inşasındaki değeri hakkında şunları söyleyebiliriz: Allah kâinatta vuku bulacak her şeyi önceden takdir etmiştir. Bu gerçek, kişinin elinden iradeyi almış olmaz. İnsan, bütün yapıp ettiği her şeyden sorumludur. İnsan hayır veya şer olsun, her neyi seçerse hür iradesiyle seçer. Ancak ölüm, zelzele, deprem, hastalık gibi birtakım olaylar, insan iradesinin dışında meydana gelir. Bu gibi olaylar insana yaratıcıyı hatırlatarak kulluğa sevk eder ve kâinattın belirli bir hikmete mebni olarak tanzim edildiği hususunda düşündürür. Bunun yanı sıra kader ve kazaya iman, tedbirin elden bırakılmaması gerektiği mesajını da verir.³⁸¹ Nitekim Hz. Peygamber “*Tedbir gibi akıl yoktur.*”³⁸² buyurmuştur. Yine devesini mescidin önüne bırakıp Hz. Peygamber’e: “*Ey Allah’ın elçisi, devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim, yoksa salıverip de mi tevekkül edeyim? Diye sorulduğunda, Hz. Peygamber: Bağla ve sonra da tevekkül et.*”³⁸³ der. Bu buyruğuyla da tedbirli davranmanın, İslâm eğitimindeki önemine dikkat çeker.³⁸⁴ Şu rivayette bu söylediklerimizi destekler niteliktedir. “*Hz. Ömer Şam’a gitmek üzere yola çıktığında veba hastalığı haberini alır. Geri dönmek istediğinde Ebu Ubeyde b. Cerrah, Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun? der. Bu söze Hz. Ömer: ... Evet Allah’ın kaderinden, Allān’ın kaderine kaçıyoruz...*”³⁸⁵ diye cevap verir.

Kaza ve kadere imanın karakter inşasındaki değeri hakkında ayrıca şunları söyleyebiliriz: Kadere inanan kişi geçmişe hasretle bakmaz, üzüntüyle kendisini ümitsizliğe itmez. Ânı yaşar ve bilir ki, Allah’ın takdir ettiği olmuştur, olacaktır. Fakat birtakım hatalar işlemişse bundan dersler alır, tövbe-istiğfar eder ve bunları düzeltme cihetine gider. Ayrıca aynı hataya düşmemek için dikkat eder. Nitekim hata tekrarı da İslâm eğitiminde hoş karşılanmamıştır. Hz. Peygamber de “*Mü’min bir delikten iki kere ısırlmaz*”³⁸⁶ buyurmak suretiyle konuya dikkat çekmiştir.³⁸⁷ Bunun yanı sıra hiç kimse eceli gelmeden yani “*Allah’ın izni olmadan ölmez.*”³⁸⁸ Buna tüm benliğiyle inanan insan çalışmayı asla elden bırakmaz, ümitsizliğe ve tembelliğe düşmez, olaylar karşısında cesaretli ve azimli olur. Bununla beraber kadere inanan kişi uğursuzluk telakkilerine asla inanmaz. Çünkü bütün iyilikleri veren ve bütün kötülükleri ortadan kaldıran Allah’tır. Yine olayların sebepleri, kişilerin düşünceleri ve

³⁸¹ Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 265.

³⁸² İbn Mâce, “Zühd”, 24.

³⁸³ Tirmizî, “Kıyâme”, 60.

³⁸⁴ Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 265.

³⁸⁵ Buhârî, “Tıb”, 30; Müslim, “Selam”, 98.

³⁸⁶ Müslim, “Zühd”, 12.

³⁸⁷ Özbek, “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, s. 265.

³⁸⁸ Âl-i İmrân 3/145.

vehimleri doğrultusunda meydana gelmez. Her olayın akli bir açıklama tarafı vardır. Yani kadere inanan insan, aklını çalıştırır, olan ve olacak olan her şeyde hikmet arar.³⁸⁹

Ayrıca kader ve kazaya iman eden insan; Allah'ın ilim ve kudretine son derece güvenir. Bu güvende beraberinde tevekkül, teslimiyet, itaat, kanaat, sabır, şükür gibi olumlu karakter özelliklerini beraberinde getirir. İnsan bu iman esasına bağlılığıyla; sonsuz bir kudret, ilim ve irade dahilinde olduğunu asla unutmaz. Bu bağlılığı onu ilahi ilim ve yardımın desteğini arkasına alarak üstün bir gayret, azim ve ciddiyete sevk eder.³⁹⁰

Bu itibarla diyebiliriz ki; kaza ve kadere iman etmek olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında son derece önemlidir.

İman ile ilgili bütün bu hadislerde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber ashâbına imanın temel unsurları olan Allah'a iman, meleklerle iman, ahirete iman, kitaplara ve peygamberlere iman, kaza ve kadere iman üzerinden imanı anlatmış ve açıklamıştır. Bunun bir sonucu olarak Hz. Peygamber ashâbın kalbine imanı yerleştirerek kalbin inşasını dolayısıyla da karakter üzerinde inşa faaliyetini gerçekleştirmiştir.

Yukarıda hadisler üzerinden Allah'a, meleklerle, ahirete, kitaplara, peygambere, kaza ve kadere yönelik boyutu ile açıklamaya çalıştığımız imanın inşasıyla kalpte birçok olumlu karakter özelliği ortaya çıkar. Yani Hz. Peygamber'in kalbi inşa etmesinin sonucunda güven, tevekkül, ihlâs, ihsan, sabır, rıza, mehâfet, muhabbet gibi kalpte pek çok olumlu karakter özelliği meydana gelir.³⁹¹

Son olarak imanın mahalli kalbdır.³⁹² Bununla birlikte cennetliklerin iman ve sâlih amel sahiplerinin oluşturacağı belirtilerek ³⁹³ imanla ilâhî emir ve yasaklara uymak arasında sıkı bir bağ bulunduğu dikkat çekilir. Yani imanın Allah'ın rızasına uygun amellerle tamamlanmasının gerekliliğine vurgu yapılır.³⁹⁴ Bundan dolayı karakter inşasında davranışların inşası önem arz etmektedir. Çalışmamızın bu aşamasında davranışların inşasına yani ibadetin karakter inşasındaki rolüne değineceğiz.

2.4. Davranışların İnşası: İbadet

Bu bölümde öncelikle konunun daha iyi anlaşılması için davranışın ve ibadetin tanımına, davranışların ibadet aracılığıyla inşaya nasıl konu olduğuna değineceğiz. Daha

³⁸⁹ Özbek, "İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış", s. 266.

³⁹⁰ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 233-234.

³⁹¹ Bu özelliklerin bazılarını "Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin başlıca özellikleri" kısmında ele alacağız.

³⁹² Hucurât 49/7, 14; Mücâdile 58/22.

³⁹³ Bakara 2/82.

³⁹⁴ Sinanoğlu, "İman", c. XXII, s. 213.

sonra ibadetin insan karakteri üzerinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetini; kelime-i şهادet ve zikir, namaz, oruç, zekât ve hac boyutu ile açıklamaya çalışacağız.

2.4.1. Davranış

Davranış; hareket tarzı, tutum, gidiş, birine karşı takınılan tavır, bir kimsenin toplum içindeki tutum, tavır, eylem ve hareket tarzı; kişide dıştan gözlemlenebilecek tepkilerin tümü şeklinde tanımlanmaktadır.³⁹⁵ Davranış; kişinin iradesinin, bilgisinin, düşünce ve niyetlerinin bir sonucudur.³⁹⁶ En önemli özelliği de çok sebepli ve karmaşık bir yapıya sahip oluşudur. Bunun nedeni de davranışların, insan bilincinin derinliklerinde yatan ve gözlemlenemeyen boyutunun olmasıdır.³⁹⁷

Karakter ve davranış kavramları arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Nitekim davranış bir boyutuyla ahlâk ilminin konusudur. Kötü ahlâklı kişide, olumlu karakter özelliklerinin ve iyi davranışların bulunması söz konusu değildir.³⁹⁸

Davranışların ahlâki olması bireyin ve toplumun huzuru ve inşası için önemlidir.³⁹⁹ Övülen davranışlar, ferдин şahsi hayatını ve toplumun hayatını mükemmelleştirir. Aslına bakılırsa kişiyi değerli ve özel kılan, hayatının her sahasında ortaya koyduğu tutum, tavır ve davranışlarıdır.⁴⁰⁰

Bununla beraber insanın kalp âlemi ile davranışları arasında da güçlü bir inşa ilişkisi bulunur ve davranışın olumlu veya olumsuz durumuna göre insan karakteri şekillenir.⁴⁰¹ Nitekim Hz. Peygamber bu konuya şöyle dikkat çekmiştir: “*Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bundan vazgeçip tövbe ve istiğfar ettiği zaman kalbi parlatılır. Günaha devam ederse siyah nokta artırılır ve sonunda tüm kalbini kaplar.*”⁴⁰²

Bu itibarla diyebiliriz ki, davranışların iyi yönde inşası Hz. Peygamber’in karakter inşa sistemi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

2.4.2. İbadet

İmanın korunması için Allah ile kurulan bağın canlı tutulması gerekir. Bunu sağlayanda devamlı ve sistemli olan bir davranış düzenidir. Yani ibadetlerdir.⁴⁰³ İbadet;

³⁹⁵ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 3.

³⁹⁶ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 252.

³⁹⁷ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 4.

³⁹⁸ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 294.

³⁹⁹ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 16.

⁴⁰⁰ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 298.

⁴⁰¹ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 254.

⁴⁰² Tirmizî, “Tefsîr”, 83; İbn Mâce, “Zühd”, 29.

⁴⁰³ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 254.

kelime olarak “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma”⁴⁰⁴ kul/köle olmak, teslim olmak ⁴⁰⁵ demektir. Terim olarak ibadet; mükellefin Allah’a olan saygı, sevgi, bağlılık ve itaatini göstermek, O’nun rızasını kazanmak maksadıyla gerçekleştirdiği davranışlar için kullanılır. Kelimenin dinî içerikli olan belli ve düzenli davranış şekilleri için kullanımı daha yaygındır.⁴⁰⁶ Bunun yanı sıra ibadet kelimesi, kişinin Rabbine karşı gösterdiği teslimiyetin tümüdür ve insanın tüm hayatını kapsar. Bununla birlikte daha özel anlamıyla ibadet, Müslümanın günlük mutad ibadetleri manasında kullanılmaktadır. Bu bakımdan ibadet kelimesi söylendiği zaman zikir, namaz, oruç, zekât, sadaka, hac, kurban ve itikaf akla gelmektedir.⁴⁰⁷

İbadet, en genel anlamıyla Allah’ın rızasını kazanmak için; kalbi bakımdan iman, ihlâs, samimiyet, sadakat, vefa, tevazu, sevgi ve saygıyı; kavî bakımından dua, şükür ve zikri; fiilî bakımdan da ahlâki gelişim yönündeki hedefleriyle her türlü davranış biçimini gerçekleştirmek demektir. İbadet, imanla kazanılmış karakter özelliklerini koruyan ve bu özellikleri geliştiren bir yapıya sahiptir. Ayrıca ibadetler karakteri düzenleyici sistemlerdir ve karakter üzerinde dengeleyici bir fonksiyona sahiptirler. Bununla beraber ibadetler şeklî ve ruhi şartları gözetilerek gerçekleştirildiğinde kişide olumsuz karakter özellikleri iyileşerek olumlu karakter özellikleri kökleşir ve kalıcı hale gelir. İbadetler ahlâki yapının gelişmesinde önemli rol oynayarak kötülük eğilimine engel olur, olumlu ve sağlam düşüncüyü olumlu davranışa dönüştürür.⁴⁰⁸ Yani özetle diyebiliriz ki, iradeli ve bilinçli olarak yapılan ibadetler; kibir, ucub, bencillik, cimrilik, korkaklık ve mal sevgisi gibi olumsuz özellikleri kişinin karakterinden tasfiye ederken; şükür, sabır, irade, vicdan, azim, cesaret, merhamet, sorumluluk, vefa, cömertlik gibi olumlu karakter özelliklerini inşa eder. Bu bağlamda ibadetler, kişide ulvi ve olumlu bir karakteri inşa eder.⁴⁰⁹

Bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber’in hayatında ibadetin ayrı bir yeri vardı. Nitekim; Âişe (r.anhâ) Hz. Peygamber’in geceleyin ayakları şişinceye kadar namaz kıldığını ve ona “*Yâ Resûlallah! Senin geçmiş ve gelecek bütün hataların bağışlandığı halde niye böyle kendini yoruyorsun deyince Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı?*”⁴¹⁰ buyurduğunu nakletmiştir.

⁴⁰⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XIX, s. 233.

⁴⁰⁵ Orhan Çeker, *İlm-i Hâl’im*, Tekin Kitabevi, Konya 2021, s. 63.

⁴⁰⁶ Sinanoğlu, “İbadet”, c. XIX, s. 233.

⁴⁰⁷ Çeker, *İlm-i Hâl’im*, s. 63-64.

⁴⁰⁸ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 254-255.

⁴⁰⁹ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 262-263.

⁴¹⁰ Buhârî, “Teheccüd”, 6, “Rikak”, 20; Müslim, “Münâfikîn”, 79-81; Ayrıca bk. Tirmizî, “Salât”, 187; Nesâî, “Kıyâmü’l-leyl”, 17; İbn Mâce, “İkâmet”, 200.

İbadetin temel unsurlarını kelime-i şehadet, namaz, zekât, hac ve oruç oluşturur. Nitekim Hz. Peygamber *“İslâm dini beş esas üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak.”*⁴¹¹ buyurmuştur. Yine Muâz b. Cebel (r.a.) Ya Resûlallah! Beni cennete götüreceksin, cehennemden uzaklaştıracaksın bir amel söyle deyince *“... Hiçbir şeyi ortak koşmadan sadece Allah’a kulluk edersin. Namazı dosdoğru kılarırsın. Zekâtı verirsin. Ramazan orucunu tutarsın. Gücün yeter, imkân bulabilirsen haccedersin.”*⁴¹² buyurmuştur.

Bu sebeple çalışmamızın bu aşamasında Hz. Peygamber’in ibadetle insan karakteri üzerinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetini; kelime-i şehadet ve zikir, namaz, oruç, zekât ve hac boyutu ile açıklamaya çalışacağız.

2.4.2.1. Kelime-i Şehadet ve Zikir

Hz. Peygamber’in ibadetle insan karakteri üzerinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetinin kelime-i şehadet ve zikir boyutu olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında, olmazsa olmaz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kelime-i şehadet, İslâm dininin esaslarından birincisi olup “tanıklık etme ifadesi” demektir. Terim olarak, “Allah’tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna gönülden inanır, sözle de ifade ederim” anlamına gelen “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh” cümlesinin yerine kullanılır. Burada ifade etmemiz gerekir ki, “eşhedü” ifadesi kesinlik bildiren bir inancı ve bilgiyi ifade eder.⁴¹³

Kelime-i şehadet dinin şîârı kabul edilmektedir. Özellikle inancı ve bunu ifadeyi (tanıklığı) vurguladığı için de İslâm dinine mensubiyeti belirtir. İslâm’ı toplu halde benimseme anlamına gelen kelime-i şehadet bireyin İslâm’a girmesinin ilk merhalesini oluşturur. Bazı âlimler, kelime-i şehadetin özlerin özü olduğunu ve bütün amellerin kendisiyle değer ve anlam kazandığı söz olduğunu, dolayısıyla da kişinin kelime-i şehadeti getirmeden yaptığı hiçbir amelin makbul sayılmayacağını ifade etmişlerdir.⁴¹⁴ Bu itibarla; kelime-i şehadet, İslâm’ın başka bir ifadeyle davranışların inşasının ilk ve en önemli aşamasıdır.

⁴¹¹ Buhârî, “İmân”, 1, 2; Müslim, “İmân”, 19-22; Ayrıca bk. Tirmizî, “İmân”, 3; Nesâî, “İmân”, 13.

⁴¹² Tirmizî, “İmân”, 8; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Fiten”, 12; Tirmizî bu hadis hakkında hasen-sahih değerlendirmesini yapmıştır.

⁴¹³ İlyas Çelebi, “Kelime-i şehâdet”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. II, s. 36.

⁴¹⁴ Çelebi, “Kelime-i şehâdet”, c. II, s. 36-37.

Aslında kelime-i şehadet bir bakıma dilin inşasıdır. Onun devamı da kişinin dilini daima Allah'ın zikriyle meşgul etmesidir.⁴¹⁵

Lügatte “bir şeyi anmak, hatırlamak” anlamına gelen zikir kelimesi de dinî literatürde “Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamında kullanılır. Unutulan bir şeyi hatırlama veya hatırdaki olanı muhafaza etme anlamına gelen zikir; dil veya kalp ile ya da her ikisiyle birlikte yapılır.⁴¹⁶

Zikir kelimesi dil ile Allah'ı hamd, tekbir ve tesbih şekliyle övmek; verdiği nimetlerini anarak kalple hissetmek ve bunlar üzerinde tefekkür etmek; namaz kılmak, dua ve tövbe-istiğfarda bulunmak; kulluğun gereklerini beden, mal ve akıl ile yerine getirmek; kevnî âyetler üzerinde düşünmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bununla beraber dilin zikri; Allah'ı hamd, tekbir ve tesbih şekliyle övmek, kalbin zikri; Allah'a inanmak, O'nun emir ve yasaklarının hikmetlerini, yaratıklarının sırlarını tefekkür etmek, organların zikri ise Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmaktır.⁴¹⁷

Kur'ân'da ve hadislerde pek çok yerde zikir emredilmiş ve zikrin önemine işaret edilmiştir.⁴¹⁸ Hz. Peygamber ibadetin temel esaslarından biri olan kelime-i şehadet ve zikre ashâbını sevk ve teşvik etmiştir. Nitekim pek çok hadisinde kelime-i şehadetin önemine ve faziletine dikkat çekmiştir.⁴¹⁹ Bununla beraber zikir, hayatın anlamını belirlediği için ⁴²⁰ Hz. Peygamber birçok hadisinde zikrin önemine ve faziletine değinmiştir. Nitekim “*Bir adam İslâmiyet'in emirleri çoğaldı. Bana sıkı sıkıya yapışacağım bir şey söyle, Yâ Resûlallah! deyince: Dilin hep Allah'ı zikretsin!*”⁴²¹ buyurmuştur. Yine “*Rabbini zikredenle etmeyenin farkı, diriyle ölüünün farkı gibidir.*”⁴²² buyurarak zikrin ne denli önemli olduğuna dikkatleri çekerek zikre teşvik etmiştir. Bununla beraber zikrin; Allah katında değerli bir ibadet olduğunu, insanın derecesini yükselttiğini, sadaka olarak altın-gümüş dağıtmaktan daha kazançlı bir amel olduğunu bildirerek,⁴²³ zikrin olmazsa olmaz olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Hz. Peygamber pek çok hadisinde zikir ehlinin ve zikir halkalarının faziletine işaret

⁴¹⁵ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 264-265.

⁴¹⁶ Reşat Öngören, “Zikir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, s. 409-410.

⁴¹⁷ Öngören, “Zikir”, c. XLIV, s. 409-410.

⁴¹⁸ A'râf 7/205; Ahzâb 33/41-42; Ankebût 29/45; Bakara 2/152; Enfâl 8/45; Ra'd 13/28; Ahzâb 33/35; Cum'a 62/10; Tirmizî, “Daavât”, 6; İbn Mâce, “Edeb”, 53; Tirmizî, “Daavât”, 83.

⁴¹⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 47, Tevhîd”, 15; Müslim, “İmân”, 46-47, “Salât”, 13, “Zikir”, 2, 19, 50, “Tevbe”, 1; Ayrıca bk. Tirmizî, “Salât”, 42, “Zühd”, 51, “Daavât”, 131; Nesâî, “Ezân”, 38; İbn Mâce, “Ezân”, 4, “Edeb”, 58.

⁴²⁰ Yasin Pişgin, *Kur'an'ın Kalbine Yolculuk*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 334.

⁴²¹ Tirmizî, “Daavât”, 4; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Edeb”, 53; Tirmizî bu hadis hakkında “bu tarikten hasen-garib bir hadistir” değerlendirmesini yapmıştır.

⁴²² Buhârî, “Daavât”, 66.

⁴²³ Müslim, “Zikir”, 4; Tirmizî, “Daavât”, 6; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Edeb”, 53.

ederek, onların Allah'ın rahmetine ereceklerini ve Allah'ın onlarla iftihar edeceğini müjdelemiştir.⁴²⁴

Aynı zamanda Hz. Peygamber zikrin her zaman ve her yerde olması gerektiğine işaret ederek ⁴²⁵ zikrin insanı pek çok mükâfatlara, hayırlara erdireceğini beyan etmiştir. ⁴²⁶

Kuran ve sünnetteki zikir ile ilgili emirlerin gereğini yerine getiren ve sürekli bir şekilde lisanıyla Allah'ı zikreden kişi, zikrettiği şeyin bir süre sonra lisanından kalbine intikal ettiğini görür. Yani dilin zikri zamanla kalbin zikrine dönüşmektedir. Kalp, zikrettiği şeyin lafzını bir müddet sonra terk ederek, zikredilen şeyin asıl mefhumunu bir karakter unsuru şeklinde yapılandırır. Zikrin mefhumundan ortaya çıkan bu karakter unsuru ise kişiyi belirli davranışları gerçekleştirmeye yönlendirir. Psikolojide bu durum, motor öğrenme olarak isimlendirilir. Bu itibarla diyebiliriz ki; kalp davranışları yöneten eylem prensibinin merkez noktasında yer almaktadır. Başka bir ifadeyle zikir kalbin, kalp ise davranış âleminin mimaridir. Ayrıca zikir bir telkindir. Telkinin ise pekiştirici bir yönü vardır. Yani zikrin davranışı güçlendiren bir uyarıcı olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan zikir, zikredilen şeyin manasını, kişinin kendi kendine telkin etmesidir. Zikirle kişi, zikrettiği şeyin manasına yönelik bir şuur kazanır.⁴²⁷

Zikrin karakter inşasındaki değeri hakkında şunları söyleyebiliriz: Zikir insanın benlik inşasında temel eğitim yöntemlerinden biri olarak görülmüştür.⁴²⁸ Zikir, kişiyi sıradan meşguliyetlerin akışına kaptırmaktan koruyarak kulluk bilincini zayi etmemesini sağlar ve her zaman ve mekânda Allah ile beraber olduğu bilincini kazandırır.⁴²⁹ Yani zikir Allah ile irtibat sağlamaya yönelik mühim ibadetlerden biridir.⁴³⁰ Bu yönüyle de zikir, kişinin karakter âlemi ile sürekli ve derinden bir ilişki içindedir; kişinin muhakeme ve düşüncesini derinleştirir, Allah'a imanını ve ona karşı duyduğu sevgiyi kökleştirir. Bu sayede inkâr, isyan, gaflet ve nisyân gibi birtakım olumsuz karakter özelliklerini kalpten temizler.⁴³¹ Allah'ın zikrini terk etmek günahdır ve helaki mucip bir davranıştır.⁴³² Kişi zikirden yüz çevirdiği zaman çeşitli iç sıkıntısı, gerginlik, bunaltı, stres ve huzursuzluğa maruz kalır. Bu durum ise beşerî ilişkilerde

⁴²⁴ Müslim, "Zikir", 38-40; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Vitr", 14; Tirmizî, "Daavât", 7; İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

⁴²⁵ Tirmizî, "Daavât", 8; Tirmizî bu hadis hakkında "hasen bir hadistir" değerlendirmesini yapmıştır.

⁴²⁶ Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 11, "Daavât", 64, 65; Müslim, "Zikir", 28; Ayrıca bk. Tirmizî, "Daavât", 59, 62.

⁴²⁷ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 265-266.

⁴²⁸ Ali Tenik, Vahit Göktaş, "Tasavvufi Düşünce Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi", *Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 8, sy. 15, 2014, s. 263.

⁴²⁹ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 266.

⁴³⁰ Tenik - Göktaş, "Tasavvufi Düşünce Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi", s. 267.

⁴³¹ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 267.

⁴³² İsmail Karagöz, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 32.

muhabbet, sevgi, saygı, hoşgörü ve merhamet gibi olumlu karakter özelliklerinin zayıf olmasına neden olur.⁴³³

Bunun yanı sıra kişi zikrede zikrede Allah ile arasında bir yakınlık ve sevgi meydana gelir. Yani zikir, Allah sevgisiyle dolup taşmaya vasıta ve sebeptir.⁴³⁴ Kişinin elde ettiği bu kurbîyet ve sevgiden dolayı kalbi huzura kavuşur ve Allah’a şükreder.⁴³⁵ Kişi her ne halde bulunursa bulunsun kalbiyle daima Allah’ı zikrettiği zaman o kalbi meşgûliyeti onu huzura, mutluluğa kavuşturmaktadır. Ayrıca zikir kişiyi ilahi murâkabeye daldırıp fayda ve zararlarını muhasebeye yönlendirir.⁴³⁶ Bütün bunların sonucunda kişide pek çok olumlu karakter özelliği meydana gelip pek çok olumsuz karakter özelliği de tasfiye olur.

Klasik İslâmî eserlerde karakter inşası kavramı genellikle nefsin kötü huylardan arındırılmasını ifade eden riyâzetü’n-nefs, ilmu’n-nefs ve tehzîbu’l-ahlâk gibi başlıklar altında ele alınır.⁴³⁷ Zikir de bu kavramlarla yakından alakalı olup karakter inşasında kilit bir nokta da bulunur. Bundan dolayı zikir, seyr ü sülûk sürecinde bütün tasavvufî ekoller için çok mühim bir esastır ve tasavvufta üzerinde en fazla durulan kavramların başında gelir.⁴³⁸

Ayrıca zikir, kişiyi kemâle ulaştıran en önemli vasıta olup ⁴³⁹ kişinin psikolojisine olumlu manada etki eden en tesirli ibadettir.⁴⁴⁰ Yani olumlu karakter özelliklerinin kazanılmasında ve olumsuz karakter özelliklerinin tezkiye edilmesinde kilit bir noktadadır.

Öte yandan davranışların inşasının ilk ve en önemli aşaması olan zikir aslında dilin de inşasıdır. Dili, zararlı ve faydasız konuşmalardan muhafaza etmek karakter inşasının mühim unsurlarından biridir. Çünkü lisanın konuştuğu her bir kelime kalpte bir şekil oluşturur. Örneğin, dil gıybet ettiğinde; gıybetini yaptığı kişiye karşı kalbinde öfke, haset, istihza, kibir, intikam, rekabet, hakaret ve mücadele gibi birtakım olumsuz fiiller ortaya çıkar. Kişinin manevî terakkisine hiçbir zaman ve mekânda hizmet etmeyen gereksiz ve faydasız konuşmalar da kalp üzerindeki olumsuz etkisi sebebiyle karakter yapılanmasına son derece zarar verir.⁴⁴¹ Bundan dolayı Hz. Peygamber “Allah’a ve ahiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun.” buyurmaktadır.⁴⁴² Ayrıca “Kim bana iki çenesi arasındakini (dilini)

⁴³³ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 267.

⁴³⁴ Yüksel Göztepe, “Râmûzu’l-Ehâdis’de Geçen Zikirle İlgili Hadislerin İrşad ve Sülûk Yönünden Kritiği”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane)*, 2014, s. 402.

⁴³⁵ Cihad Tunç, “İslâm Dininde Zikir ve Dua”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, 1990, s. 33.

⁴³⁶ Tunç, “İslâm Dininde Zikir ve Dua”, s.33-34.

⁴³⁷ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 67.

⁴³⁸ Göztepe, “Râmûzu’l-Ehâdis’de Geçen Zikirle İlgili Hadislerin İrşad ve Sülûk Yönünden Kritiği”, s. 397.

⁴³⁹ Göztepe, “Râmûzu’l-Ehâdis’de Geçen Zikirle İlgili Hadislerin İrşad ve Sülûk Yönünden Kritiği”, s. 401.

⁴⁴⁰ Tenik - Göktaş, “Tasavvufî Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi”, s. 282.

⁴⁴¹ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 268.

⁴⁴² Buhârî, “Edeb”, 31, 85, “Rikak”, 23; Müslim, “İmân”, 74, “Lukata”, 14; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 123; Tirmizî, “Kıyâmet”, 50.

... koruma sözü verirse, ben de ona cennet sözü veririm.”⁴⁴³ buyruğuyla cennetin kişinin iki dudağının arasında olduğuna işaret ederek lisanın selametinin ne denli önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Nitekim, insanın dilini güzel söze alıştırıp tatlı dilli olması ve dilini hayra, hakka ve doğruya davet için kullanması gerekir.⁴⁴⁴

Bütün bunlardan hareketle; Hz. Peygamber’in ibadetin temel esaslarından biri olan kelime-i şهادet ve zikre ashâbını sevk ve teşvik ettiğini, bu teşvikinin bir sonucu olarak olumlu karakter özelliklerinin kazanılması ve olumsuz karakter özelliklerinin tasfiye edilmesi noktasında zikre atfedilen anlamın sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ifade edebiliriz.

2.4.2.2. Namaz

Hz. Peygamber’in ibadetle insan karakteri üzerinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetinin namaz boyutu da olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında, olmazsa olmaz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Namaz, Farsça’da “tâzim için eğilmek, kulluk, ibadet” anlamına gelmektedir. Lügate “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” mânâlarındaki salât kelimesinin karşılığıdır. Salât terim olarak tekbirle başlayıp selâmla sona eren, belirli hareket ve sözlerden meydana gelen bedenî ibadeti ifade eder. Hadislerde salât kavramı sözlük ve terim anlamlarında sıkça kullanılmıştır.⁴⁴⁵

Namaz, imandan sonra en mühim ibadet olan,⁴⁴⁶ bütün ibadetlerin özünü teşkil eden, Allah’ı anmanın, hatırlamanın ve şükrün en güzel ve özel göstergesi olan, insanı hem ruhen hem de bedenlen temizleyen,⁴⁴⁷ Allah’a en yakın olma anını temsil edip buna teşvik eden ⁴⁴⁸ her gün belirli zaman dilimlerinde kılınmak sureti ile ⁴⁴⁹ insanın hayatını disipline eden bir ibadettir.

Namaz ibadeti iman gereği, dindarlığın direğidir.⁴⁵⁰ Bundan dolayı da namaz, Hz. Peygamber’in hayatında vazgeçilmez bir ibadetti. Nitekim O, “*Namaz dinin direğidir.*”⁴⁵¹ ve “*Gerçekten kişi ile şirk ve küfür arasında namazı terk etmek vardır.*”⁴⁵² buyurmuştur.

⁴⁴³ Buhârî, “Rikak”, 23.

⁴⁴⁴ İsrâ 17/53; Fussilet 41/33.

⁴⁴⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XXXII, s. 350.

⁴⁴⁶ Müslim, “İmân”, 137-140.

⁴⁴⁷ Taha 20/14; Hud 11/ 114; Ankebut 29/45; Müslim, “Mesâcid”, 282; Tirmizî, “İmân”, 8; İsmail Karagöz-Halil Altuntaş, *Namaz İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 31.

⁴⁴⁸ Müslim, “Salât”, 215.

⁴⁴⁹ Nisâ 4/103; Buhârî, “İmân”, 34; “Müslim, “İmân”, 8, 10, 29, 31.

⁴⁵⁰ Yasin Pişgin, *Hz. Peygamber’i Yeniden Düşünmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 285.

⁴⁵¹ Tirmizî, “İmân”, 8.

⁴⁵² Müslim, “İmân”, 134; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 15; Tirmizî, “İmân”, 9; İbn Mâce, “İkâmet”, 17.

H. Peygamber ashâbını, ibadetin temel unsurlarından biri olan namaza sevk ve teşvik etmiştir. Nitekim, hakkını vererek kılınan namazın günahlara keffâret olduğunu müjdelemiştir.⁴⁵³ Yine farzların dışında nâfile namazlara devam edenlere cennette köşk müjdesini vermiştir.⁴⁵⁴ Bununla beraber H. Peygamber cennette kendisiyle beraber olmak isteyen kişiye çok namaz kılıp secde et⁴⁵⁵ tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca namazın, imanının kemâli için çok önemli olduğunu bilen H. Peygamber çeşitli yerlere gönderdiği vali ve zekât âmillerine, gittikleri yerin halkına kelime-i şهادetten sonra namaz kılmalarını istemelerini emretmiştir.⁴⁵⁶

Velhâsıl H. Peygamber, namazı hayatının mihveri kılmıştır. Bu yüzden “*Namaz gözümün nûrudur.*”⁴⁵⁷ buyurmuş ve son nefeslerinde ümmetine, namaza îtinâ etmelerini⁴⁵⁸ vasiyet etmiştir.

Karakter inşasında rol alan önemli ibadetlerden biri olan namazın karakter inşasındaki değeri hakkında şunları söyleyebiliriz: Namaz kişinin karakterini inşa eder, korur, yapılandırır ve kontrol eder. Bununla beraber kişinin karakter gelişim sürecini hızlandırır.⁴⁵⁹

Namaz, Allah ile kişi arasındaki ahlâkî ilişkinin katalizörlüğünü gerçekleştirir. Ahlâkî değerlere uymanın gerekliliğini canlı ve güncel tutan namaz, kişiyi ahlâkî tutum ve davranışlar konusunda motive eder.⁴⁶⁰

Namaz, kişinin Allah’a olan saygısını ve idrakini kuvvetlendirerek nefis mücadelesinde ona yardımcı olur. Devamlı olarak kılınan namaz; kişinin yaşantısını düzene koyar, iradesini sağlamlaştırır. Böylece kişi kötülük işlemeyecek karaktere kavuşur.⁴⁶¹ Yani namaz aracılığıyla kişide kendine has bir karakter oluşur ve kişi dengeli bir karakter yapısına kavuşur.⁴⁶²

Aynı zamanda namaz, ahlâkı arındıran, güzelleştiren ve olgunlaştıran manevî bir eğitimidir. Kişi bu eğitim sayesinde mükemmel bir karakter kazanır. Namaz, kalbin kötülüklerden arınmasına, kişide sağlıklı bir vicdanın teşekkül etmesine, ahlâkının

⁴⁵³ Müslim, “Tahâret”, 7; Ayrıca bk. Buhârî, “Mevâkî”, 6; Müslim, “Mesâcid”, 283; Nesâî, “Salât”, 7; İbn Mâce, “İkâmet”, 193.

⁴⁵⁴ Müslim, “Müsâfirîn”, 103; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Tatavvu”, 1; Tirmizî, “Salât”, 189; Nesâî, “Kıyâmü’l-leyl”, 66, 67.

⁴⁵⁵ Müslim, “Salât”, 226; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Tatavvu”, 22; Nesâî, “Tatbîk”, 79.

⁴⁵⁶ Buhârî, “Zekât”, 1, “Tevhîd”, 1; Müslim, “İmân”, 29; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5; Nesâî, “Zekât”, 46; İbn Mâce, “Zekât”, 1.

⁴⁵⁷ Nesâî, “İşretü’n-Nisâ”, 1.

⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 123-124.

⁴⁵⁹ Şevket Pekdemir, “Namazın Karakter İnşasındaki Yeri”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu (10-12 Haziran 2016, Ordu)*, c. I, s. 384.

⁴⁶⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 8, sy. 16, 2015, s. 13.

⁴⁶¹ Sert, *Kur’ân-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 93.

⁴⁶² Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 16.

yükselmesine, iradesinin güçlenmesine hizmet eder. Bir bakıma kişi namaz ile nefsinin terbiye edip olgunlaştırarak, ruhunu kirlilerden arındırır.⁴⁶³ Takvâ, güzel ahlâk, dürüstlük, iftira atmama, aldatmama, sözünde durma ve hile yapmama namazla kişiye kazandırılan en önemli olumlu karakter özelliklerindendir.⁴⁶⁴ Bununla beraber namaz kişide merhamet ve şefkat duygularını da geliştirir. Çünkü kişi namazında bir bakıma Allah'ın kendisini affetmesini istemektedir. Böyle bir isteği olan kişi, diğer tüm yaratılanlara karşı merhametli ve şefkatli olur. Bu merhamet ve şefkat duygusu zamanla karakter özelliğine dönüşür.⁴⁶⁵ Nitekim Hz. Peygamber de *“İnsanlara merhamet göstermeyen kimseye Allah da merhamet etmez.”*⁴⁶⁶ *“Merhametliler (var ya!)... Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin.”*⁴⁶⁷ buyurarak merhametin önemine işaret etmiştir.

Öte yandan namaz bir ibadetler mecmuasıdır. Yani namaz en şümüllü ibadettir.⁴⁶⁸ Bundan dolayı namaza devam eden kişide günahlara karşı dikkatli olma duygusu gelişerek büyük günahlardan uzaklaşmaya başlar.⁴⁶⁹ Yani kişi namaza devam edip hakkıyla kıldıkça ahlâkî olgunluğu artar.⁴⁷⁰ Ayrıca namaz ibadeti kişiyi maddi ve manevi pek çok konuda dengeler. Örneğin tevazu ve kibir arasındaki denge namazla kurulur. Secdeyle tevazu karakter özelliği haline getirilir.⁴⁷¹

Bir başka yönüyle namaza bakacak olursak, Kur'ân'da *“Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder”*⁴⁷² buyrulmaktadır. Yani namazın en önemli yönlerinden biri kişiyi ahlâksızlıktan, çirkinlikten, edepsizlikten, kötülüklerden ve kötü işlerden uzaklaştırmasıdır. Kişi hakkını vererek namaza devam ettikçe güzel davranışları giderek artar ve gelişir.⁴⁷³ Yine namaz, kişiye ahlâkî görev ve sorumluluklarını hatırlatır. Bu yönüyle kişinin hayatına doğrudan doğruya etki eden namaz, onda sağlam ve sarsılmaz bir karakter yapısı oluşturur.⁴⁷⁴

Namazın karakter üzerindeki inşa faaliyeti konusunda ayrıca şu değerlendirmelerde bulunabiliriz: Namaz kişinin sürekli kendi kendini muhasebe yapmasını sağlar. Yani namaz

⁴⁶³ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 16.

⁴⁶⁴ Pekdemir, “Namazın Karakter İnşâsındaki Yeri”, s. 386.

⁴⁶⁵ Pekdemir, “Namazın Karakter İnşâsındaki Yeri”, c. I, s. 388.

⁴⁶⁶ Buhârî, “Edeb”, 18, “Tevhîd”, 2; Müslim, “Fezâil”, 66; Ayrıca bk. Tirmizî, “Birr”, 16, “Zühd”, 48.

⁴⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 58; Tirmizî, “Birr”, 16.

⁴⁶⁸ Hüseyin Certel, “Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.388/996)'de Namazın Psikolojisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. IV, sy. 10, 2003, s. 145.

⁴⁶⁹ Yaşaroğlu, “Namaz”, c. XXXII, s. 357.

⁴⁷⁰ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 19.

⁴⁷¹ Pekdemir, “Namazın Karakter İnşâsındaki Yeri”, s. 387.

⁴⁷² Ankebût 29/45.

⁴⁷³ Esma Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2003, s. 18.

⁴⁷⁴ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 21.

sürekliliği ve sıklığıyla Allah'ı ve ahireti hatırlatır. Âdeta kişinin kontrol mekanizmasına dönüşen namaz ibadeti, ilahi değerlere göre davranma şuurunu canlı tutarak farkındalık oluşturur. Kişide oluşan bu farkındalık süreklilik kazanarak karakterin gelişimine katkı sağlar. Bununla beraber namaz gayba imanı başka bir ifadeyle ahirete imanı da kuvvetlendirir. Böylece hesap vereceği bilincini sürekli hatırdan tutarak, olumlu karakter özelliklerinin başında gelen takvâ duygusunu geliştirir ve kişiyi sekülerleşmeye karşı korur. Ayrıca namaz; korku, yağmur, husuf ve kûsuf namazı gibi çeşitleriyle bireyin dünyevi arzu ve korkularına kalkan olur.⁴⁷⁵

Namaz ibadetinin karakter üzerindeki inşa faaliyeti konusunda yine şunları söyleyebiliriz: Namazın en önemli gayesi, kişi ile Allah arasında sürekli ve canlı bir bağın kurulması, böylece kişide Allah bilincinin iyice kökleşmesidir. Kişinin bu bilinç sayesinde dinî duyguları canlı kalır; ilâhî murâkabe şuurunu kazanır. Bu murâkabe şuru da kişinin karakterine olumlu yönde tesir ederek birçok olumlu karakter özelliklerinin kazanılmasında etkin rol oynar. Yani şuuruna vararak kılınan namaz, güçlü ve sağlam bir ahlâkî denetleme sistemi olarak kişiye hizmet eder ve sağlam bir karakter yapısı oluşturur. Örneğin kişide kibir, gurur, bencillik, cimrilik, ihtiras, kendini beğenme, sabırsızlık, acelecilik, ümitsizlik gibi karakter özelliklerinin hâkim olmasını engeller. Bunların yerine tevazu, alçakgönüllülük ve vakar gibi olumlu karakter özelliklerinin oluşmasını sağlar. Ayrıca düzenli olarak kılınan namaz, kişide ilahî değerlere uygun olarak amel etme şuurunu ve motivasyonunu canlı tutacaktır. Namaz ibadetinin motive edici gücü sayesinde kişi; günlük hayattaki faaliyetlerinde, tutum ve davranışlarında dürüst, sözünde duran, verdiği söze sadakat gösteren, sâdık ve yalan konuşmayan bir karaktere sahip olur.⁴⁷⁶

Bir başka yönüyle namaza bakacak olursak namaz kişiye, bütün nimetlerin asıl sahibinin Allah olduğunun farkına varmasını; bundan dolayı da Allah'ın kendisine verdiği bütün nimetler sebebiyle gurur ve kibre düşmemesi gerektiğini hissettirir. Bu şuur sayesinde kişi, başkalarına verilen lütuflara karşı hased, kin, tatminsizlik ve rekabet gibi kötü duygulardan korunmuş olur. Bu itibarla namaz; kişinin kendini bilme, keşfetme, sevmeye, kendine güvenme, yenilenme bilinci, olumlu düşünme ve yaşam hedeflerine sahip olma gibi özelliklerin temelidir.⁴⁷⁷

Ayrıca namaz günlük hayatın sıkıntıları karşısında manevi bir güç ve motivasyon kaynağıdır. Kişiyi mücadeleye alıştıırır, ümidini tazeler, azmini güçlendirir, himmetini artırır,

⁴⁷⁵ Pekdemir, "Namazın Karakter İnşasındaki Yeri", s. 385.

⁴⁷⁶ Kasapoğlu, "Kişilik Gelişimi Açısından Namaz", s. 21-25.

⁴⁷⁷ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 271.

iradesini güçlendirir.⁴⁷⁸ Bununla beraber olumlu karakter özelliklerinin başında gelen sabrı kuvvetlendirerek olumsuz davranışlardan alıkoyan bir etkiye sahiptir.⁴⁷⁹ Bu itibarla diyebiliriz ki, namaz iman ve kalp huzuruyla kılındığı zaman kişiyi kötü düşüncelerden, korku ve üzüntülerden kurtarır; sabırsızlıktan, huysuzluktan sakındırır, ona yüksek ahlâk ve karakterleri kazandırır.⁴⁸⁰

Aynı zamanda namaz, insanı iyi davranışlarda bulunmak için motive eder. Her türlü gaflet ve duyarsızlığa düşmesini engeller ve ona faziletli davranışları işlemeye yönlendirecek gayret ve motivasyonu kazandırır.⁴⁸¹

Öte yandan namazda karakter inşasının önemli bir kısmını da kıraat oluşturur. Çünkü kıraatte örnek olay ve şahsiyetler anlatılarak kişiye kazandırılmak istenen cesaret, yardımseverlik, dürüstlük, cömertlik, kanaatkarlık ve sabırlı olma gibi olumlu karakter örnekleri ve sabırsızlık, kanaatsizlik, yalancılık ve cimrilik gibi uzak tutulmak istenen olumsuz karakter örnekleri namaz ibadetinde kıraatle gösterilir. Akli muhakemeyle analiz yapılarak ideal karakteri kazanmanın yolları öğretilir. Sonunda ise mükâfat veya cezadan bahsedilerek kişiler karakterli olmaya yönlendirilir.⁴⁸² Bununla beraber namazın günde beş defa kılınması ve rükünlerinin tekrar edilmesi namaz ibadetindeki kıraat ve tesbihlerin etkisini artırır. Bu tekrarlar sayesinde kişide Allah ve resulüne itaat duygusu sağlamlaşıp gelişir.⁴⁸³ Ayrıca kişi namaz ibadetini eda ederken kibleye yönelerek, sallı barik duaları ile tüm peygamberlere, Rabbena dualarıyla ise bütün inananlara dua etme deneyimini yaşadığında, bu deneyim onda kuvvetli bir sevgi, muhabbet ve kardeşliğin doğmasına sebep olur.⁴⁸⁴ Yine cemaatle kılınan namaz da kişilerin birbirine ısınmaları, aralarındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmeleri için mühim eğitici unsurları bünyesinde taşır.⁴⁸⁵ Nitekim, Hz. Peygamber istenilen şekilde karakter inşasının gerçekleşmesi için cemaatin ve cemaate devamın paha biçilmez önemini şu rivayette ortaya koymuştur: “*Yatsı namazında cemaatte bulunan kimseye, gecenin yarısına kadar namaz kılmış gibi sevap vardır. Yatsı ve sabah namazlarında cemaatte bulunan kimseye ise, bütün gece namaz kılmış gibi sevap vardır.*”⁴⁸⁶

⁴⁷⁸ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 48.

⁴⁷⁹ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 28.

⁴⁸⁰ H. Mehmet Soysaldı, “Kur’an Semantiği Açısından Salât Kavramı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 1996, s. 17.

⁴⁸¹ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 35-37.

⁴⁸² Pekdemir, “Namazın Karakter İnşâsındaki Yeri”, s. 385.

⁴⁸³ Pekdemir, “Namazın Karakter İnşâsındaki Yeri”, s. 386.

⁴⁸⁴ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, s. 18.

⁴⁸⁵ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 46.

⁴⁸⁶ Tirmizî, “Salât”, 165; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 47; Tirmizî bu hadis hakkında hasen-sahih değerlendirmesini yapmıştır.

Yine cemaatle kılınan namazın kişinin tek başına kıldığı namazdan yirmi yedi veya yirmi beş derece daha faziletli olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁷

Ayrıca namaz bütün rükûn ve şartlarıyla disiplinli bir eylem olup kişiye yaşamı boyunca devamlı bir disiplin kazandırır. Kişinin karakterinde tertip, düzen ve zamanı en verimli şekilde değerlendirme gibi olumlu karakter özelliklerini meydana getirir.⁴⁸⁸ Namazdaki düzensizlik ve bozulma ya da hakkıyla kılmamak da kişinin diğer tutum ve davranışlarına yansarak karakterinde olumsuz yönde değişiklik meydana getirir. Namaz sayesinde günahların karakterde meydana getirdiği manevî kirler temizlenir ve manen arınma gerçekleşir.⁴⁸⁹ Örneğin olumsuz karakter özelliklerinin başında kibir ve gurur gelir. Kavgaların ve nefretlerin temelinde hep bu iki duygu yatmaktadır. Namaz sayesinde bu iki duygu kırılır.⁴⁹⁰

Aynı şekilde namaz; sürekliliğiyle, günün bütün vakitlerine nüfuzuyla, kişinin bütün eylemleriyle ilgili oluşuyla kişiye şu gerçeği ilham eder: Müslümanlık sadece belli zaman dilimlerine has kılınmış faaliyetler bütünü değildir. Hayatın her ânında var olan canlı ve devamlı bir sistemdir.⁴⁹¹

Son olarak namaz özü itibarıyla kişiye, kendisindeki eksiklik ve kusurları fark etmesini; olumsuz karakter özelliklerinden arınıp her türlü kemâlâtın yegâne sahibi olan Allah’a iltica ederek, olumlu karakter özelliklerini inşa etmesini sağlar. Namaz sayesinde kişi, kendini keşfetme ve gerçekleştirme imkanını elde eder. Kendi varlığının bilincinde olur. Bu bilinç ile kişi kendini tanıdıkça yüksek karakter özelliklerini kazanır.⁴⁹² Şunu da ifade etmemiz gerekir ki kişinin karakterini inşa edecek olan namaz, lüzumuna inanılarak ve sürekli kılınan namazdır.⁴⁹³

Bütün bunlardan hareketle; Hz. Peygamber’in ibadetin temel esaslarından biri olan namaza ashâbını sevk ve teşvik ettiğini, bu teşvikinin bir sonucu olarak olumlu karakter özelliklerinin kazanılması ve olumsuz karakter özelliklerinin tasfiye edilmesi noktasında namaza atfedilen önem ve anlamın sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ifade edebiliriz.

⁴⁸⁷ Buhârî, “Ezân”, 30; Müslim, “Mesâcid”, 245-250.

⁴⁸⁸ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 41-42.

⁴⁸⁹ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 41-43.

⁴⁹⁰ Mustafa Geredeli, *Namazın Sosyo-Psikolojik Tahlili ve Kişilik Gelişimine Etkisi*, (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s. 92.

⁴⁹¹ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, s. 17.

⁴⁹² Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 270.

⁴⁹³ Mehmet Zahid Kotku, *Mü’minlere Vaazlar-1*, Server Yayınları, İstanbul 2016, s. 159.

2.4.2.3. Oruç

Davranışların inşasında üçüncü unsur oruçtur. Hz. Peygamber'in ibadetle insan karakteri üzerinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetinin oruç boyutu olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında, olmazsa olmaz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oruç, Farsça kökenli bir sözcük olup ⁴⁹⁴ lügatte “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak” manasına gelen savm kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Savm ve sıyâm kelimesiyle türevleri hadislerde çokça geçmektedir.⁴⁹⁵ Terim olarak oruç; mü'minin ibadet niyetiyle tan yerinin ağarmasından iftar vaktine kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmasını ifade eder.⁴⁹⁶

Oruç, Allah'a kul olma şuuruna varılabilmesi, kişiye yaraşmayacak hal ve davranışlardan uzaklaşılması ve kulluğun belirli bir düzen ve disipline bağlanması açısından muazzam bir öneme sahiptir. Hz. Peygamber pek çok hadisinde orucun faziletlerini açıklamıştır. Orucun ahlâkı güzelleştirmedeki eğitici rolüne, başka bir ifadeyle karakter inşasındaki önemine vurgu yapmıştır.⁴⁹⁷ Nitekim Hz. Peygamber “*Oruç kalkandır.*”⁴⁹⁸ buyurarak orucun olumlu karakter özelliklerini inşa ve olumsuz karakter özelliklerini ıslah edici boyutuna işaret etmiştir.

Oruç ibadeti, İslâm dininde nefsin terbiye edilmesi için en etkili ve en pratik çaredir.⁴⁹⁹ Bundan dolayı da Hz. Peygamber'in hayatında orucun ayrı bir yeri vardı. Nitekim Hz. Peygamber bazen o kadar çok oruç tutarmış ki ashâb-ı kirâm, artık ay boyunca orucu hiç bırakmayacak zannedermiş.⁵⁰⁰

Hz. Peygamber ashâbını, ibadetin temel unsurlarından biri olan oruca sevk ve teşvik etmiştir. Nitekim oruç ibadetinin samimiyetle, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak üzere tutulduğu zaman günahlara keffâret olacağını ve oruç ibadetinin kişiyi cennete kavuşturacağını müjdelemiştir.⁵⁰¹ Yine oruç ibadetinin sadece Ramazan ayına has bir ibadet olmayıp, hayatımızda her zaman yer alması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁵⁰² Bu da onun

⁴⁹⁴ İsmail Karagöz- Halil Altuntaş, *Oruç İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 41.

⁴⁹⁵ Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIII, s. 414.

⁴⁹⁶ Karagöz- Altuntaş, *Oruç İlmihali*, s. 41.

⁴⁹⁷ İbrahim Kâfi Dönmez, “Oruç (İslâm’da Oruç)”, *DİA*, c. XXXIII, s. 417.

⁴⁹⁸ Buhârî, “Savm”, 9; Müslim, “Sıyâm”, 163.

⁴⁹⁹ Mahmud Es’ad Coşan, *Manevi Bahar Mevsimi Ramazan*, Server Yayınları, İstanbul 2022, s. 159.

⁵⁰⁰ Buhârî, “Teheccüd”, 11, “Savm”, 52, 53; Ayrıca bk. Müslim, “Savm”, 178-180; Ebû Dâvûd, “Savm”, 59; Tirmizî, “Savm”, 57; Nesâî, “Sıyâm”, 34, 70; İbn Mâce, “Sıyâm”, 30.

⁵⁰¹ Buhârî, “İmân”, 28, “Cihâd”, 36, “Savm”, 4, 6; Müslim, “Sıyâm”, 166-168, 203, “Müsâfirîn”, 175; Ebû Dâvûd, “Ramazan”, 1, “Savm”, 57; Tirmizî, “Savm”, 1, “Cennet”, 4; “Fezâilü’l-cihâd”, 3; Nesâî, “Sıyâm”, 39, 43; İbn Mâce, “İkâmet”, 173, “Sıyâm”, 1-2, 33.

⁵⁰² Buhârî, “Teheccüd”, 33, “Savm”, 60; Müslim, “Sıyâm”, 202-204; “Müsâfirîn”, 85, 86; Ebû Dâvûd, “Savm”, 68, 57; Tirmizî, “Savm”, 44, 53-54; İbn Mâce, “Sıyâm”, 29, 33; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Savm”, 56, “Vitr”, 7; Tirmizî, “Mevâkîf”, 207; Nesâî, “Kıyâmü’l-leyl”, 6, 28.

hayatında orucun vazgeçilmez bir konumda olduğuna işaretler. Ayrıca Hz. Peygamber istenilen düzeyde karakter inşasının gerçekleşmesi için oruç konusundaki ashabına itidalli davranmasını tavsiye etmiştir.⁵⁰³

Orucun karakter inşasındaki değeri hakkında şunları söyleyebiliriz: Öncelikle oruç ibadeti kişinin karakterinin oluşmasında büyük bir rol oynar.⁵⁰⁴ Nitekim irade eğitimi ve nefsin tezkiyesi karakter inşasının önemli unsurlarındandır.⁵⁰⁵

Oruç, ruhsal arınmaya vesile olarak etkili bir nefis terbiyesi sağlar. Kişiye bizzat kendi tecrübesiyle susuzluk ve açlığı tattırarak, fakirlerin ihtiyaçlarını anlayıp kavratmayı hedefler. Yani oruç, yoksulların durumunu düşünüp anlamaya, onların halleriyle hallenmeye yardımcı olan bir ibadettir. Ayrıca oruç, vücudun maddi sağlığı için faydalı olduğu kadar, toplumdaki yardımlaşma duygusunun canlı ve devamlı olması açısından da önem arz etmektedir.⁵⁰⁶ Bu itibarla da oruç kişiye güçlü bir sorumluluk bilinci kazandırır.⁵⁰⁷

Oruçta sadece yasaklanan şeyleri değil, helalleri bile terk etme söz konusudur. Kişinin helallerden bile sakınma durumu, haramlara karşı kuvvetli bir direnç oluşturur ve ona nefsi ile mücadelesinde etkili bir mukavemet kazandırır.⁵⁰⁸

Diğer taraftan oruç iradeyi terbiye eder. Yani kişinin oruç sayesinde iradesi terbiye olur ve kişi yalan söyleme, gıybet etme, zina ve hırsızlık gibi haram ve kötü olan eylemlerden geri durur.⁵⁰⁹ Bu itibarla oruç ibadeti, helaller karşısında kendini tutarak, kişiye irade eğitimi sağlaması bakımından ⁵¹⁰ sünnetin karakter inşasında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Aynı şekilde oruç sayesinde kişinin nefsi terbiye olur, ruhu yücelir, olumlu karakter özellikleriyle bezenir. Bununla beraber oruç ibadeti sayesinde kişi, yıllık muhasebesini yapma fırsatı bulur ve sahip olduğu nimetlerin farkına vararak şükreder.⁵¹¹ Bu itibarla da oruç, âdeta yıllık bakımdır.⁵¹²

Aynı zamanda bütün şartlarına riayet edilerek tutulan oruç, insanı her türlü ahlâksızlıktan ve kötülükten sakındırır. Kişiye özü ile sözünün birbirine uygun olması noktasında güçlü bir fonksiyon sağlar. Yani oruç, kişinin tavır ve davranışlarını düzenleyen ve denetleyen bir fonksiyon icra eder.⁵¹³

⁵⁰³ Ebû Dâvûd, “Savm”, 55; Ayrıca bk. İbn Mâce, “Sıyâm”, 43.

⁵⁰⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’da Oruç Psikolojisi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 43, sy. 1, 2007, s. 75.

⁵⁰⁵ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 282.

⁵⁰⁶ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 94.

⁵⁰⁷ Dönmez, “Oruç (İslâm’da Oruç)”, c. XXXIII, s. 416.

⁵⁰⁸ Veysi Cengiz, Veysel Akkaya, “Tasavvufî Açından Bir İbadet Olarak Oruç”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 48, 2021, s. 110.

⁵⁰⁹ Dönmez, “Oruç (İslâm’da Oruç)”, c. XXXIII, s. 416.

⁵¹⁰ Pişgin, *Kur’an’da Karakter İnşası*, s. 283-284.

⁵¹¹ Dönmez, “Oruç (İslâm’da Oruç)”, c. XXXIII, s. 417-418.

⁵¹² Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 94.

⁵¹³ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 94.

Bir başka yönüyle oruca bakacak olursak oruç, kişide hayırlı işlere yönelme isteğine sahip bir irade geliştirir. Bununla beraber oruç; kalp inceliği, sabır, metanet ve şükür gibi birçok olumlu karakter özelliğine de kapı aralamaktadır. Yine oruç kişideki şehvet duygusunu dizginlemekte ve şefkat ve merhamet duygularını ortaya çıkarmaktadır.⁵¹⁴

Orucun karakter üzerindeki inşa faaliyeti konusunda ayrıca şu değerlendirmelerde bulunabiliriz: Ruh sağlığını besleyen ibadetlerden biri olan orucun; alçakgönüllülük, yardımseverlik, iyimserlik ve sempati gibi psiko-sosyal açıdan olumlu fonksiyonları bulunmaktadır. Bununla beraber oruç, kişiye olumsuz yaşam olaylarının üstesinden gelebilme becerisi kazandırır. Yine oruç, kişide olumlu karakter özelliklerinden olan diğerkâmlık ve cömertliğin gelişmesine yardımcı olur.⁵¹⁵ Bunun yanı sıra kişi ihsan şuuruyla, orucunu tuttuğu zaman davranışlarını kontrol eder. Bu kontrolü sonucu günah işlemekten kaygı duyar. Bunun bir neticesi olarak düşüncede, duyguda ve faaliyette hep doğru ve güzele yönelir, günaha düşmeme adına duyduğu kaygı, onu orucun asıl maksadı olan ve olumlu karakter özelliklerinin başında gelen takvâya yönlendirir.⁵¹⁶ Ayrıca oruç tutan kişi kendini kontrol etme, yaptığı ve yapacağı bütün faaliyetlerinde kendisini hesaba çekme ve güçlüklerle karşı sabretme alışkanlığı kazanır. Bu itibarla oruç, öfke kontrolü için etkili ve güzel bir araçtır.⁵¹⁷

Yapılan bilimsel araştırmalar da orucun; kişinin duygu ve düşüncelerini etkilediğini, kişiyi bedenen ve zihnen eğitip disipline soktuğunu, diğer insanlarla empati, sevgi, şefkat ve dayanışma gibi duyguların yaşanmasını sağladığını, etkili içsel disiplin sağladığını, arzu ve ihtirasları frenlediğini ortaya koymuştur. Ayrıca yapılan araştırmalar orucun alçak gönüllülük, uyum ve saygı gibi olumlu karakter özelliklerini kazandırdığını da tespit etmiştir.⁵¹⁸

Son olarak diyebiliriz ki, oruç ibadeti nefsi tezkiye, kalbi tasfiye ve ruhu da safiyâne hâle getirmeyi kolaylaştırdığı gibi, zevk, şehvet ve dünyevileşmeye karşı günümüz insanların dikkate alması gereken yegâne ve etkili çözüm yollarından biridir.⁵¹⁹

Bütün bunlardan hareketle; Hz. Peygamber'in ibadetin temel esaslarından biri olan oruç ibadetine ashâbını sevk ve teşvik ettiğini, bu teşvikinin bir sonucu olarak olumlu karakter özelliklerinin kazanılması ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslah edilmesi noktasında oruca atfedilen önem ve anlamın sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ifade edebiliriz.

⁵¹⁴ Pişgin, *Kur'an'da Karakter İnşası*, s. 282.

⁵¹⁵ Mehmet Çınar, "Oruç İbadetinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkisi: Deneysel Bir Araştırma", *Hitit İlahiyat Dergisi*, c. 20, sy. 2, s. 1012-1013.

⁵¹⁶ Cengiz - Akkaya, *Tasavvufî Açıdan Bir İbadet Olarak Oruç*, s. 111.

⁵¹⁷ Nurten Kınter, "Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, 2015, s. 7.

⁵¹⁸ Kasapoğlu, "Kur'an'da Oruç Psikolojisi", s. 51-60.

⁵¹⁹ Cengiz - Akkaya, *Tasavvufî Açıdan Bir İbadet Olarak Oruç*, s. 112.

2.4.2.4. Zekât

Davranışların inşasında dördüncü unsur zekâttır. Hz. Peygamber'in ibadetle insan karakteri üzerinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetinin zekât boyutu olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında, önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zekât, lügatte “artma, arıtma; övgü ve bereket” mânalarına gelir. Terim olarak belirli sınıflara sarf edilmek üzere dinî açılarından zengin sayılan kişilerin, malından alınan belirli bir payı ifade eder. Sadaka kavramı da zekâtla eş anlamlıdır.⁵²⁰

Zekât, kişiyle Allah arasındaki kulluk bağına canlı ve kuvvetli tutan sosyo-ekonomik yönü bulunan mali bir ibadettir.⁵²¹ Zekât, dünyevi ve uhrevi hedefleriyle kişiyi Rabbine yaklaştıran, onun rızasına ulaştıran, kişi ile Allah arasında kurulan bir bağıdır. Bununla beraber kişinin Rabbine itaatini, sevgisini, şükran ve ta‘zim duygularını ve saygısını ifade edişidir.⁵²²

Hz. Peygamber birçok hadisinde zekâtın önemine değinip faziletini açıklayarak ashâbını, bu ibadete sevk ve teşvik etmiştir.⁵²³ Nitekim Hz. Peygamber bir adam kendisini cennete götürecek bir amel söylemesini isteyince ona zekatını ver buyurmuştur.⁵²⁴ Bu buyruğuyla da âdeti cennete götüren yollardan birinin zekât olduğunu vurgulamıştır. Yine Hz. Peygamber “Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı...”⁵²⁵ buyurarak ve “Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez...”⁵²⁶ buyruğuyla zekât ibadetine teşvik etmiş ve zekâtın temizleyici özelliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, zekâtını getirenlere dua etmiş,⁵²⁷ zekâtını usulüne uygun ödeyenleri ahirette bekleyen mükâfatlarla müjdelemiş, zekâtını ödemeyenlerin ise ahirette azapla karşılaşacağını ikaz etmiştir.⁵²⁸

Karakter inşasında rol alan önemli ibadetlerden biri olan zekâtın karakter inşasındaki değeri hakkında şunları söyleyebiliriz: Zekât ibadetinin; ferdî, ictimai, iktisadî ve ahlâkî

⁵²⁰ Mehmet Erkal, “Zekât”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), c. XLIV, s. 197.

⁵²¹ İzzet Sargın, “Yoksulluk ve Zenginlik Kavramlarına Zekât Bağlamında Farklı Bir Bakış”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 14, sy. 1, 2014, s. 151.

⁵²² Hüseyin Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 13, 1997, s. 348.

⁵²³ Buhârî, “Zekât”, 8, “Tevhîd”, 23, 36, “Edeb”, 34, “Rikak”, 49, 51; Müslim, “Zekât”, 63-64, 66-70; Ayrıca bk. Tirmizî, “Zekât”, 28, Nesâî, “Zekât”, 48; İbn Mâce, “Zekât”, 28; Ayrıca bk. Tirmizî, “Zühûd”, 37, “Kıyâmet”, 1; Nesâî, “Zekât”, 63-64; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13, “Zekât”, 28.

⁵²⁴ Buhârî, “Zekât”, 1, “Edeb”, 10; Müslim, “İmân”, 12, 14-15, “Fezâilü’s-sahâbe” 150; Ayrıca bk. Nesâî, “Salât”, 10.

⁵²⁵ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 32.

⁵²⁶ Müslim, “Birr”, 69.

⁵²⁷ Buhârî, “Zekât”, 63; Müslim, “Zekât”, 176.

⁵²⁸ Buhârî, “Zekât”, 3, 42; Müslim, “Zekât”, 24, 27; Nesâî, “Zekât”, 2; İbn Mâce, “Zekât”, 2.

yönleri bulunur.⁵²⁹ Bu bakımdan önemli bir ibadettir. Nitekim zekât ile kişinin nefsi ve ruhu; mal ve serveti, maddi-manevi yönden temizlenip arınır.⁵³⁰

Zekâtın, dinî ve ahlâkî olan değerleri yücelten, sosyal yapıyı kuvvetlendiren, ekonomik hayata canlılık ve verimlilik getiren birçok faydası vardır. Zekâtı vererek kişi, maddî ve mânevî varlığını tezkiye eder.⁵³¹ Yine Hz. Peygamber'in "*Her sabah iki melek iner. Bunlardan biri: Allah'ım! Malını verene yenisini ver! diye dua eder. Diğeri de: Allah'ım! Cimrilik edenin malını yok et! diye beddua eder.*"⁵³² buyruğunu anlayıp gereğince hareket eden kişi zekât sayesinde cimrilik hastalığından ve mal hırsından kurtulur; cömertlik ve şükretme özelliğini kazanır.⁵³³

Aynı zamanda kişinin nefsinin bencillikten pak eyleyen zekât, toplumsal varlığı dengeleyerek, toplumda huzur ve barışı hâkim kılar⁵³⁴ ve sosyal dayanışmayı güçlendirerek kardeşlik duygularını besler.⁵³⁵ Yani İslâm, zekâtı farz kılarak kişinin karakterini başka bireyler için fedakârlık yapacak bir düzeye getirmeyi hedeflemiştir.⁵³⁶ Bu itibarla diyebiliriz ki, zekâtın, günümüzde büyük bir önemi bulunmaktadır ve çeşitli toplumsal sorunların çözüme kavuşmasında etkin rol üstlenmektedir.⁵³⁷

Diğer taraftan zekât ibadeti, imanı kuvvetlendirir ve kişiyi Allah'a yaklaştırır. Bununla beraber zekât, bir yardım mekanizması ve kalpleri birleştirici bir etkidir.⁵³⁸ Yine zekât, kişiye kerem, hoşgörü, emanete riayet gibi olumlu karakter özelliklerini kazandırır. Mal sevgisi ve cimrilik gibi olumsuz karakter özelliklerini de tasfiye eder.⁵³⁹ Bu sayede kişi Hz. Peygamber'in "*Cimrilikten sakının, çünkü cimrilik öncekileri helak etmiştir.*"⁵⁴⁰ hadisine muhatap olmaz.

Bir başka yönüyle zekât ibadetine bakacak olursak, Kur'an ve hadislerde namazla zekâtın genelde beraber zikredilmesi, iki ibadet arasında yakın bağ olması kadar namaz ibadetinin şahsî-bedenî, zekât ibadetinin de içtimaî-malî olan ibadetleri temsil etmesi ve

⁵²⁹ Nihat Dalgın, "Zekât Hükümleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, 2003, s. 44.

⁵³⁰ Ferhat Koca, *İslâm İbadet Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015, s. 228.

⁵³¹ Erkal, "Zekât", c. XLIV, s. 197.

⁵³² Buhârî, "Zekât", 27; Müslim, "Zekât", 57.

⁵³³ Erkal, "Zekât", c. XLIV, s. 197.

⁵³⁴ Sert, *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 93.

⁵³⁵ Erkal, "Zekât", c. XLIV, s. 197.

⁵³⁶ Sert, *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 93.

⁵³⁷ Şehmus Demir, "Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 28, 2007, s. 30.

⁵³⁸ Muhammed Zutîç, *Kur'an'da "Zekât" Kavramı*, (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2015, s. 15.

⁵³⁹ Zutîç, *Kur'an'da "Zekât" Kavramı*, s. 16-17.

⁵⁴⁰ Müslim, "Birr", 56.

Müslümanlığın kemâlinin bu iki temel ibadetteki sorumlulukları yerine getirmekle gerçekleşeceği anlamını taşır.⁵⁴¹

Zekâtın karakter üzerindeki inşa faaliyeti konusunda ayrıca şu değerlendirmelerde bulunabiliriz: Zekâtın bir manası da bereket, gelişme, nema ve artmadır. Bu mana itibarıyla kişi zekâtını verdiği zaman kişinin karakterinde olumlu duygu, düşünce ve davranışlar artar.⁵⁴² Yani kişi zekât ibadeti sayesinde olumlu karakter özellikleriyle bezenir. Bundan dolayı da Hz. Peygamber Allah'ın kendisine mal verdiği ve bu malı O'nun yolunda harcayan kişiye gıpta edileceğini bildirmiştir.⁵⁴³

Zekât; kişiyi cimriliğin ve bencilliğin yanı sıra ihtiras, katı kalplilik, ucub ve tamah gibi olumsuz karakter özelliklerini de tasfiye etmesine yardımcı olur.⁵⁴⁴ Bununla beraber zekât ibadeti kişiyi ticari ahlâk açısından da eğiterek diğer mali sorumluluklarında doğru ve dürüst davranma alışkanlığını kazandırır.⁵⁴⁵ Aynı zamanda zekât ibadeti, kişiler arasındaki maddi imkânların farklılığından kaynaklanabilecek olan, olumsuz karakter özelliklerinin de başında gelen hased duygusunu da ortadan kaldıracak güçtedir.⁵⁴⁶

Bütün bunlardan hareketle; Hz. Peygamber'in ibadetin temel esaslarından biri olan zekât ibadetine ashâbını sevk ve teşvik ettiğini, bu teşvikinin bir sonucu olarak olumlu karakter özelliklerinin kazanılması ve olumsuz karakter özelliklerinin tasfiye edilmesi noktasında zekâta atfedilen önem ve anlamın sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ifade edebiliriz.

2.4.2.5. Hac

Davranışların inşasında son unsur ise hac ibadetidir. Hz. Peygamber'in ibadetle insan karakteri üzerinde gerçekleştirdiği inşa faaliyetinin hac boyutu olumlu karakter özelliklerinin inşasında ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında, önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lügatte “gitmek, yönelmek; ziyaret etmek” ve delil ile galip gelmek⁵⁴⁷ anlamlarına gelen hac kelimesi,⁵⁴⁸ terim olarak; imkânı olanların belirlenmiş zaman içinde ve belli şartlarla Kâbe başta olmak üzere Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmeleridir.⁵⁴⁹

⁵⁴¹ Erkal, “Zekât”, c. XLIV, s. 197.

⁵⁴² Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, s. 353-354.

⁵⁴³ Buhârî, “İlim”, 15, “Zekât”, 5, “Ahkâm”, 3, “İ'tisâm”, 13, “Tevhîd”, 45; Müslim, “Müsâfirin”, 266-268; Ayrıca bk. Tirmizî, “Birr”, 24; İbn Mâce, “Zühhd”, 22.

⁵⁴⁴ Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, s. 352.

⁵⁴⁵ Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, s. 353.

⁵⁴⁶ Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, s. 355-356.

⁵⁴⁷ İsmail Karagöz vd., *Hac İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 22.

⁵⁴⁸ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIV, s. 382.

⁵⁴⁹ Çeker, *İlm-i Hâl'im*, s. 324.

Hac ibadeti sadece şekle ait bazı görevlerin yerine getirilmesi olmayıp ⁵⁵⁰ kişinin Allah’a olan sevgi, saygı ve bağlılığının ifade şeklidir. Ayrıca sosyal ve psikolojik etkileri olan ⁵⁵¹ ve birçok ruhî eğitimi sağlayan çeşitli davranışların toplamıdır. ⁵⁵² Hac, kişinin bütün varlığını ilgilendiren bir ibadet olmasıyla da küllî bir teslimiyetin ifadesidir ve kişinin ihtiyacı olan hayırların tahakkukunu hedef almaktadır. ⁵⁵³

Hz. Peygamber “*Ey müslümanlar! Allah size hacı farz kıldı, haccedin!*”⁵⁵⁴ sözüyle hac ibadetin Allah’ın emri olduğunu ortaya koymuştur. Yine kendisine “*En üstün amel hangisidir? diye sorulunca ... Makbul olan hacdır*”⁵⁵⁵ buyurmuş. Bu sözüyle hac ibadetinin amellerin en faziletlilerinden olduğuna vurgu yapmıştır. Bununla beraber Hz. Peygamber ashâbını, ibadetin temel unsurlarından biri olan hac ibadetine sevk ve teşvik etmiştir. Nitekim hac ibadetinin günahlara keffâret olduğunu müjdelemiştir. ⁵⁵⁶ Bir bakıma olumlu karakter geliştirme yönünde ödüllü bir tür motiv olarak öne sürmüştür. Bununla beraber bazı hadislerinde hac ibadetinin bir bakıma cihad ibadeti ile eş değer mühim bir ibadet olduğunu vurgulamıştır. ⁵⁵⁷ Ayrıca “*Haccetmek isteyen kimse acele etsin! Olur ki hastalanır veya binek hayvanı kaybolur ya da bir ihtiyaç ortaya çıkar.*”⁵⁵⁸ hadisiyle karakter inşası açısından mühim olan bu ibadetin bir an önce yapılması gerektiğine işaret etmiştir.

Hac ibadetinin karakter inşasındaki değeri hakkında şunları söyleyebiliriz: Hac ibadeti kişiyi pek çok olumlu karakter özelliklerine sahip kılar. Örneğin iffet, güven, cesaret, alçak gönüllülük ve sabır gibi olumlu karakter özelliklerini kişiye kazandırır. Bunlarla beraber saldırgan ve yıkıcı karakter özellikleri yerine, kişide yumuşak kalplilik özelliklerini ortaya çıkarır. Ayrıca davranış ve değer açısından kötü, batıl ve yanlış olan şeylere karşı mücadele etme becerisini sağlar, bu yolda gayret ve kararlılık aşılar. Kısaca Allah’ın emrettiği bütün ahlâki değerlere uyma kabiliyetini kazandırır. ⁵⁵⁹

⁵⁵⁰ Lütfi Doğan, “Hac İbadeti ve Şer’i Hikmetleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. 9, sy. 102-103, 1970, s. 360.

⁵⁵¹ Abdurrahman Kasapoğlu, Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 44, sy. 1, 2008, s. 94-95.

⁵⁵² Tahsin Görgün, “Hac (Haccın Hikmeti)”, *DİA*, c. XIV, s. 397.

⁵⁵³ Görgün, “Hac (Haccın Hikmeti)”, c. XIV, s. 397.

⁵⁵⁴ Müslim, “Hac”, 412; Nesâî, “Menâsik”, 1.

⁵⁵⁵ Buhârî, “İmân”, 18, “Hac”, 4, 34, 102, “Umre”, 1, “Cihâd”, 1, “Tevhîd”, 47; Müslim, “İmân”, 135, “Hac”, 204, 437; Ayrıca bk. Tirmizî, “Fedâilü’l-cihâd”, 22, “Hac”, 88; Nesâî, “Hac”, 4, 5, 6, “Cihâd”, 17; İbn Mâce, “Menâsik”, 3.

⁵⁵⁶ Buhârî, “Hac”, 4, “Umre”, 1; Müslim, “Hac”, 437-438; Ayrıca bk. Tirmizî, “Hac”, 2, 88; Nesâî, “Hac”, 4, “Menâsik”, 3, 5, 77; İbn Mâce, “Menâsik”, 3, 5.

⁵⁵⁷ Buhârî, “Hac”, 4, “Cihâd”, 1, 62; Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 4.

⁵⁵⁸ İbn Mâce, “Menâsik”, 1; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 5.

⁵⁵⁹ Kasapoğlu, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, s. 93.

Hac ibadeti sayesinde kişi, kötü huylarından arınır,⁵⁶⁰ ruh sağlığı olumlu yönde etkilenir,⁵⁶¹ nefsi günahlardan temizlenir, ihlâsla donanır ve imanı kuvvetlenir. Bununla beraber hac ibadeti kişiye ölümü, haşri ve mahşerde toplanmayı hatırlatarak kişinin ruhunu arıtır, kalbini temizler ve imanını coşturur.⁵⁶² Ayrıca hac kişiye, İslâm'ın muhteşem geçmişini hatırlatır.⁵⁶³

Aynı zamanda hac ibadetinde yasaklara karşı gösterilmesi gereken hassasiyet, bireye başka zamanlarda kazanamayacağı bir duyarlılık sağlar. Bununla beraber öfkelenmemek, kimseyi incitmemek, tatlı dillilik ve güler yüzlülük gibi ahlâkî davranışlar da hac ibadetini gereği gibi yerine getirenlerin kazandığı mânevî kazançlardandır.⁵⁶⁴ Yine hac ibadeti kişide olumlu karakter özelliklerinin başında gelen takvâ duygusunu meydana getirir. Bu duygu sayesinde hacceden kişilerde olumlu yönde davranış değişiklikleri meydana gelir. Yani hac ibadetini şartlarına uyarak ifâ eden kişi, kendisine olumlu karakter özelliklerini kazandıran bir mektepten geçmiş olur.⁵⁶⁵

Bir başka yönüyle hac ibadetini değerlendirecek olursak, hac esnasında kişi ihrama bürünerek, bütün dünyevi kimliğinden sıyrılır ve kişinin karakterine olumlu yönden katkıda bulunan eşitlik ve adalet gibi kavramları anlar.⁵⁶⁶ Yine hac ibadeti, “*Mü'minler ancak kardeşlerdir.*”⁵⁶⁷ âyetini hayata geçirerek İslâm kardeşliğini güçlendirir. Hac ibadeti vesilesiyle kişi yardımlaşma, anlayış, hoşgörü gibi olumlu karakter özelliklerini elde eder.⁵⁶⁸ Ayrıca hac ibadeti, insana aynı inancı paylaşan kişilerle birlik ve beraberlik içinde olma bilincini kazandırır.⁵⁶⁹

Hac ibadetinin karakter üzerindeki inşa faaliyeti konusunda ayrıca şu değerlendirmelerde bulunabiliriz: Hac; zorluklarıyla kişiyi sabra ve tahammüle alıştıırır, hayatını disipline eder ve ona Allah'ın emirlerine uyma yasaklarından kaçınma şuurunu kazandırır. Hac vesilesiyle kişi, Allah'ın kendisine lütfettiği mal, sağlık ve afiyet gibi

⁵⁶⁰ Mehmet Altın, “Kur’ân’a Göre Hac İbadetinin Birey Hayatındaki Değişim ve Dönüşüme Etkisi”, *Bitlis İslâmiyat Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2021, s. 215.

⁵⁶¹ Ahmet Rifat Geçioğlu, “Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, sy. 1, 2016, s. 226.

⁵⁶² Ali Arslan Aydın, “Hac İbadeti ve Hac Menâsiki'nin Hikmetleri”, *Diyanet Dergisi*, c. 7, sy. 68-69, 1968, s. 34.

⁵⁶³ Esmâ Sayın, *Tasavvuf Kültüründe İbadetler “Hac Örneği”*, (doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010, s. 46.

⁵⁶⁴ Görgün, “Hac (Haccın Hikmeti)”, c. XIV, s. 398.

⁵⁶⁵ Kasapoğlu, Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti, s. 95.

⁵⁶⁶ Sert, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, s. 95.

⁵⁶⁷ Hucurât 49/10.

⁵⁶⁸ Nuray Sarice, “Din Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 4, sy. 2, 2020, s. 515.

⁵⁶⁹ Kasapoğlu, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, s. 93.

nimetlere daha içten şükreder. Kişi hac emirlerine uyma bilinciyle beraber manevî ve ahlâkî açıdan gelişir.⁵⁷⁰

Aynı zamanda malî ve bedenî yönlü olan hac ibadeti, maddî ve manevî, ferdî ve içtimaî, dünyevî ve uhrevî gibi pek çok yönü bulunan muazzam bir ibadettir. Hac ibadeti; tevhîd inancı, Allah’a iman, peygamberlere iman ve ahiret inancını da kuvvetlendirir.⁵⁷¹ Bu itibarla da karakter inşasında aktif rol oynar.

Diğer taraftan hacdaki birçok uygulama; kibirlenmeme, alçakgönüllü olma ve insanlara karşı büyülenmeme gibi erdemleri kazandırmaya yöneliktir. Yani hac ibadeti kişideki kibir, ucub, gurur ve büyülenme gibi olumsuz karakter özelliklerini de ıslah ederken mütevazilik ve başkalarına karşı kibirlenmeme gibi olumlu karakter özelliklerini inşa eder.⁵⁷² Ayrıca hac ibadetinin maksatlarından biri de kişinin Allah’ın kendisine verdiği nimetlerin farkına varmasını sağlamaktır. Bu farkındalık da kişiye olumlu karakter özelliklerinden olan şükür duygusunu kazandırır.⁵⁷³

Hac ibadetinin karakter üzerindeki inşa faaliyeti konusunda yine şunları söyleyebiliriz: Hac ibadeti kişiye sabır ve gayret eğitiminin aşılandığı bir okuldur. Yani hac ibadeti kişiye güçlülere sabretmeyi ve eziyetlere göğüs germeyi öğretir. Bunun bir sonucu olarak da iradeyi güçlendirir.⁵⁷⁴ Bunun yanı sıra hac ibadeti kişiyi kendini sürekli günahkâr hissetme duygusundan kurtarır. Hacca giden kişi bu ibadet sayesinde Allah’ın günahlarını affedeceğini umar. Böylece günahkarlık duygusundan ve endişesinden kurtulmuş olarak hac ibadetini tamamlar, gönlü sevinç ve neşeyle dolar.⁵⁷⁵

Sonuç olarak hac ibadeti esnasında kişi birçok imanî ve ahlâkî özellik elde eder; sahip olduğu olumlu özellikleri de güç kazanır. Bu itibarla diyebiliriz ki, hac kişinin kendisini fark etme sürecidir.⁵⁷⁶

Bütün bunlardan hareketle; Hz. Peygamber’in ibadetin temel esaslarından biri olan hac ibadetine ashâbını sevk ve teşvik ettiğini, bu teşvikinin bir sonucu olarak olumlu karakter özelliklerinin kazanılması ve olumsuz karakter özelliklerinin ıslah edilmesi noktasında hac ibadetine atfedilen önem ve anlamın sünnetin karakter inşa metodunun vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ifade edebiliriz.

İbadet ile ilgili bütün bu hadislerde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber ashâbına ibadetin temel unsurları olan kelime-i şهادet ve zikir, namaz, oruç, zekât ve hac üzerinden ibadetleri

⁵⁷⁰ Sayın, “Tasavvuf Kültüründe İbadetler”, s. 46

⁵⁷¹ Altın, “Kur’ân’a Göre Hac İbadetinin Birey Hayatındaki Değişim ve Dönüşüme Etkisi”, s. 202.

⁵⁷² Kasapoğlu, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, s. 105-108.

⁵⁷³ Altın, “Kur’ân’a Göre Hac İbadetinin Birey Hayatındaki Değişim ve Dönüşüme Etkisi”, s. 211.

⁵⁷⁴ Kasapoğlu, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, s. 118.

⁵⁷⁵ Kasapoğlu, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, s. 123.

⁵⁷⁶ Görgün, “Hac (Haccın Hikmeti)”, c. XIV, s. 397.

anlatmış, açıklamış ve bu ibadetlere teşvik etmiştir. Bunun bir sonucu olarak Hz. Peygamber ashâbın davranışlarının inşasını dolayısıyla da karakter üzerinde inşa faaliyetini gerçekleştirmiştir.

Sonuç itibarıyla ibadetler, karakterin belli yönlerinin gelişip olgunlaşmasını hedef almaktadır. Bu itibarla da ibadetleri birbirini tamamlayan bir eğitim ve öğretim programı olduğunu ifade edebiliriz. İbadetler aracılığıyla kişide olumlu karakter özellikleri inşa edilirken olumsuz karakter özellikleri de ıslah edilmektedir.

Yukarıda hadisler üzerinden kelime-i şهادet ve zikir, namaz, oruç, zekât ve hac'a yönelik boyutu ile açıklamaya çalıştığımız davranışların inşasıyla da birçok olumlu karakter özelliği ortaya çıkar. Yani Hz. Peygamber'in davranışları inşa etmesinin sonucunda güzel huy, takvâ, sevgi, affetmek, hayırda yarışmak ve doğruluk gibi pek çok olumlu karakter özelliği meydana gelir.⁵⁷⁷

2.5. Hz. Peygamber'in İnşa Ettiği Karakterin Başlıca Özellikleri

Hz. Peygamber'in aklın, kalbin ve davranışların üzerinden gerçekleştirdiği karakter inşa faaliyeti pek çok olumlu karakter özelliğinin ortaya çıkmasını sağlar. Bunları ana hatlarıyla aşağıdaki başlıklar üzerinden ifade edebiliriz.

2.5.1. Takvâ

Takvâ, Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin en önemli özelliklerinden biridir. Lügate; korunmak, itaat etmek, korkmak ve çekinmek anlamlarındaki vikaie masdarından türeyen bu kelime ⁵⁷⁸ kişinin kendisini Allah'ın korumasına koyarak, ahirette üzüntüye sebep olacak her şeyden titizlikle koruması, bunun sonucunda da hayırlı olan işlere sarılması ve günahlardan geri durmasıdır.⁵⁷⁹

Hadislerde takvâ kavramı sözlük anlamında ve Allah'ın emirlerine gereği gibi uyup yasaklarından da gereği gibi kaçınarak azabından korunma anlamında kullanılır. Takvâ ve türevleri hadislerde sık sık zikredilmiştir. Bu da takvâ kavramının Hz. Peygamber'in nezdindeki kıymetini ve İslâm'daki önemini açıkça gösterir. Nitekim takvâ sahibi olmak imanın bir gereğidir ve bütün peygamberler de ümmetlerinden takvâ sahibi kimseler olmalarını istemiştir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Bu özelliklerin bazılarını “Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin başlıca özellikleri” kısmında değineceğiz.

⁵⁷⁸ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 484.

⁵⁷⁹ Lütfullah Cebeci, *Kur'an'a Göre Takva ve Muttakî*, Server Yayınları, İstanbul 2021, s. 31.

⁵⁸⁰ Uludağ, “Takvâ”, c. XXXIX, s. 484-485.

Takvâ, kişinin karakterini oluşturan, koruyan ve onu yükselten bir özelliğe sahiptir.⁵⁸¹ Bu özelliğiyle takvâ, kişiyi ahiret hazırlığı yapmaya sevk eder.⁵⁸² Çünkü cennet takvâ sahipleri için hazırlanmıştır.⁵⁸³ Bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber'in hayatında takvânın çok özel bir yeri vardı. Nitekim O, insanların en çok takvâ sahibi olanıydı.⁵⁸⁴

H. Peygamber takvânın faziletine birçok hadisinde vurgu yapmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'e *"İnsanları cennete en fazla götürecek şey nedir? diye sorulunca 'Allah'a saygı (takvâ) ve güzel ahlâktır' buyurmuştur."*⁵⁸⁵ Bununla beraber *"Nerede ve nasıl olursan ol, Allah'tan kork."*⁵⁸⁶ buyurmuştur. Yine Allah'ım! Senden takvâ isterim ⁵⁸⁷ diye dua etmiş ve yolculuğa çıkan bir adam kendisine dua etmesini isteyince *"Allah sana takvâ nasib etsin"*⁵⁸⁸ buyurmuştur. Ayrıca Vedâ hutbesi'ndeki tavsiyelerinden biri de takvâ olmuştur. ⁵⁸⁹

Takvâ âdeta saf imanın, ihlâslı ibadetin ve ruhun faziletlerle bezenmesinin mihrakıdır.⁵⁹⁰ Muttaki olan kişi, kendisini dünya ve ahirette ceza ve tehlikelerden korumuş olur. Bununla beraber Allah'ın hidayetini, sevgisini, yardımını, himayesini, affını, merhametini, dostluğunu ve ihsanını kazanır. Ayrıca cehennem azabından korunmuş, cenneti hak etmiş ve kurtuluşa ermiş olur.⁵⁹¹

H. Peygamber'in inşa ettiği bu özelliğin en somut örneği olarak Ebû Ze'r'i (r.a.) zikredebiliriz. Nitekim o son derece zühd ve takvâ sahibi bir kimseydi.⁵⁹²

2.5.2. İhlâs

İhlâs da Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin en önemli özelliklerinden biridir. Lügatte, arınmak ve kurtulmak mânasındaki hulûs kökünden türetilmiş olup "Bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak" anlamına gelen ihlâs kelimesi, dini terim olarak "ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak" demektir. İslâmî literatürde ihlâs kavramı daha geniş olarak bâtil inançlardan, kötü duygulardan, şirk ve riyadan ve genel mânada

⁵⁸¹ Orhan İyibilgin, "Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takvâ Kavramı", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, 10-12 Haziran 2016, Ordu, 2016, c. II, s. 490.

⁵⁸² Yasin Pişgin, *Mısır'a Sultanı Kuyudan Gelir*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, s. 287.

⁵⁸³ Âl-i İmrân 3/133.

⁵⁸⁴ Buhârî, "İ'tisâm", 27; Müslim, "Sıyâm", 74.

⁵⁸⁵ Tirmizî, "Birr", 62; Ayrıca bk. İbn Mâce, "Zühd", 29.

⁵⁸⁶ Tirmizî, "Birr", 55; Tirmizî, bu hadis hakkında "hasen hadis" değerlendirmesi yapmıştır.

⁵⁸⁷ Müslim, "Zikir", 72; Ayrıca bk. Tirmizî, "Daavât", 72; İbn Mâce, "Duâ", 2.

⁵⁸⁸ Tirmizî, "Daavât", 45.

⁵⁸⁹ Tirmizî, "Cum'a", 80.

⁵⁹⁰ Hasan Güleç, "Takva", *Diyanet İlmî Dergi*, c. XIII, sy. 4, 1974, s. 225.

⁵⁹¹ İsmail Karagöz, "Kur'an'da Takvâ Kavramı ve Muttakî İnsanın Özellikleri", *Diyanet İlmî Dergi*, c. XXXI, sy. 4, 1995, s. 61.

⁵⁹² Kandemir vd., *Riyâzû's Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 380.

gösteriş isteğinden kalbi pak eylemeyi, her çeşit hayırlı ve güzel faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her zaman ve zeminde sadece Allah'ın rızasını gözetmeyi ifade etmektedir.⁵⁹³

Her şeyde şart olan ihlâs,⁵⁹⁴ Müslümanlara özgü bir nitelik, kalbe ait bir amel, kul ile Allah arasında bir sır ve iman ile ibadetlerin kabul olmasının şartlarından biridir. Bu itibarla Hz. Peygamber ihlâs üzerinde ısrarla durmuştur⁵⁹⁵ ve “*Din samimiyettir.*”⁵⁹⁶ buyurmuştur. Bu buyruğu ile aslında dinin ihlâs ve samimiyet üzerine kurulduğunu ve dinin bunlar olmaksızın düşünülemeyeceğini ifade etmiştir. Bununla beraber meşhur bir hadis olan “*Ameller niyetlere göredir.*”⁵⁹⁷ fetvasınca da bütün ibadetlerin özünün ve sıhhatinin ancak ihlâs ile kabule şâyan olacağını, her türlü izahtan vareste olarak ortaya koymuştur. Yine Hz. Peygamber duada ihlâslı olmayı öğütlemiş,⁵⁹⁸ kendisi de “*Yâ Rabbi! Beni sana karşı ihlâslı bir kul yap*”⁵⁹⁹ şeklinde dua etmiştir.

Hadislere baktığımız zaman ihlâs kavramı şirkten uzak doğru ve sağlam bir inanç ve riyadan arınmış samimi bir kulluğa karşılık gelir. Yani ihlâs hadislerde sağlam ve geçerli bir inancın, sahih bir kulluğun anahtarı olarak sunulmuştur.⁶⁰⁰

Aynı zamanda niyet sağlamlığı demek olan ihlâs,⁶⁰¹ kullukta esas bir ölçüdür ve hayatın her alanında ve ânında kendini gösterebilmektedir. Kullar, Allah'a karşı, diğer insanlara karşı ve hatta bir adım ötesinde kendi nefislerine karşı ihlâslı/samimi olmak suretiyle, hayatlarının değer ve anlam kazanmasına, huzurlu ve mutlu bir hayat sürmelerine imkân sağlayabileceklerdir. Çünkü kişinin Rabbiyle, diğer insanlarla ve kendisiyle barışık olması, ruhuyla bedeninin tam bir uyum içinde olmasına bağlıdır.⁶⁰² Bununla beraber ihlâs kavramı; iyi niyet, samimiyet ve söz-davranış tutarlılığını kişiye kazandırması yönünden önemli bir kavramdır. Kişi ihlâs sahibi olunduğu zaman menfaat merkezli, gösterişe yönelik ve samimiyetsiz patolojik ruh halinden kurtulur. Yani ihlâs ruhsal sağlığın ön koşuludur.⁶⁰³

⁵⁹³ Süleyman Ateş, “İhlâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXI, s. 535-536.

⁵⁹⁴ Mehmet Zahid Kotku, *Cennet Yolları*, Server Yayınları, İstanbul 2018, s. 255.

⁵⁹⁵ İsmail Karagöz, “Kur'an'da İhlas Kavramı ve Muhlis İnsanın Vasıfları”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. XXXIII, sy. 4, 1997, s. 69; Esma Sayın, “Tasavvuf Kültüründeki İhlâs Anlayışının Psikolojik ve Terapik Etkileri”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. IX, sy. 17, 2014, s. 83.

⁵⁹⁶ Müslim, “İmân”, 95.

⁵⁹⁷ Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1, “İmân”, 41, “Nikâh”, 5, “Menâkıbu'l-ensâr”, 45, “Eymân”, 23; Müslim, “İmâret”, 155; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Talâk”, 11; Tirmizî, “Fezâilü'l-cihâd”, 16; Nesâî, “Tahâret”, 60; “Talâk”, 24, “Eymân”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 26.

⁵⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 56.

⁵⁹⁹ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 25.

⁶⁰⁰ Damral Bashirov, “Tasavvufun Teşekkül Döneminde İhlas Kavramı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. XXV, sy. 50, 2022, s. 28-30.

⁶⁰¹ Kandemir vd., *Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 121.

⁶⁰² Ahmet Özdemir, “Kur'an'da İhlas”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, sy. 2, 2015, s. 164.

⁶⁰³ Sayın, “Tasavvuf Kültüründeki İhlâs Anlayışının Psikolojik ve Terapik Etkileri”, s. 69-70.

2.5.3. Tevekkül

Tevekkül, Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin bir diğer mühim özelliğidir. Tevekkül lügatte birinin işini üstüne alma, birine işini havale ederek ona güvenme mânasına gelir. Dinî bir terim olarak bir kişinin kendini Allah'a teslim etmesi, rızkında ve bütün işlerinde Allah'ı kefil bilip sadece O'na güvenmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁰⁴

Kur'ân'da ve hadislerde tevekkül, mü'minlere has bir özellik şeklinde ele alınmıştır ve mütevekkillerden övgüyle bahsedilmiştir. Bundan dolayı tevekkül İslâm'ın temel ilkeleri arasında kabul edilmiştir.⁶⁰⁵

Hz. Peygamber'in hayatında tevekkülün çok özel bir yeri vardı. Nitekim o, her ân tevekkül halindeydi. Örneğin, teheccüd namazı kılmak için geceleri kalkınca şöyle dua ederdi: *"...Allah'ım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim. Sana yöneldim..."*⁶⁰⁶ Yine evinden çıkacağı zaman şöyle derdi: *"Allah'ın adıyla Allah'a tevekkül ettim..."*⁶⁰⁷

Ayrıca Hz. Peygamber tevekkülü içeren şu duasıyla, ashâbını tevekkül duygusu içerisinde bulunmaya yönlendirmiştir: *"Bir iş için evinden çıkan kimse, Bismillâh, Allah'a inandım, O'na dayandım, O'na tevekkül ettim; güç kuvvet yalnız O'nundur derse Allah onu en hayırlı şekilde rızıklandırarak ve kötülüklerden koruyacaktır."*⁶⁰⁸

Aynı zamanda Hz. Peygamber, tevekkülün önemini pek çok hadisinde vurgulamıştır ve ashâbını tevekküle teşvik etmiştir. Nitekim yetmiş bin kişinin sorgusuz sualsiz cennette gireceğini müjdelediği hadisinde, onların özelliklerinden birinin tevekkül olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁹ Yine Allah'a gereği gibi tevekkül edenleri Allah'ın rızıklandıracağı müjdesini vermiştir.⁶¹⁰ Ayrıca *"Bir adam, Ey Allah'ın elçisi, devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim? diye sorduğu zaman, önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et."*⁶¹¹ buyurarak da tevekkülden önce tedbir almanın gerekliliğine işaret etmiştir.⁶¹²

Dinimizde önemli bir umde olan tevekkül; imanın, Müslümanlığın ve karakterin olgunluğunu gösteren alâmetlerdendir. Kişinin inanç atmosferini her zaman ve zeminde canlı tutan tevekkül, bireyin azim ve iradesini güçlendirir, kalbine kuvvet ve cesaret verir. Kişi bu yüksek enerji ve ümitle, bıkmadan usanmadan çalışır. Bununla beraber tevekkül, bireyin

⁶⁰⁴ Mustafa Çağrı, "Tevekkül", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLI, s. 1.

⁶⁰⁵ Çağrı, "Tevekkül", c. XLI, s. 1.

⁶⁰⁶ Buhârî, "Teheccüd", 1, "Daavât", 10, "Tevhîd", 8, 24, 35; Müslim, "Salâtu'l-Müsâfirin", 199; Ebû Dâvud, "Salât", 121; Nesâî, "Kıyâmu'l-Leyl", 9.

⁶⁰⁷ Tirmizî, "Daavât", 35; Ebû Dâvud, "Edeb", 112; Nesâî, "İstiâze", 30; İbn Mâce, "Duâ", 18.

⁶⁰⁸ Ebû Dâvud, "Edeb", 103; İbn Mâce, "Duâ", 18.

⁶⁰⁹ Buhârî, "Tıb", 17, 42; Müslim, "İmân", 273.

⁶¹⁰ Tirmizî, "Zühd", 33; Ayrıca bk. İbn Mâce, "Zühd", 14.

⁶¹¹ Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 60.

⁶¹² Çağrı, "Tevekkül", c. XLI, s. 1.

kaygı düzeyini azaltarak gelecek belirsizliğini teslimiyete dönüştürür. Bu yönüyle de kişinin psikolojisine sükûnet veren bir özelliği bünyesinde barındırır. Ayrıca tevekkül, bireye olumlu karakter özelliklerinin başında gelen sabır ve şükür duygusunu öğretir.⁶¹³

2.5.4. Sabır

Sabır da Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin mühim özelliklerindendir. Lügatte engellemek ve dirençli olmak anlamlarına gelen sabır kelimesi terim olarak üzüntü, sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme gibi mânalara gelir. Sabır, kişinin nefsinin telâştan, dilini şikâyetten, organlarını ise kötü davranışlardan korumasıdır. Bununla beraber sabır kişinin, başına gelen herhâlde sükûnetini muhafaza etmesi ve Allah'tan başkasına şikâyetle bulunmamasıdır.⁶¹⁴

Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin özelliği olan sabır, hadislerde geniş olarak yer almaktadır. Hz. Peygamber birçok hadisinde sabrın önemine ve faziletine değinerek ashâbını sabra teşvik etmiştir. Nitekim bir hadisinde “*Sabır ziyâdır.*”⁶¹⁵ buyurmuştur. Bu sözyle sabrın, kişinin dünya ve ahiret saadeti için kendisinde tabîi olarak var olan bir ışık olduğuna dikkat çekmiştir.⁶¹⁶ Başka bir hadisinde “*Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir nimet verilmedi.*”⁶¹⁷ buyurarak sabrın hayatın her safhasını kucakladığını, kişinin hayatını nasıl etkilediğini ortaya koymuştur.⁶¹⁸ Diğer bir hadiste Hz. Peygamber sıkıntılı durumlar başa geldiği zaman sabırlı olmayı öğütlemiştir.⁶¹⁹ Yine Hz. Peygamber “*Mü'minin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böylesi bir özellik sadece mü'minde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur.*”⁶²⁰ buyurmuştur. Bu sözyle de mü'minin imrenilecek durumuna, onun her zaman ve zeminde mutlu olduğuna ve hayır üzere bulunduğu dikkat çekmekte, dolayısıyla Müslümanları şükür ve sabra davet etmektedir. Ayrıca bu sözyle karakteri inşa olmuş kâmil Müslümana hayat imtihanında güçlü ve mutlu olmanın yollarını göstermiştir.⁶²¹ Bununla beraber Hz. Peygamber birçok hadisinde sabrın

⁶¹³ Nurullah Agitoğlu, Allah'a Dayanmanın İnsan Hayatına Yansıması: Tevekkül ile İlgili Bazı Hadisler Üzerine, *1. Uluslararası Hasankeyf Bilimsel Çalışmalar Kongresi*, 06-07 Kasım 2021 Batman, s. 321-326; İ. Hakkı Şen, Peygamberimizin Tevekkül Anlayışı, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, sy. Hicret özel sayısı, 1981, s. 173.

⁶¹⁴ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXV, s. 337.

⁶¹⁵ Müslim, “Tahâret”, 1; Tirmizî, “Daavât”, 85.

⁶¹⁶ Kandemir vd., *Riyâzü's Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 260.

⁶¹⁷ Buhârî, “Zekât”, 50; “Rikak”, 20; Müslim, “Zekât”, 124.

⁶¹⁸ Kandemir vd., *Riyâzü's Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 265.

⁶¹⁹ Buhârî, “Cihâd”, 112; Müslim, “Cihâd”, 20.

⁶²⁰ Müslim, “Zühd”, 64.

⁶²¹ Kandemir vd., *Riyâzü's Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 268-269.

sonunun cennet olduğunu müjdelemiştir ve bu müjdesiyle de inananları sabra teşvik etmiştir.⁶²²

İmanın güçlülüğünün dünyadaki bir yansıması olan sabır,⁶²³ ahlâk ile ilişkili bir kavram olup kişinin ahlâkî açıdan kemâlatını ortaya koyan bir özelliktir.⁶²⁴ Bir başka ifadeyle karakter inşasının en mühim özelliklerindendir. Ahlâkî faziletlere kaynaklık etmesi dolayısıyla sabrın ahlâkî, bireysel ve ruhsal yönden pek çok faydaları bulunmaktadır.⁶²⁵ Örneğin sabır kişinin karakteri üzerindeki olumlu etkisiyle kişiyi başarıya götürür.⁶²⁶ Yani insanın yaptığı her faaliyette başarıyı elde edebilmesi için sabretmesi gerekmektedir. Sabır, başarının ilk şartıdır.⁶²⁷ Yine sabır nefsi olgunlaştırır.⁶²⁸ Olgunlaşan nefis acılara, sıkıntılara, musibetlere ve derlere tahammül gösterir. Sonuçta mutluluğun lezzetini tadar.⁶²⁹ Aynı zamanda sabır, ilahi emre ittibâ manası taşıdığından Allah'ın sevgisini kazanmak için bir vesiledir.⁶³⁰ Nitekim “*Allah sabredenleri sever.*”⁶³¹ âyeti bu gerçeğe işaret etmektedir.

H. Peygamber'in inşa ettiği bu özelliğin en somut örneğini de Ümmü Süleym'de (r.anhâ.) görmekteyiz. Nitekim o, çocuğunun ölüm olayı karşında son derece sabırlı davranmıştır. Bu tavır dolayısıyla da H. Peygamber'in duasına mazhar olmuştur.⁶³²

2.5.5. Şükür

H. Peygamber'in inşa ettiği karakterin bir diğer mühim özelliği de şükürdür. Lügatte “yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek; minnettarlık” anlamındaki şükür, terim olarak “Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma” şeklinde tanımlanmıştır.⁶³³

⁶²² Buhârî, “Rikak”, 6; Buhârî, “Merdâ”, 7. Ayrıca bk. Tirmizî, “Zühd”, 58; Mebrure Doğan, “Dinlerde ve İslâm Kültüründe Sabır”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, 2014, s. 114-115.

⁶²³ Recep Önal, “Kur'an'da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavrı Olarak Sabır”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, sy. 2, 2008, s. 439.

⁶²⁴ Hasan Bulut, “Kur'an Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, 2020, s. 339.

⁶²⁵ Önal, “Kur'an'da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavrı Olarak Sabır”, s. 466.

⁶²⁶ Mahmut Öztürk, “Bir Nebvi Duruş Olarak Sabır”, *II. Uluslararası Eyyüb Peygamber Sabır Günleri Sempozyumu Bildiriler ve Makaleler*, 21-22 Nisan 2016, s. 220.

⁶²⁷ İsmail Karagöz, “Kur'an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. XXXVIII, sy. 1, 2002, s. 22.

⁶²⁸ İhsan Soysaldı, “Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, 1997, s. 111.

⁶²⁹ Nevzat Tarhan, “Stres ve Sabır”, *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. I, sy. 5, 1998, s. 44-46.

⁶³⁰ Öztürk, “Bir Nebvi Duruş Olarak Sabır”, s. 220.

⁶³¹ Âl-i İmrân 3/146.

⁶³² Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 107.

⁶³³ Mustafa Çağrı, “Şükür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 259.

Şükürün; dilin şükürü, kalbin şükürü ve bedeninin şükürü olmak üzere üç çeşidi bulunmaktadır.⁶³⁴ Nimetleri asıl verenin Allah olduğunu bilmek kalbin şükürü, Allah'ın verdiği nimetleri zikrederek O'na hamdetmek dilin şükürü, Allah'ın yasaklarından kaçınıp emirlerini tutmak ise bedeninin şükürüdür.⁶³⁵

Hadislerde şükür kavramı; kişilerin birbirine teşekkür etmesi, kulun Allah'a verdiği nimetlerden dolayı minnettar olması, Allah'ın kullarının şükretmesine karşılık vermesi ve iyiliklerini ödüllendirmesi mânasında geçmektedir.⁶³⁶

H. Peygamber'in inşa ettiği karakterin özelliği olan şükür, hadislerde geniş olarak yer almaktadır. H. Peygamber birçok hadisinde şükürün önemine ve faziletine değinmiştir. Âdeti bu hadisleriyle şükürün kişide karakter haline gelmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Nitekim bir hadisinde “Allah’a şükretmeyen insanlara teşekkür etmez, insanlara teşekkür etmeyen Allah’a şükretmez”⁶³⁷ buyurmuştur. Başka bir hadisinde de “Yemek yiyip şükreden oruç tutup sabreden gibidir.”⁶³⁸ buyurmuştur.

Şükür, ahlâkî kavramların en önemlilerinden olup ahlâkî açıdan olgunluğu gösteren bir karakter özelliğidir.⁶³⁹ Bu özelliğin dünyevî ve uhrevî yönden pek çok faydaları bulunmaktadır. Örneğin şükür nimetin artmasına vesile olur. Nitekim Allah “Andolsun ki, şükrederseniz sizin için nimetlerimi arttırırım.”⁶⁴⁰ buyurmuştur. Yine hayatın her alanında şükür kendilerine ilke edinenler, psikolojik bir rahatlık içerisinde mutludurlar. Bununla beraber şükreden insanlar, ahirette kendileri için hazırlanan sonsuz nimetlere mükâfat olarak mazhar olacaklardır.⁶⁴¹

Bu karakter özelliğinin en somut örneği H. Peygamberdir. Nitekim O, geceleri kalkar ve ayakları şişinceye kadar ibadet ederdi. H. Âişe (r.anhâ) kendisine: “Yâ Resûlallah! Senin geçmiş ve gelecek bütün hataların bağışlandığı halde niye böyle kendini yoruyorsun? deyince, Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı?”⁶⁴² diye hitap etmiştir.

H. Peygamber'in inşa ettiği bu özelliğin sahâbede en somut örneği ise Ebu Saîd el-Hudrî'dir. (r.a.) Nitekim o açlıktan karnına taş bağlamamak zorunda da kalsa kimseden bir şey istememiş her haline şükretmiştir.⁶⁴³

⁶³⁴ Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk-3*, Server Yayınları, İstanbul 2017, s. 64.

⁶³⁵ Soysaldı, “Tasavvufî Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, s. 108.

⁶³⁶ Çağrı, “Şükür”, c. XXXIX, s. 260.

⁶³⁷ Tirmizî, “Birr”, 35.

⁶³⁸ Buhârî, “Et'ime”, 56.

⁶³⁹ Bulut, “Kur'an Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi”, s. 338.

⁶⁴⁰ İbrahim 14/7.

⁶⁴¹ Bulut, “Kur'an Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi”, s. 349.

⁶⁴² Buhârî, “Teheccüd”, 6, “Rikak”, 20; Müslim, “Münâfikîn”, 79-81. Ayrıca bk. Tirmizî, “Salât”, 187; Nesâî, “Kıyâmü'l-leyl”, 17; İbn Mâce, “İkâmet”, 200.

⁶⁴³ Kandemir vd., *Riyâzû's Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 209.

2.5.6. Dostluk/Kardeşlik

Dostluk/Kardeşlik Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin en mühim özelliklerindendir. Hz. Peygamber kardeşliğin önemini birçok hadisinde vurgulamış ve ashâbını kardeşliğe teşvik etmiştir. Nitekim bir hadisinde *“Birbirinizle alâkayı kesmeyin! ... Birbirinize kin tutmayın! Haset etmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!”*⁶⁴⁴, *“Allah'ın (c.c.) size emrettiği gibi kardeşler olun.”*⁶⁴⁵ buyurmuştur. Başka bir hadisinde *“Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona hiyânet etmez, yalan söylemez ve yardımı terk etmez. Her müslümanın, diğer müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır... Bir kimseye şer olarak müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi yeter.”*⁶⁴⁶ buyurmuş ve yine *“Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim bir müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter.”*⁶⁴⁷ buyurmuştur.

Bir başka yönüyle kardeşliğe bakacak olursak Hz. Peygamber *“Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe (kâmil manada) iman etmiş olmaz.”*⁶⁴⁸ buyurmuş ve yine *“Mü'minler birbirlerini sevmeye, birbirlerine karşı sevgi ve merhamet göstermeye tek bir beden gibidir. O bedenin bir organı acı çektiği zaman, bedenin diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateş çekerler.”*⁶⁴⁹ buyurmuştur. Bu sözleriyle kardeşliğin ne denli kıymetli olduğuna dikkat çekmiştir.

Aynı zamanda Hz. Peygamber kardeşliğin mükâfatını şu hadisiyle vurgulamıştır: *“Allah Teâlâ; Benim rızam uğrunda birbirlerini sevenler için peygamberlerin ve şehidlerin bile imreneceği nurdan minberler vardır, buyurmuştur.”*⁶⁵⁰ Ayrıca Hz. Peygamber kardeşler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiğini de şu sözleriyle açıklamıştır: *“Biriniz kardeşine sevgi duyduğunda bu sevgisini ona bildirsin.”*⁶⁵¹, *“Din kardeşini güler yüzle karşılayan bile olsa hiçbir iyiliği küçük görme!”*⁶⁵², *“Müslümanın din kardeşine üç günden fazla küs durması helâl olmaz.”*⁶⁵³, *“Kardeşinle tartışmaya girme, onunla (kırıcı bir şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme.”*⁶⁵⁴, *“Kardeşi özür dilediği halde özrünü kabul etmeyen*

⁶⁴⁴ Müslim, “Birr”, 30.

⁶⁴⁵ İbn Mâce, “Et'ime”, 1.

⁶⁴⁶ Tirmizî, “Birr”, 18; Tirmizî bu hadis hakkında “hasen-sahih hadis” değerlendirmesini yapmıştır.

⁶⁴⁷ Buhârî, “Mezâlim”, 3; Müslim, “Birr”, 58; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 38, 60; Tirmizî, “Hudûd”, 3, “Birr”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁶⁴⁸ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 59.

⁶⁴⁹ Müslim, “Birr”, 66.

⁶⁵⁰ Tirmizî, “Zühd”, 53; Tirmizî bu hadis hakkında “hasen hadis” değerlendirmesini yapmıştır.

⁶⁵¹ Tirmizî, “Zühd”, 53.

⁶⁵² Müslim, “Birr”, 144.

⁶⁵³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 47.

⁶⁵⁴ Tirmizî, “Birr”, 58.

kişiy e onun hatası gibi hata yazılır.”⁶⁵⁵, “Müslüman kardeşini hakir görmesi kişiy e kötülük olarak yeter.”⁶⁵⁶, “Biriniz kardeşinde beğendiği bir şey gördüğünde, ona bereketli olması için dua etsin.”⁶⁵⁷, “Kardeşinin başına gelen bir şeye sevinip gülme. Sonra Allah ona merhamet edip seni (o şeyle) imtihan eder.”⁶⁵⁸

H. Peygamber’in inşa ettiğı karakterin önemli bir özelliğı olan kardeşlik duygusu birlikte hareket etmeyi, yakınlaşmayı ve kaynaşmayı sağlamada büyük ölçüde etkilidir. Nitekim bu özelliğ in en somut örneğı olan muhacirlerle ensar arasındaki kardeşlik tesisi, kabilecilik duygularını aşarak aynı inanç etrafında iki şehir insanının yakınlaşmasını ve kaynaşmasını sağlamıştır. Ayrıca ensar ve muhacir arasında oluşan kardeşlik sayesinde olumlu duygu ve davranışlar da gelişmiştir.⁶⁵⁹

Kardeşlik, insanlar arasında ülfetin ve muhabbetin meydana gelmesinin en başta gelen sebeplerinden biridir.⁶⁶⁰ Müslümanların Allah yolunda kardeş olması ve birbirlerini sadece Allah için sevmesi, Allah’a yakınlaştıracak amellerin en üstünü ve en faziletlisidir. Bununla beraber âdet tarzındaki ibadetlerden kazanılan faydaların en hoşudur. Kişi kardeşliğ in haklarını tam olarak yerine getirmekle Allah’a yaklaşır ve kardeşlik haklarına riayet etmekle yüce derecelere ulaşır.⁶⁶¹

Aynı zamanda iman sayesinde inşa edilen kardeşlik, kişinin huzur ve mutluluğunu sağlar. Ruh sağlığını korur ve toplumsal bütünleşmeye de yardımcı olur. Ayrıca kardeşlik duygusu kişinin yalnızlık duygusundan kurtuluşuna yardımcı olur. Buna bağı olarak da kişinin ruh sağlığı olumlu yönde etkilenir.⁶⁶² Son olarak kardeşlik duygusu hased, kin ve öfke gibi olumsuz karakter özelliklerinden insanı koruduğunu ifade edebiliriz.⁶⁶³

2.5.7. Doğru sözlülük (Sıdk)

Doğru sözlülük H. Peygamber’in inşa ettiğı karakterin en mühim özelliklerindendir. İslâmî literatürde hakikati konuşmak, dürüst ve güvenilir olmak, sözüne sadâkat göstermek anlamında masdar; güvenilirlik, gerçek söz, doğruluk ve dürüstlük anlamında isim olarak

⁶⁵⁵ İbn Mâce, “Edeb”, 23.

⁶⁵⁶ Müslim, “Birr”, 32.

⁶⁵⁷ İbn Mâce, “Tıb”, 32.

⁶⁵⁸ Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme”, 54.

⁶⁵⁹ H. M. Naci Kula, “Hucurat Suresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, *Ekev Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler-*, c. I, sy. 2, 1998, s. 53.

⁶⁶⁰ Adem Dölek, “Ayrımcılığa ve Şiddete Karşı Kardeşlik”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku” Sempozyumu (21-22 Nisan 2012)*, 2013, s. 548.

⁶⁶¹ Mahmud Es’ad Coşan, *İslâm’da Dostluk ve Kardeşlik Adabı*, Server Yayınları, İstanbul 2017, s. 10.

⁶⁶² Kula, “Hucurat Suresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, s. 51-52.

⁶⁶³ Kula, “Hucurat Suresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, s. 56.

kullanılır.⁶⁶⁴ Kısaca ifade edecek olursak sıdk kişinin sözünde ve özünde doğru olması demektir.⁶⁶⁵

Hadislerde sıdk kelimesi ve çeşitli türevleri bolca geçmektedir. Bazı hadis mecmualarında da sıdk konusuna özel bablar bulunmaktadır.⁶⁶⁶

Mü'minlerin ayırt edici özelliği olan doğruluk ahlâkın temelidir. Çoğu fazilet de doğruluktan neşet etmektedir.⁶⁶⁷ Bu sebeple Hz. Peygamber'in hayatında doğru sözlülüğün ayrı bir yeri vardır. Nitekim *"Aranızda Allah'tan en çok korkan, en doğru olan benim"*⁶⁶⁸ buyurmuştur. Yine bazı hadislerde Hz. Peygamber *"sâdık ve masdûk"*⁶⁶⁹ (doğru olan ve doğruluğu herkes tarafından kabul edilen) şeklinde nitelenmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in şu öğüdü doğruluğa verdiği önemi göstermektedir: *"Size doğruluğu öğütlerim; çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğruluğu şîâr edinen kimse Allah katında siddik diye yazılır. Yalan söylemekten sizi menederim; çünkü yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye nihayet Allah katında kezzâb diye yazılır."*⁶⁷⁰ Yine Hz. Peygamber *"Şüpheliyi bırak, şüphe vermeyene bak. Zira gönül, doğrudan huzur, yalandan kuşku duyar."*⁶⁷¹ sözüyle doğruluğun huzur kaynağı, yalancılığın ise kuşku ve huzursuzluk kaynağı olduğuna vurgu yapmıştır. Aynı zamanda *"Dürüst tüccar; peygamberler, siddiklar ve şehitlerle beraberdir."*⁶⁷² sözüyle doğru sözlülüğün hayatın her ânında olması gerektiğine işaret etmiştir. Diğer taraftan üç kişinin mağarada sıkışıp kaldığı zamanki durumlarını anlattığı uzun hadisinde, sıkıntılı ve zor durumlarında insanları doğruluklarının ve samimiyetlerinin kurtarabileceğini bildirmiştir.⁶⁷³ Nitekim insana yakışan da doğruluktur. Bütün selamet, saadet, nimet ve devlet hep doğruluktadır. Doğru sözlülük insanı cennete götürür. Cennet de doğruların mekânıdır. Allah'ın rızası doğruluktadır.⁶⁷⁴

Hz. Peygamber'in inşa ettiği bu özelliğin en meşhur örneği olarak Hz. Ebû Bekir'i zikredebiliriz. Nitekim onun lakabı Sıddîk'tır. Bu lakap kendisine bizzat Hz. Peygamber tarafından verilmiştir.⁶⁷⁵ Bu özelliğin en somut örneğini de Ka'b b. Mâlik (r.a.), Mürâre b.

⁶⁶⁴ Mustafa Çağrı, "Sıdk", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVII, s. 98.

⁶⁶⁵ Kandemir vd., *Riyâzû's Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 353.

⁶⁶⁶ Buhârî, "Edeb", 69; Tirmizî, "Birr", 46; Ayrıca Kütüb-i Tis'a olarak bilinen hadîs külliyyâtının; Kitâbü'z-Zekât, Kitâbü's-Sadakât, Kitâbü't-Ticârât, Kitâbü'l-Edeb, Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla, Kitâbü'z-Zühd bölümleri, sıdk kavramının anlam sahasıyla ilgili hadisleri bolca içermektedir.

⁶⁶⁷ Özdemir, *Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur'an'da Birey ve Karakter Eğitimi*, s. 120.

⁶⁶⁸ Buhârî, "İ'tisâm", 27.

⁶⁶⁹ Buhârî, "Enbiyâ", 1; "Kader", 1.

⁶⁷⁰ Buhârî, "Edeb", 69; Müslim, "Birr", 103-105; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 80; Tirmizî, "Birr", 46; İbn Mâce, "Mukaddime", 7, "Duâ", 5.

⁶⁷¹ Tirmizî, "Kıyâmet", 60.

⁶⁷² Tirmizî, "Büyü", 4; İbn Mâce, "Ticârât", 1.

⁶⁷³ Buhârî, "Enbiyâ", 53.

⁶⁷⁴ Mehmet Zahid Kotku, *Hadislerle Nasihatler-1*, Server Yayınları, İstanbul 2018, s. 21.

⁶⁷⁵ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 101-102.

Rabîa (r.a.) ve Hilâl b. Ümeyye'de (r.a) görmekteyiz. Onlar, Tebük Seferi'ne hiçbir mazeretleri yokken katılmayan, fakat münafıkların yaptığı gibi Hz. Peygamber'e çeşitli yalanlarla bahane uydurmayan üç seçkin sahâbîdir.⁶⁷⁶ Doğru sözlü olmaları dolayısıyla da Allah'ın affına mazhar olmuşlardır.⁶⁷⁷ Diğer bir örnek olarak Ebû Ze'r'i (r.a.) zikredebiliriz. Nitekim Hz. Peygamber onun hakkında, *"Ebu Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur."*⁶⁷⁸ buyurmuştur.

2.5.8. Cömertlik

Cömertlik de Hz. Peygamber'in inşa ettiği karakterin en önemli özelliklerinden biridir. Bu kavram literatürde genellikle cûd, sehâ ve sehâvet terimleriyle ifade edilir. Hadislerde sehâ, sehâvet ve cûd kelimelerinin yanı sıra infak, îsâr, i'tâ, it'âm, ikram, bezl ve ihsan gibi fiiller de cömertliği ifade sadedinde geçmektedir.⁶⁷⁹

Cömertlik kişinin kazanması gereken özelliklerin başında gelir.⁶⁸⁰ Bundan dolayı Hz. Peygamber'in hayatında cömertliğin ayrı bir yeri vardır. Nitekim o insanların en cömerti idi.⁶⁸¹ Bununla beraber kendisine ihtiyacını arz eden hiçbir kimseyi de geri çevirmemiştir.⁶⁸² Ayrıca Hz. Peygamber cömertliğin önemini pek çok hadisinde vurgulamıştır ve ashâbını cömertliğe teşvik etmiştir. Nitekim bir hadisinde *"Allah cömerttir ve cömertliği sever"*⁶⁸³ buyurmuştur. Diğer bir hadisinde de *"Cimri ile cömerdin durumu, göğüsleri ile köprücük kemikleri arasına zırh giyinmiş iki kişinin durumuna benzer. Cömert, sadaka verdikçe, üzerindeki zırh genişler, uzar, ayak parmaklarını örter ve ayak izlerini siler. Cimri ise, bir şey vermek istediğinde zırhın halkaları birbirine iyice geçer, onu sıkıştırır; genişletmek için ne kadar çalışsa da başaramaz."*⁶⁸⁴ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber *"Her gün iki melek iner. Bunlardan biri: Allah'ım! Malını verene yenisini ver! diye dua eder. Diğeri de: Allah'ım! Cimrilik edenin malını yok et! diye beddua eder."*⁶⁸⁵ buyurmuştur. Bunlarla beraber *"Yarım hurma ile de olsa cehennemden korunun!"*⁶⁸⁶, *"Ey âdemoğlu! infak et ki, sana da infak olunsun!"*⁶⁸⁷, *"İnfak et sayıp durma, Allah da sana karşı nimetini sayıp*

⁶⁷⁶ Buhârî, "Megâzî", 79; Müslim, "Tevbe", 53.

⁶⁷⁷ Tevbe 9/117-119.

⁶⁷⁸ Tirmizî, "Menâkıb", 35.

⁶⁷⁹ Mustafa Çağrı, "Cömertlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VIII, s. 72.

⁶⁸⁰ M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Âdâb-ı Muâşeret*, Server Yayınları, İstanbul 2021, s. 457.

⁶⁸¹ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 5, "Savm", 7, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fezâ'il", 48, 50.

⁶⁸² Buhârî, "Edeb", 39; Müslim, "Fezâ'il", 56, 57.

⁶⁸³ Tirmizî, "Edeb", 41.

⁶⁸⁴ Buhârî, "Cihâd", 89, "Zekât", 28, "Talâk", 24; "Libâs", 9; Müslim, "Zekât", 76-77; Ayrıca bk. Nesâî, "Zekât", 61.

⁶⁸⁵ Buhârî, "Zekât", 27; Müslim, "Zekât", 57.

⁶⁸⁶ Buhârî, "Zekât", 9, 10, "Menâkıb", 25, "Rikak", 49, 51, "Edeb", 34, "Tevhîd", 36; Müslim, "Zekât", 66-68; Ayrıca bk. Tirmizî, "Kıyâmet", 1, "Züh'd", 37; Nesâî, "Zekât", 63, 64; İbn Mâce, "Zekât", 28.

⁶⁸⁷ Buhârî, "Nefekât", 1; "Tevhid", 35; Müslim, "Zekât", 36, 37; Ayrıca bk. İbn Mâce, "Keffârât", 15.

esirger. Paranı çömlekte saklama, Allah da senden saklar.”⁶⁸⁸ buyruklarıyla iyiliklerin karşılıksız kalmayacağını⁶⁸⁹ ve cömertliğin ne denli kıymetli olduğunu ortaya koymuştur.

Cömertlik, kişinin psiko-sosyal gelişiminde etkili olup sosyal ilişkilerini güçlendirir ve geliştirir. Cömertliğin bir toplumda yüceltilmesi; hastalar, zayıflar, yaşlılar gibi kendilerine yetemeyen kişilere bir ümit olup onları hayata bağlar. Ayrıca cömertlik, cömertlik edilen kişide olumlu kalıcı izler bırakır.⁶⁹⁰ Bunun zıddı olan cimrilik ise toplumların yıkılmasının başlıca sebeplerindendir.⁶⁹¹

Hz. Peygamber’in inşa ettiği bu özelliğin en somut örneklerinden biri Hz. Ebû Bekir’dir. Nitekim o varlığını Allah yolunda sarf edip eski kıyafetler giydiği için zü’l-hilâl lakabıyla anılmıştır.⁶⁹² Diğer bir örnek olarak Hz. Osman’ı zikredebiliriz. Nitekim o, içme suyu sıkıntısı yaşandığı zamanda Rûme Kuyusu’nu vakfetmiştir. Yine Tebük Seferi hazırlıklarında en çok yardımı o yapmıştır. Bununla beraber bir kıtlık sırasında yüklü miktardaki kervan malının tamamını fakir Müslümanlara dağıtmıştır. Ayrıca alacağı borçları bağışlamış ve akrabalarına malından çokça yardım yapmıştır. Bütün bunlar onun cömertlik duygusunu açıkça göstermektedir.⁶⁹³

2.5.9. Hayırlı İşlere Koşmak

Hayırlı işlerde koşmak Hz. Peygamber’in inşa ettiği karakterin bir diğer mühim özelliğidir. Müslüman, hizmet ve hayır adamıdır, iyilik severdir. Nitekim iyilik yarışı da en büyük ve kârlı yarıştır. Bu yarışın sonucu da cennettir.⁶⁹⁴

Hz. Peygamber hayırlı işlere koşmanın önemini birçok hadisinde vurgulamıştır ve ashâbını hayırda yarışmaya teşvik etmiştir. Nitekim bir hadisinde “*Yararlı işler görmekte acele ediniz.*”⁶⁹⁵ buyurmuştur. Başka bir hadisinde de kendisine hangi sadakanın sevabı daha büyüktür diye soran bir adama “*Güçlüyken, sağlıklıyken, cimriliğin üzerinde, fakir düşmekten endişe etmekteyken, daha çok zengin olmayı hayal ederken verdiği sadakanın sevabı daha büyüktür.*”⁶⁹⁶ buyurarak hayır işlerinde acele etmeyi ve işi yarınlara bırakmamayı⁶⁹⁷ tavsiye etmiştir.

⁶⁸⁸ Müslim, “Zekât”, 88; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Zekât”, 46; Tirmizî, “Birr”, 40; Nesâî, “Zekât”, 62.

⁶⁸⁹ Rahman 55/60.

⁶⁹⁰ İsa Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü’min İnsanın Kişilik Özellikleri*, (yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 136.

⁶⁹¹ Mehmet Zahid Kotku, *Haklar ve Vazifeler*, Server Yayınları, İstanbul 2017, s. 41.

⁶⁹² Fayda, “Ebû Bekir”, c. X, s. 101.

⁶⁹³ İsmail Yiğit, “Osman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIII, s. 442.

⁶⁹⁴ Kandemir vd., *Riyâzü’s Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 475-476.

⁶⁹⁵ Müslim, “İmân”, 186; Ayrıca bk. Tirmizî, “Fiten”, 30, “Zühd”, 3; İbn Mâce, “İkâme”, 78.

⁶⁹⁶ Buhârî, “Zekât”, 11, “Vasâyâ”, 17; Müslim, “Zekât”, 92.

⁶⁹⁷ Kandemir vd., *Riyâzü’s Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, s. 486.

Aynı zamanda Hz. Peygamber “Uhud Savaşı’ndayken eline bir kılıç alıp: *Bunu benden kim almak ister? diye sordu. Mücahidler ellerini uzatıp: Ben, ben diye cevap verdiler. Hz. Peygamber bu defa: Hakkını vermek şartıyla onu kim alır? buyurdu. Bunun üzerine hemen herkes duraksadı; fakat Ebû Dücâne (r.a.): Hakkını vermek şartıyla ben alıyorum! dedi, aldı ve kılıçla müşriklerin kellelerini ikiye ayırdı.*”⁶⁹⁸ Bu rivayet bize Hz. Peygamber’in inşa ettiği karakterin özelliklerinden olan hayırlı işlere koşmanın somut bir örneğini göstermektedir. Yine şu rivayet de hayırlı işlere koşmanın somut bir örneğidir: “*Hz. Peygamber, Uhud Savaşı’nda kendisine eğer öldürülürsem, nerede olurum? diye soran bir adama cennette olursun cevabını verdi. Bunun üzerine adam, elindeki hurmaları fırlatıp attı; savaşa daldı ve şehid düşünceye kadar savaştı.*”⁶⁹⁹

2.5.10. Allah’ın Emirlerine Uymada Ölçülü Olmak

Allah’ın emirlerine uymada ölçülü olmak da Hz. Peygamber’in inşa ettiği karakterin en önemli özelliklerinden biridir. Ölçülülük, itidal içinde olmak ve mutedil davranışlar sergilemektir.⁷⁰⁰ Hz. Peygamber bu hususa çok önem vermiştir. Nitekim bir hadisinde “*Din kolaylıktan ibarettir.*”⁷⁰¹ buyurmuştur. Bir başka hadisinde de “*Allah beni zorlaştıracı ve şaşırtıcı değil, öğretici ve kolaylaştıracı olarak gönderdi*”⁷⁰² buyurmuştur.

Hz. Peygamber Allah’ın emirlerine uymada ölçülü olmanın önemini birçok hadisinde vurgulamıştır ve ashâbını bu çerçevede yaşamaya teşvik etmiştir. Nitekim Âişe’nin (r.anhâ) bildirdiğine göre, “*Bir kadınla birlikte otururlarken, yanlarına Hz. Peygamber girdi ve: Bu kadın kim? diye sordu. Âişe (r.anhâ): Bu filan hanımdır, dedikten sonra, onun çok namaz kıldığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Bütün bunları sayıp dökmeyi bırak; gücünüzün yettiği nisbette ibadet etmeniz size yeter. Allah’a yemin ederim ki, siz bıkip usanmadıkça, Allah bıkip usanmaz buyurdu. Hz. Peygamber’in en çok sevdiği ibadet, sahibinin devamlı yaptığı idi.*”⁷⁰³ Başka bir hadisinde de “*Söz ve davranışlarında ileri gidip haddi aşanlar helâk oldular.*”⁷⁰⁴ buyurmuştur. Yine “*Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer. O halde, orta yolu tutunuz, en iyiyi yapmaya çalışınız, o zaman size müjdeler olsun; günün başlangıcından, sonundan ve bir miktar da geceden faydalanınız.*”⁷⁰⁵ buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber kendi yaptığı ibadetleri azımsayıp; ömür boyu

⁶⁹⁸ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 128.

⁶⁹⁹ Buhârî, “Megâzî”, 17; Müslim, “İmâre”, 143; Ayrıca bk. Nesâî, “Cihâd”, 31.

⁷⁰⁰ Cafer Sadık Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlâki Erdemler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 121.

⁷⁰¹ Buhârî, “İmân”, 29.

⁷⁰² Müslim, “Talak”, 29.

⁷⁰³ Buhârî, “İmân”, 32, “Teheccüd”, 18; Müslim, “Müsâfirîn”, 221.

⁷⁰⁴ Müslim, “İlim”, 7; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5.

⁷⁰⁵ Buhârî, “İmân”, 29; Ayrıca bk. Nesâî, “İmân”, 28.

uymaksızın namaz kılacağım, oruç tutacağım, evlenmeyeceğim diyen sahâbeden üç kişiye *“Sizi uyarıyorum! Allah’a yemin ederim ki, ben sizin Allah’tan en çok korkanınız ve O’na en saygılı olanınızım. Fakat ben bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyor hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir”*⁷⁰⁶ buyurmuştur. Bu sözü de bize bu konuda somut bir örnek sunmaktadır.

Son olarak Ebû Hanzala’dan (r.a.) gelen şu rivayette Allah’ın emirlerine uymada ölçülü olmanın önemini ortaya koymaktadır: Ebû Hanzala, Hz. Peygamber’e ben münafık oldum. Senin yanında bulunurken, bize cennet ve cehennemi anlatıyorsun; sanki onları gözümüzle görüyor gibi oluyoruz. Senin yanından ayrılıp ailemizin yanına ve işimizin başına dönünce, çoğunu unutuyoruz deyince, *“Hz. Peygamber: ‘Nefsimi gücü ve kudretiyle elinde bulunduran Allah’a yemin ederim ki, şayet siz, benim yanımda bulunduğunuz hâl üzere devam edip zikir üzere olabilseydiniz, yataklarınızda ve yollarınızda melekler sizinle musafaha ederlerdi. Fakat ey Hanzala, bir saatinizi ibadete, bir saatinizi de dünya işlerinize ayırınız’* buyurdu ve bu sözünü üç defa tekrarladı.”⁷⁰⁷

⁷⁰⁶ Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5; Ayrıca bk. Nesâî, “Nikâh”, 4.

⁷⁰⁷ Müslim, “Tevbe”, 12-13; Ayrıca bk. Tirmizî, “Kıyâmet”, 59.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'den sonra, dinin ikinci kaynağı olma özelliğini taşıyan sünnet, teorik olmaktan ziyade, pratik bir nitelik arz eder. Hz. Peygamber'in gerek nebevi gerekse de beşer vasfıyla, hayatı bir bütün olarak telakkî ettiğinden dolayı hayatın içerisinde bizzat aktif rol almış ve mümtaz niteliğinde pek çok düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Böylece de sünnet, bireylerin yaşamlarına, karakterlerine nüfuz edebilen ve onlara şekil verebilen özelliği ile bir karakter inşa etmiştir. Dolayısıyla sünnet, sadece bir tarihî veri olarak kalmamış, hayata ve sonrasına dair bir telakkî biçimi, bir duruş tarzı teşkil etmiştir.

Hız. Peygamber ilahi inşaya direkt olarak mazhar olan ve aynı zamanda vahyin hedefleri doğrultusunda bireysel ve toplumsal karakteri inşa eden örnek bir şahsiyettir. Hız. Peygamber karakter dünyasının taşıdığı zafiyetleri ıslah; erdemleri ise inşa etmesi için ashâba rehberlik etmiştir. Nitekim, Hız. Peygamber'in karakter inşasına insanın duyduğu ihtiyaç izahtan varestedir.

Karakter inşasının asıl gayesi kişinin ahlâkî davranışlarını geliştirip, kemale erdirmektir. Bu gaye doğrultusunda Hız. Peygamber karakter inşa ederken öğretim/ ta'lîm metodunu, tedricîlik metodunu, kıssa ve geçmiş ümmetlerden haberlerle eğitim metodunu, yaparak-yaşayarak öğrenme metodunu, terğib ve terhib metodunu ve vaaz ve öğüt ile eğitim metodunu kullanmıştır.

Aynı zamanda Hız. Peygamber karakter inşa ederken genellikle kolaydan zora, asıldan teferruata, basitten bileşiğe ve peyderpey hazmettirme yolunu izlemiştir. Öğreteceği konuları; kolaylık gösterip soğutmadan, usandırmadan, tatlılıkla, hikmet ve öğüt ile, doğruyu ve güzeli gösterip yumuşak söz söyleyerek öğretmiştir. Zor ve anlaşılması güç olan konularda ise önce daha kolay, açık ve anlaşılır konular üzerinden eğitim yapmıştır.

İnsanın ana hatlarıyla üç boyutu bulunmaktadır: Aklî, kalbî ve amelî. İnsan aklî yönden tedebbür, taakkul ve tefekkür eder, delil getirir, istidlâl yöntemini kullanır; kalbî yönden sevinir, üzölür, ümitlenir, haşyet duyar; amelî yönden ise aklının ve kalbinin yönlendirmesiyle olumlu veya olumsuz bazı davranışlar ortaya koyar. Beyin düşünmenin merkezi, kalp duygunun merkezi, organlar ise davranışların merkezi olarak kabul edilmektedir.

Akıl ve kalp davranışa, dolayısıyla da karaktere etki eden iki temel unsurdur. Akılda ve kalpte meydana gelen olumlu bir durum karakteri ve davranışları olumlu etkiler. Bunun aksine herhangi bir olumsuzluğun hâkim olması da karaktere ve davranışlara olumsuz tesir eder. Bundan dolayı sünnetin hedefi akıl ve kalp inşasını birlikte gerçekleştirmektir. Nitekim,

Hız. Peygamber tefekkür metoduyla aklı; iyi duyguları inşa, kötü duyguları ıslah ve duygular arası kurduğu denge ile de kalbi inşa etmiştir.

Karakter inşasının merhalelerinin ilki, aklın inşasıdır. Akıl insanı insan yapan, kişinin her çeşit aksiyonlarına anlam kazandıran, ilâhî emir ve yasaklar karşısında kişiyi yükümlülük ve sorumluluk sahibi yapan ve her türlü faaliyetinde doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ve iyiyi kötünden ayırmasına yardımcı olan bir güçtür. Bunun yanı sıra akıl; olumsuz davranışların, yanlış fikirlerin, kötü alışkanlıkların ve nefsin kontrol altına alınıp zapturapt edilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Bu itibarla da akıl insanı cehalet, ahmaklık ve delilik gibi olumsuz durumlardan korur. Karakter tekâmül ederken akıl; tefekkür etme, anlayıp kavrama, değerlendirip yorum yapma ve tecrübe sayesinde beslenerek kuvvetlenir. Aksi takdirde de zayıflar. Bu bakımdan aklın inşası, sünnetin karakter inşa sistemi içinde önemli ve kilit bir noktada yer almaktadır. Nitekim Hız. Peygamber akıl, tefekkür ve muhakemeye çok önem vermiş, aklını kullanma, muhakeme etme ve düşünme ile ilgili pek çok emir ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Hız. Peygamber kalbi inşa etmeden evvel bir ikna süreciyle aklı inşa etmiştir. Bu inşa kâmil mânada bir imanın ve teslimiyetin gerçekleşmesi için oldukça önemlidir.

Sünnet gerçek anlamda bir imana ulaştıracak olan ikna faaliyetini iki metottan biri ile gerçekleştirmiştir. Aklın gerçek anlamda iman etmesini engelleyen düşünce kalıntılarının temizlenip aklın ikna ve inşa edilmesindeki ilk metot mucizedir. Mucizeyle inkâr edenlerin yalanlamalarının önüne geçilirken, inanç konusunda meyli olan kişilerin, ikna edici bir hüccetle kâmil mânada bir imana ulaşmaları temin edilmiştir.

Aklın inşa edilmesindeki ikinci metot ise tefekkürdür. Tefekkür, Allah'ı tanıyıp mârifetullahı ulaşmanın, onun birliğini idrak etmenin ve onun istediğı gibi bir kul olabilmenin en esaslı araçlarından biridir. Yani tefekkür varlığa dair bir idrak çabası olup insanı Allah'ın birliği inancına götüren, mârifetullahı ulaştıran en önemli araçtır. Ayrıca tefekkür, olumsuz karakter özelliklerinin ıslahında ve olumlu karakter özelliklerinin inşasında temel unsurdur. Hız. Peygamber de insanları tefekküre sevk ve teşvik ederek aklın inşasını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Tefekküre sevk ve teşvik edilen akıl; varlık üzerinde düşünür, varlıktaki düzenden varlığa nizamını veren munazzime, eserden müessire, yaratılandan Yaratan'a, sanattan sanatkâra ve sonuç olarak sahih imana ulaşır. Bu yönüyle de sağlıklı tefekkür, gerçek anlamda bir imanın temelidir. Yani gerçek, sağlıklı bir tefekkür insanı iman ve teslimiyete götürür. İnsan aklın inşasıyla bütün batıl bağlarından kurtulur.

Aklın inşasının sonucu ise hikmettir. Akıl, doğru yargı ve tecrübenin sonucu olan hikmet, insandaki olumlu karakter özelliklerinin başıdır. İnsan hikmete ulaşınca hakla batılın

arasındaki farkı anlayarak hakka yönelir ve batıl olandan kaçınır. Allah'tan haşyet duyar, nefsinin kusurlarını fark ederek düzeltme cihetine doğru yol alır, kulluğa meyledişi artar ve dünyanın cazibesine aldanmaz. Yani hikmetle beraber kişi, sağduyulu düşünme ve hükmetme, olayların inceliklerini sezip kavrama ve nefsin afetlerini fark ederek bu afetler için tedbir alma ferasetini gerçekleştirir.

Sünnet, kişiyi iman odaklı inşa sürecine hazırlamak ve dâhil etmek amacıyla mucize ve tefekküre teşvik diye tasnif edebileceğimiz iki metot kullanarak, muhatabı iman ve teslimiyet noktasında ikna ederek kalbin inşa sürecini başlatmıştır.

Kalbin inşası kişiliğin inşası anlamını taşır. Olumlu ve olumsuz karakter özelliklerinin kalbî fiiller olması dolayısıyla kalbin inşası önem arz etmektedir ve iman inşa sürecinde kurucu öznedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber ashâbına imanın temel esasları olan Allah'a iman, meleklerle iman, ahirete iman, kitaplara ve peygamberlere iman, kaza ve kadere iman üzerinden imanı anlatmış ve açıklamıştır. Bunun sonucunda Hz. Peygamber ashâbın kalbine imanı yerleştirerek kalbin inşasını dolayısıyla da karakter üzerinde inşa faaliyetini gerçekleştirmiştir.

Karakter ve davranış kavramları arasında da sıkı bir bağ bulunmaktadır. Nitekim davranış bir boyutuyla ahlâk ilminin konusudur. Kişiyi değerli ve özel kılan, hayatının her sahasında ortaya koyduğu tutum, tavır ve davranışlarıdır. Bununla beraber insanın kalp âlemi ile davranışları arasında da güçlü bir inşa ilişkisi bulunur ve davranışın olumlu veya olumsuz durumuna göre insan karakteri şekillenir. Bu itibarla diyebiliriz ki, davranışların iyi yönde inşası Hz. Peygamber'in karakter inşa sistemi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

İmanın korunması için Allah ile kurulan bağın canlı tutulması gerekir. Bunu sağlayanda devamlı ve sistemli olan bir davranış düzenidir. Yani ibadetlerdir.

İbadet, imanla kazanılmış karakter özelliklerini koruyan ve bu özellikleri geliştiren bir yapıya sahiptir. Ayrıca ibadetler karakteri düzenleyici sistemlerdir ve karakter üzerinde dengeleyici bir fonksiyona sahiptirler. Bununla beraber ibadetler şekli ve ruhi şartları gözetilerek gerçekleştirildiğinde kişide olumsuz karakter özellikleri iyileşerek olumlu karakter özellikleri kökleşir ve kalıcı hale gelir. Bu bağlamda ibadetler, kişide ulvi ve olumlu bir karakteri inşa eder. İbadetler karakterin belli yönlerinin gelişip olgunlaşmasını hedef almaktadır. Bu itibarla da ibadetleri birbirini tamamlayan bir eğitim ve öğretim programı olduğunu ifade edebiliriz.

Hz. Peygamber ashâbına ibadetin temel unsurları olan kelime-i şهادet ve zikir, namaz, oruç, zekât ve hac üzerinden ibadetleri açıklamış ve ashâbını ibadete sevk ve teşvik

etmiştir. Bunun bir sonucu olarak Hz. Peygamber ashâbın davranışlarının inşasını dolayısıyla da karakter üzerinde inşa faaliyetini gerçekleştirmiştir.

Son olarak Hz. Peygamber'in aklın, kalbin ve davranışların üzerinden gerçekleştirdiği karakter inşa faaliyeti pek çok olumlu karakter özelliğinin ortaya çıkmasını sağlar. Bunları ana hatlarıyla takvâ, ihlâs, tevekkül, sabır, şükür, dostluk/kardeşlik, doğru sözlülük, cömertlik, hayırlı işlere koşmak ve Allah'ın emirlerine uymada ölçülü olmak olarak ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdûlbaki, M. F., *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1411/1991.
- Acar, Y., *Kur'ân'ı Kerim ve Hadislerde Ruh ve Nefs Kavramına Psikolojik Yaklaşım*, (yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2010.
- Agitoğlu, N., “Allah’a Dayanmanın İnsan Hayatına Yansıması: Tevekkül ile İlgili Bazı Hadisler Üzerine”, *1. Uluslararası Hasankeyf Bilimsel Çalışmalar Kongresi*, 06-07 Kasım 2021 Batman, ss. 320-328.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995.
- Akçay, M. “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 1996, ss. 275-276.
-, “Gazzali’de Ruh Tasavvuru”, *Dini Araştırmaları Dergisi*, c. 7, sy. 21, ss. 88-115.
- Akseki, A. H., *Ahlâk Dersleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020.
- Altın, M., “Kur’ân’a Göre Hac İbadetinin Birey Hayatındaki Değişim ve Dönüşüme Etkisi”, *Bitlis İslâmiyat Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2021, ss. 200-217.
- Altuntaş, H. - Karagöz, İ., *Oruç İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
-, *Namaz İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.
-, vd., *Hac İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020.
- Arslan, F. Ş., *Sünen-i Ebû Davud’un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamberin Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlâki Değerler*, (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Ateş, S., “İhlâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXI, ss. 535-537.
- Aydın, A. A., “Hac İbadeti ve Hac Menâsiki’nin Hikmetleri”, *Diyanet Dergisi*, c. 7, sy. 68-69, 1968, ss. 31-34.
- Bashirov, D., “Tasavvufun Teşekkül Döneminde İhlas Kavramı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. XXV, sy. 50, 2022, ss. 27-48.
- Bilmen, Ö. N., *Büyük İslâm İlmihali*, Ravza Yayınları, İstanbul 2015.
- Bolay, S. H., “Akıl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, ss. 238-242.
- Bulut, H., “Kur’ân Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, 2020, ss. 338-355.
- Canan, İ., *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- Cebeci, L., *Kur’ân’a Göre Takva ve Muttakî*, Server Yayınları, İstanbul 2021.
- Cengiz, V. - Akkaya, V., “Tasavvufî Açından Bir İbadet Olarak Oruç”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 48, 2021, ss. 95-115.
- Cerrahoğlu, İ., *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- Certel, H., “Psiko- Sosyal Açından Zekât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 1997, ss. 347-559.

-, “Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.388/996)’de Namazın Psikolojisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. IV, sy. 10, 2003, ss. 137-146.
- Ceylan, İ., *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü’min İnsanın Kişilik Özellikleri*, (yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- Cirit, H., “Vaaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLII, ss. 404-407.
- Coşan, M. E., *İslâmda Dostluk ve Kardeşlik Adabı*, Server Yayınları, İstanbul 2017.
-, *Manevi Bahar Mevsimi Ramazan*, Server Yayınları, İstanbul 2022.
- Çağrııcı, M., “Sıdk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVII, ss. 98-100.
-, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, ss. 1-9.
-, “Cömertlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. VIII, ss. 72-73.
-, “Tevekkül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLI, ss. 1-2.
-, “Sabır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXV, ss. 337-339.
-, “Şükür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, ss. 259-261.
- Çakan, İ. L., *Ana Hatlarıyla Hadis*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
-, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.
- Çamdibi, H. M., *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2021.
- Çeker, O., *İlm-i Hâl’im*, Tekin Kitabevi, Konya 2021.
- Çelebi, İ., “Kelime-i Şehâdet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. II, ss. 36-37.
- Çelikan, S., “Tefekkür Kavramı ve İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Nisar Dini Tetkikler Dergisi*, sy. 1, 2022, ss. 1-28.
- Çetin, M., “Kur’ân’da Tefekkür Kavramı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. VIII, 1994, ss. 43-59.
- Çınar, M., “Oruç İbadetinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkisi: Deneysel Bir Araştırma”, *Hitit İlahiyat Dergisi*, c. 20, sy. 2, 2021, ss. 1007-1028.
- Dalgın, N., “Zekât Hükümleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, 2003, ss. 43-72.
- Demil, E., “Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber’in Eğitim Metodu”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, c. 5, sy. 2, 2019, ss. 216-234.
- Demir, Ş., “Kur’ân’da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 28, 2007, ss. 9-30.
- Demirci, M., *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2018.
- Dilek, M., *Hiz. Peygamber’in Sünnetinde Ceza Uygulamaları*, İlâhiyat Yayınları, Ankara 2020.
-, *Peygamberimizin Rabbânî Terbiyesi*, (yüksek lisans tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1995.
- Doğan, A., *Büyük Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Doğan, L., “Hac İbadeti ve Şer’i Hikmetleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. 9, sy. 102-103, 1970, ss. 357-360.

- Doğan, M., “Dinlerde ve İslâm Kültüründe Sabır”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, 2014, ss. 93-130.
- Doğan, M., *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2005.
- Dölek, A., “Ayrımcılığa ve Şiddete Karşı Kardeşlik”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlâkı ve Kardeşlik Hukuku” Sempozyumu (21-22 Nisan 2012)*, 2013, ss. 547-570.
- Dönmez, İ. K., “Oruç (İslâm’da Oruç)”, *DİA*, c. XXXIII, ss. 416-425.
- Duman, M. Z., *Kur’ân-ı Kerîm’de Âdâb-ı Muâşeret*, Server Yayınları, İstanbul 2021.
- Durmuş, İ., “İnşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, ss. 334-337.
-, “Temsil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, ss. 434-435.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, nşr. Heysem b. Nizâr Temîm, Dâru’l-Erkam, Beyrut, 1999.
- Ebû Gudde, A., *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, çev. Enbiya Yıldırım, Takdim Yayınları, Ankara 2022.
-, “*er-Rasûlu’l- mu’allim ve esâlîbuhû fi’t-ta’lîm*”, Darü’l-Beşairi’l-İslâmiyye, Beyrut 2021.
- Ebu Şehbe, M., *Sünnet Müdafaaası*, çev. Mehmet Görmez - M. Emin Özafşar, Risale Yayınları, İstanbul 2020.
- Ece, A., “Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Eğitim ve Öğretim Metodu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy. 10, 2019, ss. 291-314.
- Efendioğlu, M., “Sahâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXV, ss. 491-500.
- el-Karadâvî, Y., *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Nida Yayınları, İstanbul 2021.
- el-Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekir, *Şu‘abu’l-îmân*, thk. Abdulalî Abdülhamîd Hâmid, Mektebetü’r-Rüşd ve Dâru’s-Selefiyye, Riyad/Bombay, 1423/2003.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim el-Cu‘fî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâru Tûgî’n-Necat, 1422 by.
- el-Kazvîni, Ebû Abdillâh b. Yezîd Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdü’l-Bâkî, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, yy. ts.
- el-Münâvî, Zeynüddîn, Muhammed Abdurraûf b. Tâci’l’ârifîn b. Nuriddîn Ali al-Haddâdî, *Feyzu’l-kadîr şerhu’l-câmiu’s-sağîr min ehâdîsi’l-beşîri’n-nezîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Elder, L. - Paul, R., *İyi Düşün, İyi Yaşa 30 Günde Kritik Düşünme*, çev. Murat Makaracı vd., Server Yayınları, İstanbul 2022.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün’im Şelbî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2001.
- Er, İ. H., *Peygamber Efendimizin Eğitim Metodu*, Öğ-Der Şuurlu Öğretmenler Derneği Yayınları, Ankara 2011.
- Erkal, M., “Zekât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, ss. 197-207.

- Erkan, M., *Sahihi Buhârî Edeb Bölümü Hadislerinin Ahlâkî Değerler ve Karakter Eğitimi Açısından İncelenmesi*, (yüksek lisans tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.
- es-Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Ebû Muaz Târik b. İvazullah b. Muhammed, Ebû'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hasînî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995.
-, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd Selefi, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1404/1983.
- et-Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Süneni't-Tirmîzî*, thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- Fayda, M., "Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, ss. 101-108.
- Frager, R., *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2019.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, çev. Mehmet A. Müftüoğlu, Çelik Yayınevi, İstanbul 2019, c. V, s. 198-199.
- Geçioğlu, A. R., "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16 sy. 1, 2016, ss. 219-243.
- Geredeli, M., *Namazın Sosyo-Psikolojik Tahlili ve Kişilik Gelişimine Etkisi*, (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Görgün, T., "Hac (Haccın Hikmeti)", *DİA*, c. XIV, ss. 397-399.
- Görmez, M., "Tergîb ve Terhîb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, ss. 508-509.
-, *Ahlâk ve Hadis, İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, *Kutlu Doğum Sempozyumu*, 2001, ss. 577-586.
- Göztepe, Y., "Râmûzu'l-Ehâdîs'de Geçen Zikirle İlgili Hadislerin İrşad ve Sülûk Yönünden Kritiği", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane)*, 2014, ss. 397-407.
- Gözütok, Ş., *Haz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metotları (Buhari ve Müslim Örneği)*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
-, *Bir Din Eğitimi Disiplini Olarak Tasavvuf*, (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.
- Güleç, H., "Takva", *Diyanet İlmi Dergi*, c. XIII, sy. 4, 1974, ss. 223-225.
- Gürel, R., "Hz. Peygamber'in (S.A.) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar", *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, c. 1, sy. 2, 2015, ss. 115-134.
- Güven, A. Z., *Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı*, Palet Yayınları, Konya 2014.
- Harman, Ö. F., "Hac", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIV, ss. 382-386.
- Hökelekli, H., "Şahsiyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVIII, ss. 297-298.
-, "Fıtrat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIII, ss. 47-48.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbni Hibbân bi-tertîbi İbni Balabân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.

- İnak, H. İ., *Hadislerde Hikmet Kavramı*, (yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007.
- İyibilgin, O., “Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takvâ Kavramı”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, 10-12 Haziran 2016 Ordu, 2016, c. II, ss. 487-498.
- Kağan M. - Yılmaz, N., *Karakter ve Değer Eğitimi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021.
- Kandemir, Y. vd., *Riyâzü’s Sâlihîn Tercüme ve Şerhi-1*, Erkam Yayınları, İstanbul 2018.
- Kara, O., “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, sy. 25, 2012, ss. 1-24.
- Karagöz, İ., *Kur’ân’da Zikir Kavramı ve Allah’ı Zikir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
-, “Kur’ân ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. XXXVIII, sy. 1, 2002, ss. 5-22.
-, “Kur’ân’da İhlas Kavramı ve Muhlis İnsanın Vasıfları”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. XXXIII, sy. 4, 1997, ss. 69-84.
-, “Kur’ân’da Takvâ Kavramı ve Muttakî İnsanın Özellikleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. XXXI, sy. 4, 1995, ss. 49-62.
- Kasapoğlu, A., “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 8, sy. 16, 2015, ss. 11- 54.
-, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. 44, sy. 1, 2008, ss. 93-126.
-, “Kur’ân’da Oruç Psikolojisi”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. 43, sy. 1, 2007, ss. 51-76.
- Kaya, M., “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik oluşumundaki Rolü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sy. 7, 1997, ss. 193-204.
- Kazıcı Z. - Ayhan, H., “Tâlim ve Terbiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, ss. 515-523.
- Kımtır, N., “Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, 2015, ss. 7-54.
- Koca, F., *İslâm İbadet Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.
- Koca, S., *Ahlâk Hadisleri ve Değerlendirme Esasları*, (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.
- Koç, M., “Din Psikolojisi Açısından ‘Ölüm Sonrası Hayat’ Kavramına Semantik Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademi Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2001, ss. 153-161.
- Koçyiğit, T., *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.
- Kotku, M. Z., *Tasavvufi Ahlâk-3*, Server Yayınları, İstanbul 2017.
-, *Cennet Yolları*, Server Yayınları, İstanbul 2018.
-, *Mü’minlere Vaazlar-1*, Server Yayınları, İstanbul 2016.
-, *Hadislerle Nasihatler-1*, Server Yayınları, İstanbul 2018.
-, *Haklar ve Vazifeler*, Server Yayınları, İstanbul 2017.

- Kula, H. M. N., “Hucurat Suresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, *Ekev Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler-*, c. I, sy. 2, 1998, ss. 49-56.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, nşr. Mustafa Muhammed ez-Zehebî, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 2005.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ts.
- Önal, R., “Kur’ân’da İmânî ve Ahlâki Bir Tavır Olarak Sabır”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, sy. 2, 2008, ss. 439-466.
- Öngören, R., “Zikir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLIV, ss. 409-412.
- Özbek, A., “İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.3, sy. 3, 1990, ss. 255-296.
-, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, İstanbul 1994.
- Özdemir, A., “Kur’ân’da İhlas”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, sy. 2, 2015, ss. 153-166.
- Özdemir, R., *Amelî Ahlâk Çerçevesinde Kur’ân’da Birey ve Karakter Eğitimi*, (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- Özervarlı, M. S., “Melek (İslâm İnancında Melek)”, *DİA*, c. XXIX, ss. 40-42.
- Öztürk, M., “Bir Nebevi Duruş Olarak Sabır”, *II. Uluslararası Eyyûb Peygamber Sabır Günleri Sempozyumu Bildiriler ve Makaleler*, 21-22 Nisan 2016, ss. 204-221.
- Pekdemir, Ş., “Namazın Karakter İnşâsındaki Yeri”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu (10-12 Haziran 2016, Ordu)*, c. I, ss. 371-391.
- Pişgin, Y., *Kur’ân’da Karakter İnşası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
-, *Hz. Peygamber’i Yeniden Düşünmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.
-, *Kur’ân’ın Kalbine Yolculuk*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
-, *Mısır’a Sultanı Kuyudan Gelir*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.
-, “Vahiy ve Karakter İnşası”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, c. 12, sy. 1, 2014, ss.185-222.
- Sargın, İ., “Yoksulluk ve Zenginlik Kavramlarına Zekât Bağlamında Farklı Bir Bakış”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, sy. 1, 2014, ss. 151-168.
- Sarice, N., “Din Eğitimi Açısından Hac İbadeti”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 4, sy. 2, 2020, ss. 497-522.
- Sayın, E., “Tasavvuf Kültüründeki İhlâs Anlayışının Psikolojik ve Terapik Etkileri”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. IX, sy. 17, 2014, ss. 69-76.
-, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2003.
-, *Tasavvuf Kültüründe İbadetler “Hac Örneği”*, (doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.
- Sert, H. E., *Kur’ân-ı Kerîm Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, (doktora tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2002.
- Sinanoğlu, M., “İman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, ss. 212-214.

-, “İbadet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIX, ss. 233-235.
- Soysaldı, H. M., “Kur’ân Semantiği Açısından Salât Kavramı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 1996, ss. 1-20.
- Soysaldı, İ., “Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, 1997, ss. 103-111.
- Şen, İ. H., “Peygamberimizin Tevekkül Anlayışı”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, sy. Hicret özel sayısı, 1981, ss. 173-180.
- Tarhan, N., “Stres ve Sabır”, *Kur’ân Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. I, sy. 5, 1998, ss. 44-47.
- Tenik, A., Vahit Göktaş, “Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 8, sy. 15, 2014, ss. 263-286.
- Topaloğlu, B., “Âhiret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. I, ss. 543-548.
-, “İrşad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, ss. 454-455.
- Tunç, C., “İslâm Dininde Zikir ve Dua”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, 1990, ss. 31-42.
- Türcan, T., “Tedric”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XL, ss. 265-267.
- Tütüncü, M., “Kur’ân ve Hadislerde Eğitim Esasları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, ss. 241-242.
- Uludağ, S., “Takvâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, ss. 484-486.
-, “Nefis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, ss. 526-529.
-, “Kalp”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIV, ss. 229-232.
- Ürkmmez, A., *Ahlâk Ekseninde Hadis*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Yaran, C. S., *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlâki Erdemler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Yardım, A., *Hadis I- II*, Damla Yayınevi, İstanbul 2017.
- Yaşaroğlu, M. K., “Namaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXII, ss. 350-357.
- Yavuz, Y. Ş., “Kader”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIV, ss. 58-63.
-, “Hidâyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVII, ss. 473-477.
-, “Ruh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXV, ss. 187-192.
- Yılmaz, M., *Sünnet’te Medeniyet İnşası*, (doktora tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2016.
- Yiğit, İ., “Osman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIII, ss. 438-443.
- Yitik, A. İ., “Oruç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIII, ss. 414-416.
- Yücel, A., *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.
- Zutiç, M., *Kur’ân’da “Zekât” Kavramı*, (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2015.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Sultan CANBAŞ
Doğum Yeri- Tarihi	
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Hasan Özdemirci Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi (Antalya-Korkuteli), 2012-2016
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Antalya, 2016-2021
Dönem Proje Konusu	Çarşamba Gününe Dair Uğursuzluk Telâkkisi ve Kaynakları
Yüksek Lisans Tez Konusu	Hz. Peygamber'in Sünnetinde Karakter İnşası
Yabancı Dil / Diller	Arapça/iyi